"बालबालिकामा लगानीः सुनिश्चित भविष्यको थालनी"

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन

२०८२

नेपाल सरकार

महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्

श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

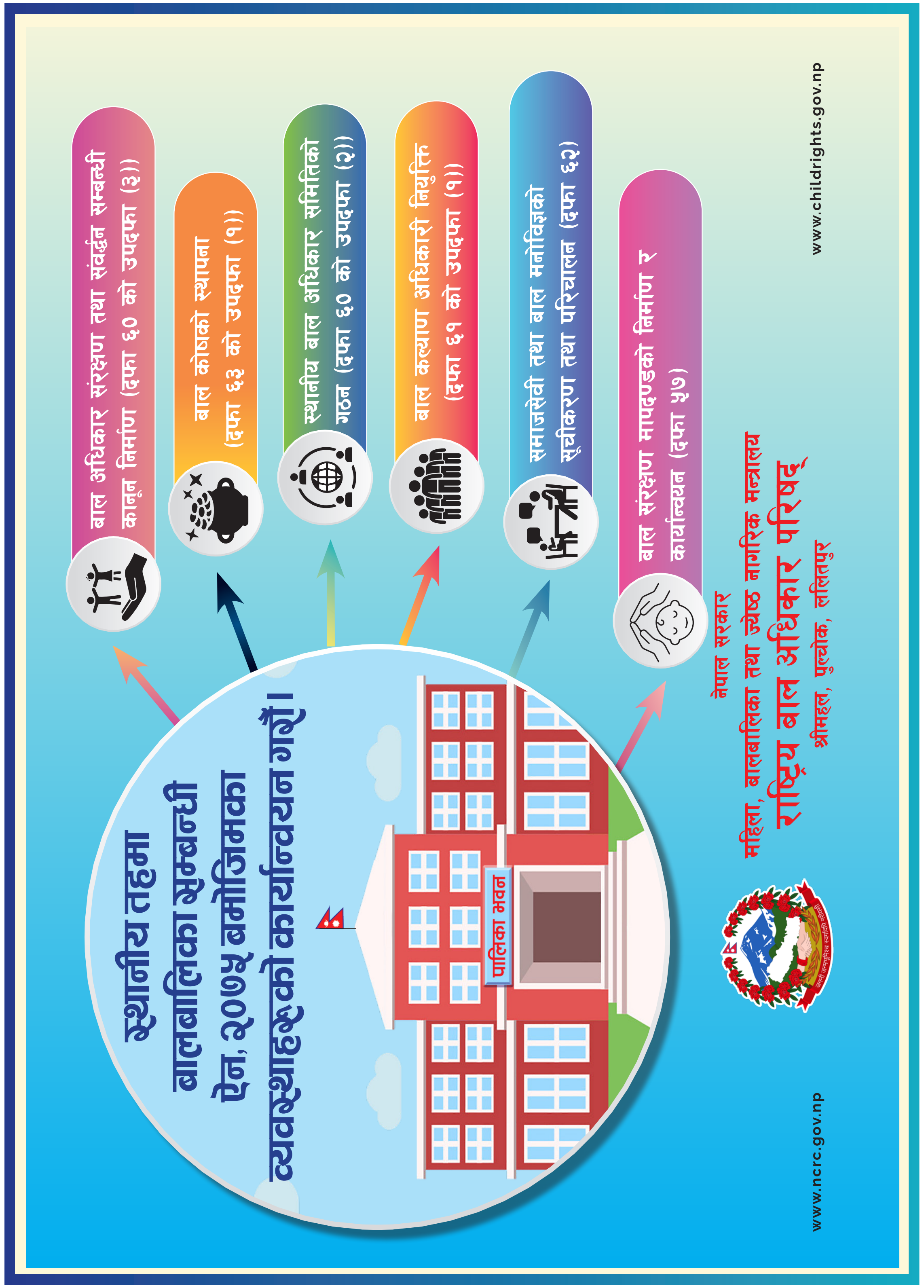

"बालबालिकामा लगानीः सुनिश्चित भविष्यको थालनी"

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन, २०८२

नेपाल सरकार

महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्

श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

प्रकाशक

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्

श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

प्रतिः २०००

प्रकाशन मितिः ४ मंसिर २०८२ (नोभेम्वर २०, २०२५) अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवस

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन तयारीमा संलग्न पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरुको नामावली

सल्लाहकारः

उपाध्यक्ष	श्री बमबहादुर बानियाँ
सदस्य-सचिव	श्री इन्द्रादेवी ढकाल

लेखन तथा सम्पादन : अधिकृत श्री रामबहादुर चन्द

लेखन : परियोजना संयोजक श्रीराम अधिकारी
कार्यक्रम सहायक श्री लोचन रेग्मी

लेखन सहयोगः कार्यक्रम व्यवस्थापक, श्री नमुना भुसाल, बाल संरक्षण अधिकृत, श्री सुनीता शाह, कार्यक्रम अधिकृत, श्री सन्तोषचन्द्र अधिकारी, परियोजना अधिकृत, श्री आशिष आर्चाय, कार्यक्रम सहायक, श्री मीना के.सी., कार्यक्रम सहायक, श्री देवीप्रसाद डोटेल, कार्यक्रम सहायक, श्री धिरज प्रसाई, सूचना प्रविधि सहायक, श्री उज्वल आर्चाय

प्रदेश समन्वयकर्ताः समन्वय अधिकृत श्री डम्बरबहादुर रोकाय, कर्णाली प्रदेश, समन्वय अधिकृत श्री बद्रीप्रसाद वाग्ले, गण्डकी प्रदेश, समन्वय अधिकृत श्री संजीव महतो, मधेश प्रदेश, समन्वय अधिकृत श्री सुमन अधिकारी, कोशी प्रदेश

प्रकाशन सहयोगः युनिसेफ नेपाल

मुद्रणः पी.एण्ड बी. प्रिन्टिङ्ग प्रेस, धापाखेल, ललितपुर ।

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल ।

शुभकामना

नेपालमा बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्को स्थापना भई क्रियाशील रहेको छ। **"बालबालिकामा लगानीः सुनिश्चित भविष्यको थालनी"** भन्ने राष्ट्रिय नारालाई सार्थक बनाउन नेपाल सरकार प्रतिबद्ध रहेको छ भने यस वर्षको (सन् २०२५ नोभेम्बर २०) को अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवसको थिम **"My Day My Rights"** (मेरो दिन मेरो अधिकार) ले नेपाली बालबालिकाको अधिकारहरू सुनिश्चित गर्न गराउन सबैलाई थप प्रेरणा मिल्ने अपेक्षा गरिएको छ।

बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ बमोजिम प्रदेश बाल अधिकार समिति र स्थानीय बाल अधिकार समितिको वार्षिक प्रतिवेदन समेतको आधारमा परिषद्ले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा बाल अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्नु पर्ने व्यवस्था अनुरूप आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को **"बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन, २०८२"** प्रकाशन गरिएको छ। प्रतिवेदनले बाल बचाउ, संरक्षण, विकास र बाल सहभागिताको वर्तमान अवस्था र समग्र बाल अधिकारका पक्षहरूलाई केलाउँदै विद्यमान नीति, कानुन, आवधिक योजना र वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धी जानकारी प्रस्तुत गरेको छ।

नेपाल संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि (CRC) को पक्ष राष्ट्र भएकोले बालबालिकाका अधिकार संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि तीनै तहका सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको गहन जिम्मेवारी रहेको छ। बाल संरक्षण प्रणाली क्रियाशील बनाई बालबालिकाको अधिकार संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय सरकारको अझ बढी महत्त्वपूर्ण छ। यस क्षेत्रमा कार्यरत राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय, गैरसरकारी संस्था, विकास साझेदार, सामुदायिक संस्थाहरू, विद्यालयहरू, राजनीतिकर्मीहरू, धार्मिक अगुवाहरू, अभिभावकहरू, बाल क्लबहरू, किशोरकिशोरी क्लबलगायत सबै सरोकारवालाहरूलाई आगामी दिनमा अझ बढी सक्रियता देखाउन अनुरोध गर्दछु।

अन्त्यमा, यो प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने कार्यमा संलग्न राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्का सम्पूर्ण पदाधिकारी र कर्मचारीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु। साथै, अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवसको अवसरमा सबै बालबालिकाको उज्ज्वल भविष्य र उत्तरोत्तर प्रगतिको हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

धन्यवाद !

सुशीला कार्की

सुशीला कार्की

४ मङ्सिर २०८२

ने.सं.११४६ कछलागाः १५, बिहिबार

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्
National Child Rights Council-NCRC
श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

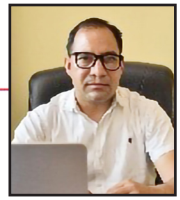

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

शुभकामना

संयुक्त राष्ट्र संघको महासभावाट बाल अधिकार सन्बन्धी महासन्धि,१९८९ पारित भएको दिन अर्थात् नोभेम्बर २० मा अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवस मनाउने गरेको सबैमा विदितै छ। नेपालमा पनि प्रत्येक वर्ष भदौ २९ गते सोही महासन्धिलाई अनुमोदन गरेको दिन पारेर बाल दिवस मनाउदै आएको अवस्था छ। यसै सन्दर्भमा विगतमा झैं यो वर्ष पनि राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्बाट अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवसको दिन **बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन, २०८२** प्रकाशन गरिएको छ। बालबालिकासँग सम्बन्धित विविध विषयगत क्षेत्रहरुको जानकारी समेटी प्रकाशन गरिएको यो प्रतिवेदन बालबालिकाको बिषयमा चासो राख्ने, खोज अनुसन्धान गर्ने तथा सरोकारवाला सबैलाई उपयोगी हुनेमा म विश्वस्त छु।

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले आफूलाई प्राप्त जिम्मेवारी बमोजिम बालबालिका सम्बन्धी कानून, नीति र योजना निर्माणमा सहयोग तथा कार्यान्वयनमा समेत सहजीकरण गर्दै आएको छ। बाल अधिकार संरक्षण र सम्वर्द्धन को लागि परिषद्ले महत्वूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ भने आगामी दिनमा थप गतिशील र नतिजामूलक ढंगबाट अगाडि बढ्ने प्रतिबद्धता रहेको छ। बाल अधिकार संरक्षण तथा सम्वर्द्धनमा बालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिमका व्यवस्थाहरु हरेक स्थानीय तहमा कार्यन्वयनको चरणमा छन्। प्रत्येक स्थानीय तहमा बाल संरक्षण संयन्त्र विस्तार गर्नु र कार्यन्वयन गर्नु अबको हाम्रो प्रथामिकताको विषय हो। **बालबालिकामा लगानीः सुनिश्चित भविष्यको थालनी** हाम्रो विगतदेखिको नारा अझै सार्थक बन्न सकेको छैन। तर बाल अधिकार सबैको साझा सरोकार बन्नुपर्छ भन्नेमा हामी प्रतिबद्ध छौं। तीनै तहका सरकार, नागरिक समाज तथा सञ्जाल, विकास साझेदार तथा सरोकारवाला सबै निकायहरुलाई बालबालिकाका सवाल वा विषयलाई प्रथामिकतामा राख्न हार्दिक आव्हान गर्दछु।

कुनैपनि बन्द, हडताल, धर्ना, जुलुस, आन्दोलन तथा प्रदर्शनमा बालबालिकालाई प्रयोग गर्न नपाइने कानूनी व्यवस्था भए तापनि नेपालमा २०८२ साल भदौ २३ र २४ मा बालबालिका सहितको जेन-जी प्रदर्शन भयो। यसबाट देशमा मानवीय तथा थुप्रै धनजनको क्षति भयो। यो प्रदर्शनमा ज्यान गुमाउने बालबालिकाप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली व्यक्त गर्दछु। साथै घाइतेहरुको शीघ्र स्वास्थ्य लाभको कामना गर्दछु।

अन्त्यमा, यो वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने कार्यमा संलग्न राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्का सम्पूर्ण पदाधिकारी र कर्मचारीहरुलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु। साथै अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवसको अवसरमा सबै बालबालिकालाई हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

बम बहादुर वानियाँ
उपाध्यक्ष

मितिः २०८२/०८/०४

फोन नं.: ०१- ५४५०१२१, ५४५०१२४, ५४५०१४७
Tel. : 01-5450121, 5450124, 5450147
E-mail : contact@ncrc.gov.np
Website : www.ncrc.gov.np
E-Portal : www.childrights.gov.np

नेपाल सरकार

महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

फोन नं : ४२००१६८

<u>शुभकामना</u>

संयुक्त राष्ट्रसंघीय बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि (CRC), १९८९ मा उल्लिखित प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयन गर्न नेपालको संविधानले बालबालिकाको बचाउ, संरक्षण, सहभागिता र विकासलाई मौलिक हकका रूपमा अङ्गिकार गरी बाल अधिकार सुनिश्चित गर्न प्रतिवद्ध रहेको छ । बाल अधिकारको सम्मान, संरक्षण, प्रवर्द्धन गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हित कायम गर्न बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले प्रत्येक वर्ष बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था अनुरूप "**बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन, २०८२**" प्रकाशन तथा सार्वजानिक गर्न लागेकोमा खुशी लागेको छ । यस प्रतिवेदनले बाल बचाउ, संरक्षण, विकास र बाल सहभागिताको वर्तमान अवस्था र बालअधिकारका समग्र पक्षहरू कार्यान्वयन गर्न विद्यमान कानुन, आवधिक योजना र नेपाल सरकारको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमले सम्बोधन गरेका विषयहरूबारे जानकारी प्रस्तुत गरेको छ ।

"बालबालिकामा लगानीः सुनिश्चित भविष्यको थालनी" भन्ने राष्ट्रिय नारालाई सार्थक बनाउन र बालबालिकाको सर्वोत्तम हित सुनिश्चित गरी बालबालिकाको सुरक्षा र संरक्षण गर्न तीनै तहका सरकारका निकायहरू, सरोकारवाला संघसंस्थाहरू तथा नागरिक समाज लगायत सबैमा अनुरोध गर्दछु ।

अन्त्यमा, अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवसका अवसरमा सम्पूर्ण बालबालिकाहरुलाई उत्तरोत्तर प्रगतिको शुभकामना व्यक्त गर्दै यो वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने कार्यमा संलग्न राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषदका सम्पूर्ण पदाधिकारी र कर्मचारीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद सहित शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद ।

लक्ष्मी कुमारी बस्नेत

सचिव

मितिः २०८२ मंसिर ४

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्
National Child Rights Council-NCRC
श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

प्राक्कथन

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ५९ बमोजिम स्थापित राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले संघीय शासन प्रणालीको कार्यान्वयनसँगै तीनै तहका राज्य संयन्त्रहरूबीच बाल अधिकारको संरक्षण, सम्वर्धन र परीपूर्तिका लागि सरोकारवालाहरुसँग प्रभावकारी समन्वय, सहकार्य र सहजीकरण गर्दै आएको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ को नियम ९१ अनुसार परिषद्ले संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहका बालबालिका सम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदन, नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्यको कार्यान्वयन प्रगति, बालबालिकाको स्थिति र हाल सम्म भएका नीतिगत प्रयासहरु समेतका आधारमा हरेक वर्ष बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन तयार गरी प्रकाशन गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ लगायत आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरुले कार्य सम्पादन तथा प्रकाशन गरेका प्रतिवेदन, सूचना तथा जानकारी र सुझाव समेतको आधारमा यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

नेपालले सन् १९८९ नोभेम्बर २० मा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाबाट पारित बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि (The United Nations Convention on the Rights of the Child -UNCRC) लाई २०४७ साल भदौ २९ (सेप्टेम्बर १४, १९९०) मा अनुमोदन गरेको ऐतिहासिक दिनको सम्झनामा राष्ट्रिय बाल दिवस मनाइन्छ भने नोभेम्बर २० मा अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवस पनि मनाउने गरिएको छ। राष्ट्रिय बाल दिवसको "बालबालिकामा लगानीः सुनिश्चित भविष्यको थालनी" भन्ने नारालाई यस वर्ष पनि निरन्तरता दिदै **"My Day My Rights"** (मेरो दिन मेरो अधिकार) थिमका साथ अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवस मनाइएको छ ।

यस प्रतिवेदनमा संयुक्त राष्ट्र संघीय बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, नेपालको संविधान, बालवालिका सम्बन्धी ऐन, कानून लगायतका दस्तावेजहरुमा रहेका बालबालिकाका अधिकार बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास र बाल सहभागिता तथा बालमैत्री स्थानीय शासन, जलवायू परिवर्तन र प्राकृतिक प्रकोप लगायतका विषयमा प्राप्त भएका सूचना तथा तथ्याङ्क र जानकारीलाई समेटिएको छ ।

फोन नं.: ०१- ५४५०१२१, ५४५०१२४, ५४५०१४७
Tel. : 01-5450121, 5450124, 5450147
E-mail : contact@ncrc.gov.np
Website : www.ncrc.gov.np
E-Portal : www.childrights.gov.np

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्
National Child Rights Council-NCRC
श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

यो प्रतिवेदन तीनै तहका सरकार, कानून तथा नीति निर्माता र कार्यान्वयनकर्ता, अध्ययन तथा अनुसन्धानकर्ता, विकास साझेदार, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम र बाल अधिकारका क्षेत्रमा काम गर्ने सबै सरोकारवालाका लागि सान्दर्भिक र उपयोगी दस्तावेज बन्ने विश्वास गरिएको छ ।

अन्त्यमा, यो प्रतिवेदन तयारी तथा प्रकाशनका लागि सूचना, तथ्याङ्क र सुझाव उपलब्ध गराउने सबै मन्त्रालय, निकाय तथा कार्यालयहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै प्रतिवेदन सम्पादन तथा लेखन, लेखन र सूचना तथा तथ्याङ्क विवरण संकलन गर्नु हुने परिषद्का कर्मचारीहरुप्रति विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । अन्तर्राष्ट्रिय बाल अधिकार दिवस २०२५ को अवसरमा सम्पूर्ण बालबालिकाको उज्जवल भविष्य र उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै बाल अधिकार संरक्षण तथा सम्वर्धनका विषयलाई प्राथमिकतामा राखी विद्यमान कानून र नीतिलाई लागू गर्न र बालबालिकामा लगानी बढाउन संस्थागत संरचना सहित कार्यक्रम, वजेटको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि सबैलाई हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

४ मंसिर २०८२

इन्द्रादेवी ढकाल
सदस्य-सचिव

फोन नं. : ०१- ५४५०१२१, ५४५०१२४, ५४५०१४७
Tel. : 01-5450121, 5450124, 5450147
E-mail : contact@ncrc.gov.np
Website : www.ncrc.gov.np
E-Portal : www.childrights.gov.np

सारांश

- बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लाई नेपालले वि.सं. २०४७ साल भदौ २९ गते (सन् १९९० को सेप्टेम्बर १४ तारिखमा) अनुमोदन गरी बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण तथा सम्वर्धन सुनिश्चित गर्नका लागि प्रतिबद्धता जनाएको छ। सोही अनुरुप कानून तथा नीति निर्माण, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन एवम् निकायगत संस्थागत संयन्त्रहरुको व्यवस्था गरी परिचालन गर्ने गराउने कार्यहरु निरन्तर रुपमा सम्बन्धित निकाय तथा सरोकारवालाले गर्दै आएका छन्। नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रुपमा राखी बालबालिकाको सर्वोत्तम हित गर्नु राज्यको नीति भएको सुनिश्चित् गरेको छ।
- २०७८ सालको जनगणना अनुसार १८ वर्ष मुनिका बालबालिकाको संख्या ९८ लाख ६९ हजार ५ सय ८३ रहेको छ।
- राष्ट्रिय जनगणना २०४८, २०५८ र २०६८ मा जनसंख्या वृद्धिदर क्रमशः २.०८, २.२५ र १.३५ रहेकोमा २०७८ सालको जनगणना अनुसार औषत जनसंख्या वृद्धिदर ०.९२ रहेको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ सम्ममा कूल ७५३ वटा स्थानीय तहहरुमध्ये ४४२ वटा स्थानीय तहमा बाल अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि निर्माण भै लागू भएको देखिन्छ भने ३९४ स्थानीय तहमा स्थानीय बाल अधिकार समिति गठन तथा पचिालन, ४९० स्थानीय तहमा बाल कल्याण अधिकारीको व्यवस्था, ३१० स्थानीय तहमा बाल कोषको स्थापना र सञ्चालन गरिएको छ भने ३३ वटा स्थानीय तहमा ९३ जना समाजसेवी तथा बाल मनोविज्ञको सूचीकरण तथा नियुक्ति गरिएको पाइएको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ सम्म ७७ मध्ये ७६ जिल्ला 'पूर्ण खोपयुक्त' जिल्ला घोषित भएका छन्।
- सबै किसिमका खोप पाएका बालबालिकाको प्रतिशत आ.व. २०७९/८० मा ८४ प्रतिशत रहेकोमा २०८०/८१ मा बढेर ९४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।
- नवजात शिशु मृत्युदर प्रति १००० जीवित जन्ममा २१ मृत्यु हुने गरेको देखिएको छ। बाल्य कालमा हुने मृत्युदर क्रमशः घट्दो दरमा देखिएको छ। सन् १९९६ देखि ५ वर्षमुनिका बालबालिकाको मृत्युदर प्रति १००० जीवित जन्ममा ११८ बाट घटेर ३३ मा झरेको छ भने नवजात शिशु मृत्युदर प्रति एक हजार जीवित जन्ममा ५० बाट घटेर २१ र शिशु मृत्युदर ७८ बाट घटेर २८ पुगेको देखिन्छ।

- सन् २००१ देखि यता बालबालिकाहरुमा पुड्कोपन घट्दै गएको छ, जुन ५७% रहेको थियो, सन् २०२२ मा २५ % मा झरेको छ। कम तौलका बालबालिका सन् २००१ मा ४३% बाट लगातार घट्दै गएर सन् २०२२मा १९ % मा झरेको छ। ख्याउटेपन सन् १९९६ को १५% बाट सन् २०२२ मा ८% मा झरेको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा स्वास्थ्य संस्थामा बालबालिका जन्माउनेको प्रतिशत ७७ % रहेको छ भने घरमै जन्माउने २२ % रहेको छ। स्वास्थ्य संस्थामा बालबालिका जन्माउने दर सन् १९९६ मा ८% रहेकोमा यो दर बढेर सन् २०२२ मा ७९% सम्म पुगेको थियो
- स्वास्थ्य सेवा विभागको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १८ वर्षमुनिका ९६ जना बालबालिकामा मलेरिया भएको पाइएको छ।
- नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ को तथ्याङ्क अनुसार १५-१९ वर्षका १४% किशोरीहरुले उमेर नपुगी गर्भधारण गरेको पाइएको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा, जम्मा १,११९ जना एचआईभी संक्रमित बालबालिका (६०७ बालक र ५१२ बालिका) लाई आवश्यक सहयोग प्याकेज प्रदान गरिएको छ।
- शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको फ्लाश प्रतिवेदन, २०८१ अनुसार प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र र पूर्व प्राथमिक कक्षा जम्मा ४१ हजार ८११ रहेका छन् जुन अघिल्लो वर्षभन्दा ११२७ ले वृद्धि भएको छ।
- पूर्व प्राथमिक शिक्षामा कूल भर्ना दर शैक्षिक सत्र २०८० मा ९९.९ रहेको भर्ना दर बढेर शैक्षिक सत्र २०८१ मा १०१ प्रतिशत पुगेको छ।
- शैक्षिक सत्र २०८१ मा सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरुमा आधारभूत तह (१-५) मा १ लाख ५४ हजार २३५ र आधारभूत तह (६-८) मा ६४ हजार ९५८ शिक्षकहरू रहेका छन्। साथै माध्यमिक तह (९-१२) मा कुल ६० हजार ३९२ शिक्षक रहेका छन्।
- शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको फ्लाश प्रतिवेदन, २०८१ अनुसार नेपालभर ३५ हजार ४४७ विद्यालयहरु रहेका छन्।
- देशभर सञ्चालनमा रहेका ३५ हजार ४४७ वटा विद्यालयहमा कूल ७० लाख १० हजार १६९ जना विद्यार्थीहरु अध्ययनरत रहेका छन्।
- शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको प्रतिवेदन अनुसार शैक्षिक सत्र २०८१ मा कक्षा ८ को टिकाउ दर गत वर्ष भन्दा ०.३ प्रतिशत विन्दुले बढेर ८६.५ प्रतिशत पुगेको छ भने कक्षा १० को टिकाउ दर ३ प्रतिशतले घटेर ६६.९ प्रतिशत पुगेको छ।

- माध्यमिक शिक्षा परीक्षा २०८१ मा सामेल भएका कुल ४ लाख ३८ हजार ८९६ परीक्षार्थी मध्ये माध्यमिक शिक्षा परीक्षा(एसईई) मा ६१.८१ प्रतिशत विद्यार्थी उत्तीर्ण भएका छन् । जीपीए १.६० देखि २ जीपीए - ८ जना, जीपीए २ देखि २.४०- ४,१२६ जना, जीपीए २.४० देखि २.८०- ४८,४७९ जना, जीपीए २.८० देखि ३.२०- ८९,१२४ जना, जीपीए ३.२० देखि ३.६०- ८१,३८५ जना, जीपीए ३.६० देखि ४- ४८,१७७ जना, नन ग्रेडेड- १,६७,५९७ जना गरी जम्मा पास विद्यार्थी संख्या २,७१,२९९ जना रहेका छन् ।
- शैक्षिक सत्र २०८१ मा सामुदायिक विद्यालयमा अध्यनरत विद्यार्थीमध्ये आवासीय छात्रवृत्तितर्फ जम्मा १२ हजार ६५ जना र गैर आवासीय छात्रवृत्ति अर्न्तगत १५ लाख ४० हजार १०३ जनाले विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति प्राप्त गरेका छन् ।
- राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभागको आर्थिक वर्ष २०८१ असार मसान्त सम्मको विवरण अनुसार एक वर्षको अवधिमा ७ लाख ६ हजार ९८८ जना बालवालिकाको जन्म दर्ता भएको देखिन्छ ।
- नेपालमा अपाङ्गता भएका बालबालिकामध्ये सबैभन्दा धेरै ४१.६% शारीरिक अपाङ्गता भएका छन् । पूर्ण
- दृष्टिविहीन र बहुअपाङ्गता हुनेको क्रमशः ११.६ % र ११.१% रहेको छ भने स्वरबोलाइ र न्यून दृष्टि भएका बालबालिका क्रमशः ७.७ % र ७.५% रहेका छन् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा सुविधा प्रदान गर्ने क्रममा पूर्ण अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई प्रति महिना रु. ३ हजार ९९० र अति असक्त अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई प्रतिमहिना रु.२ हजार १२८ प्रदान गर्ने गरिएको छ ।
- श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभागबाट प्राप्त विवरण अनुसार आ.व. २०८१/८२ मा विभाग तथा विभिन्न श्रम कार्यालयबाट ३ हजार ५५२ वटा प्रतिष्ठानहरुको अनुगमन गरिएको छ भने गत आ.व. २०८०/८१ मा ३ हजार ८८८ वटा प्रतिष्ठानहरुको अनुगमन गरिएको थियो । उक्त अनुगमनका क्रममा १०६ जना बालबालिकालाई उद्धार गरी ९ लाख ९ हजार ५७४ रुपैयाँ क्षतिपूर्ति र ७ लाख २९ हजार रुपैयाँ जरिवाना गरिएको छ ।
- विभिन्न नगरपालिकाहरुसँगको समन्वय तथा बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्र १०४ को सहकार्यमा जोखिमपूर्ण श्रममा संलग्न रहेका २९ जना बालबालिकाको उद्धार गरी पारिवारिक पुनर्मिलन, संस्थागत संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिएको छ ।
- नेपाल प्रहरी अन्तर्गत साइवर व्यूरोबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार आ.व. २०८०/८१ मा जम्मा ६३५ जना बालबालिका (बालक २५३ र बालिका ३८२) साइबर अपराधबाट पीडित

भएकोमा आ.व. २०८१/८२ मा ७७२ जना बालबालिका (बालक ३५१ र बालिका ४२१) पीडित भएको देखिएको छ ।

- नेपाल प्रहरी अन्तर्गत देशभर ७७ जिल्लाहरु सहित २३२ प्रहरी कार्यालय, परिषर, वृत, प्रभाग तथा एकाइहरुमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रहरु सञ्चालनमा रहेका छन् ।
- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा कूल बालबालिकामध्ये १.६ प्रतिशत बालबालिकाले विवाह गरेको देखिएको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बाल अदालत र बाल इजलासमा कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिका सम्बन्धी मुद्दाहरु जम्मा ३,६१७ थान दर्ता भएको देखिन्छ। दर्ता भएका उक्त संख्याका मुद्दामा कसूरजन्य कार्यका आरोपित बालबालिकाको संख्या जम्मा ४,६५१ रहेकोमध्ये बालक ४,४५५ र बालिका १९६ जना रहेको छ ।
- बाल अदालत र बाल इजलासमा सबैभन्दा बढी चोरी तथा डाँका सम्बन्धी ८१२ वटा (बाल इजलासमा ७६२ र बाल अदालतमा ५०) मुद्दा दर्ता भएका छन्, जसमा १,०५६ जना बालबालिका संलग्न छन् । दोस्रो स्थानमा जबरजस्ती करणी सम्बन्धी ६९४ वटा (बाल इजलासमा ६४५ र बाल अदालतमा ४९) मुद्दा दर्ता भएका छन्, जसमा ७८२ जना बालबालिका संलग्न रहेको पाइएको छ ।
- २०८१ असार मसान्तसम्म ९ वटा बाल सुधार गृहहरुमा १८ वर्षमुनिका ७२४ र १८ वर्षमाथिका ६८३ गरी जम्मा १ हजार ४०७ जना रहेका छन् ।
- आ.व. २०८०/८१ मा विभिन्न कारागारमा बाबु वा आमा वा अभिभावकसँगै ६६ जना बालबालिका आश्रित रहेका छन् ।
- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार १० देखि १४ वर्ष उमेर समूहका ७ हजार ३३१ जना बालबालिका र १५ देखि १९ वर्षसम्मका ६७ हजार ९७४ जना गरी कूल ७५ हजार ३०५ जना (१.१%) बालबालिका स्वयम् घरमूलीको भूमिका र जिम्मेवारीमा रहेका छन् ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा देशभर हराएका ८ हजार १७९ (बालक २१७९ र बालिका ६०००) जना बालबालिकाको खोजतलास गरिएकोमा सोमध्ये ७ हजार ६०४ जना (बालक २०३७ र बालिका ५५६७) फेला पारी परिवारमा पुनर्मिलन गरिएको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा सडक बालबालिका मुक्त राष्ट्र बनाउने अभियान अन्तर्गत काठमाडौं उपत्यका सहित देशभरका सडकमा सडक जीवन बिताइरहेका थप नयाँ २०४ (बालक १६८ र बालिका ३६) जना सडक बालबालिकाको उद्धार गरी संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिएको छ ।

- २०७३ साल वैशाख २७ गतेदेखि २०८२ असार मसान्तसम्म २ हजार ५५३ सडक बालबालिका उद्धार गरी संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिएको छ ।
- बाल हेल्पलाइन सेवा १०९८ मार्फत आकस्मिक उद्धार गरिएका १,०५५ जना, अन्य निकायबाट सिफारिस भई आएका र फोनकल लगायत अन्य माध्यमबाट सहयोगको आवश्यकता पहिचान भएका कूल १० हजार ७७६ (बालक ४४१६ र बालिका ६३५०) जना बालबालिकालाई बाल हेल्पलाइन सेवा प्रदान गरिएको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ४६ जिल्लामा ३६६ वटा बाल गृह सञ्चालनमा रहेका छन् । यी बाल गृहहरुमा १० हजार १९३ (बालक ४६४० र बालिका ५५५३) जना बालबालिका आवासीय रुपमा संरक्षणमा रहेका छन् भने गत आ.व. २०८०/८१ मा देशभर ४६ जिल्लामा सञ्चालित ३९६ वटा बाल गृहमा १०,८८२ (बालक ५०२५ र बालिका ५८५७) बालबालिका आश्रित रहेका थिए ।
- आ. व. २०८१/८२ मा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्बाट सम्बन्धित स्थानीय तहसँग समन्वय र सहकार्यमा १३ वटा जिल्लाका ९८ वटा, गण्डकी प्रदेशमा १२, कोशीमा ८, मधेश र कर्णाली प्रदेशमा ५/५ गरी १२८ वटा बाल गृहहरुको अनुगमन गरी पृष्ठपोषण गरिएको छ ।
- बाल गृह अनुगमन लगायत अन्य माध्यमबाट दिइएको सुझाव तथा निर्देशनको आधारमा आ.व. २०८१/८२ मा ३६ वटा बाल गृहबाट २५८ जना बालबालिका (बालक १०९, बालिका १४९) को पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएको छ ।
- आ. व. २०८१/८२ मा प्रचलित मापदण्ड विपरीत सञ्चालनमा रहेका २ वटा बाल गृहहरुबाट २० जना बालबालिका (बालक १४, बालिका ६) उद्धार गरी व्यवस्थापन गरिएको छ ।
- आ.व. २०८१/८२ मा ७५ गरी हालसम्म २०७ वटा संस्थालाई बाल गृह सञ्चालन अनुमति प्रदान गरिएको छ ।
- काठमाडौं उपत्यका ट्राफिक प्रहरी कार्यालयबाट प्राप्त विवरण अनुसार आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा काठमाडौं उपत्यकामा ७ हजार १६९ वटा सवारी दुर्घटनामा १५ जना बालबालिकाको मृत्यु भएको छ भने ५९९ जना घाइते भएको पाइएको छ ।
- शिक्षा तथा स्रोत विकास केन्द्रको गत वर्षको अभिलेख अनुसार सातवटा प्रदेशमा विद्यालयहरुमा आधारित १५ हजार १६ बाल क्लब तथा सञ्जालहरु सञ्चालन रहेका छन् ।
- ७५३ स्थानीय तहमध्ये १०५ वटा स्थानीय तहबाट प्राप्त जानकारी विवरण अनुसार २,७९२ बाल क्लब तथा सञ्जाल ती स्थानीय तहमा रहेका र सोमध्ये स्थानीय तहमा दर्ता भएका बाल क्लब तथा सञ्जाल १,६०५ रहेका छन् ।

- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले भारतस्थित नेपाली दूतावास, बाल कल्याण समिति तथा विभिन्न संघ संस्थासँगको समन्वय र सहयोगमा सीमानाका लगायत भारतको विभिन्न स्थानबाट ८२ जना बालबालिका (बालक ६० र बालिका २२) को स्वदेश फिर्ती गरी पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएको छ । गत वर्ष यो संख्या ७१ जना (बालक ४६ र बालिका २५) रहेको थियो ।
- नेपाल रेडक्रस सोसाइटीबाट प्राप्त विवरण अनुसार हालसम्म ६ हजार ६३६ जुनियर युवा रेडक्रस सर्कलमा ६ लाख ९२ हजार ३०३ जना बालबालिका तथा जुनियर युवाको सहभागिता रहेको देखिन्छ भने जुनियर युवा रेडक्रस सर्कल मार्फत बालबालिका तथा जुनियर युवाहरुको विभिन्न कार्यक्रममा सहभागिता भएको देखिन्छ ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ सम्ममा १३० वटा नगरपालिका, २०० वटा गाउँपालिका तथा २ हजार ९५५ वटा वडाहरुलाई बालमैत्री घोषणा गर्ने लक्ष्य राखेकोमा आ.व. २०८१/८२ सम्ममा जम्मा २७ वटा स्थानीय तह (२ वटा उपमहानगरपालिका, १८ वटा नगरपालिका र ७ वटा गाउँपालिका) बालमैत्री घोषणा भएका छन् ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विभिन्न किसिमका प्राकृतिक विपद्बाट ४९० जना बालबालिका पीडित तथा प्रभावित भएको देखिएको छ । जसमध्ये १७७ जना बालबालिकाको मृत्यु भएको देखिएको छ भने ३११ जना बालबालिका घाइते भएका छन् । यसैगरी प्राकृतिक विपद्का कारण २ जना बालबालिका वेपत्ता भएको देखिएको छ ।
- नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा नेपालभर ४७७ जना बालबालिका पीडित भएको देखिन्छ । अप्राकृतिक मैथुन, बाल यौन दुरुपयोग, बाल विवाह र बालबालिका विरुद्धको कसूरका घटनाबाट क्रमशः २१ जना, ३५५ जना, ६१ जना र ४० जना बालबालिका पीडित भएका छन् । प्रदेशगत रुपमा हेर्दा सबैभन्दा धेरै कोशी प्रदेशमा २४.९५ प्रतिशत पीडित भएका छन् भने सबैभन्दा कम ५.०३ प्रतिशत कर्णाली प्रदेशमा रहेको देखिन्छ ।
- राष्ट्रिय महिला आयोगबाट प्राप्त विवरण अनुसार आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बालिकाको मौलिकहक तथा अधिकार हनन सम्बन्धी गरिएको अनुगमन तथा सिफारिस र हिसांमा परी उद्धार तथा संरक्षण सहजीकरण गरिएका बालिकाहरुको संख्या २४ जना रहेको छ ।

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

मुख्य स्थिति

परिच्छेद -१

बाल अधिकार सरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था
र कार्यान्वयनको अवस्था १

१.१ परिचय १

१.१.१ नेपालको सविधानमा बालबालिका सम्बन्धी व्यवस्था २

१.१.२ अन्तराष्ट्रिय प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन ९

१.१.३ समापन टिप्पणीको कार्यान्वयन १०

१.१.४ राष्ट्रिय कानून र नीतिको कार्यान्वयन १४

१.१.५ राष्ट्रिय बालबालिका नीति, २०८० ..... १५

१.१.६ बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०८२ ..... १७

१.१.७ नेपाल सरकारको चालु सोह्रौं योजना (२०८१/८२– २०८५/८६) १८

१.१.८ बाल अधिकार तथा बाल सरक्षण सम्बन्धी निकाय, संस्था र सयन्त्र २०

१.१.९ बालबालिका सम्बन्धी नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य २३

१.२ नेपालमा बालबालिकाको जनसांख्यिक अवस्था २४

१.२.१ एकल उमेर अनुसार बालबालिकाको सङ्ख्या २६

१.२.२ भौगोलिक क्षेत्रगत बालबालिकाको विवरण २८

परिच्छेद -२

बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार

२.१ पृष्ठभूमि ३०

२.२ बालबालिकाको स्वस्थ जीवन, स्वास्थ्य सरक्षा र खोप ३२

२.३ बाल मृत्यू दर ३५

२.४ बालबालिकाको पोषण स्थिति ३७

२.४.१ पोषण अवस्थामा सधार ३७

२.४.२ वृद्धि, अनुगमन र प्रवर्द्धन ३८

२.५ मातृ मृत्यू दर ३९

२.६ गर्भवती तथा सत्केरीको उद्धार ४०
२.७ स्वास्थ्य संस्थामा जन्मिएका बालबालिकाको अनुपात ४१
२.८ स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीहरु ४२
२.९ अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार र रोकथाम (पारिवारिक परामर्श तथा अन्य सहायता) ४३
२.१० सक्रामक रोग तथा नसर्ने रोग र बालबालिका ४४
(क) एडस (CABA) बाट प्रभावित बालबालिका ४४
(ख) मलेरिया ४५
(ग) नवजात टिटानस सर्वेक्षण ४५
(घ) पखालाबाट प्रभावित बालबालिका ४५
२.११ मानसिक स्वास्थ्य र आत्महत्या ४६
२.१२ उमेर नपुगी गर्भधारण गर्ने बालबालिका ४८
२.१३ दिगो विकास लक्ष्यको उपलब्धि समीक्षा ४८

परिच्छेद -३

बालबालिकाको विकास सम्बन्धी अधिकार

३.१ पृष्ठभूमि ५०
३.२ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र र बालबालिका ५०
३.२.१ बाल विकास केन्द्रबाट कक्षा १ मा भर्ना हुने विद्यार्थी ५२
३.२.२ प्रारम्भिक बाल विकास कक्षामा भर्ना भएका विद्यार्थी ५२
३.२.३ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा दलित र जनजाति बालबालिका ५३
३.२.४ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिका ५४
३.३ शैक्षिक सचक ५४
३.४ विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक र भर्ना दर ५६
३.५ माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (SEE) ६०
३.६ दिगो विकासको लक्ष्य (४) ६१
३.७ विद्यालय शिक्षामा दलित, जनजाति र अपाङ्गता भएका बालबालिका ६२
३.७.१ अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि शिक्षा ६२
३.७.२ अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि छात्रवृत्ति ६३
३.८ विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम ६३
३.९ छात्रावृत्ति कार्यक्रम ६४
३.१० विद्यालय शिक्षामा सचना प्रविधि ६४

परिच्छेद -४

बालबालिकाको सरक्षण सम्बन्धी अधिकार

४.१ पृष्ठभूमि ६५

४.२ जन्म दर्ता तथा पहिचानको अधिकार ६६

४.३ अपाङ्गता भएका बालबालिका ७१

४.४ बाल श्रमः बाल श्रम अनुगमन, उद्धार तथा क्षतिपूर्ति र जरिवाना ७३

४.५ बालबालिका बेचबिखन, ओसारपसार तथा लागूऔषध पीडित बालबालिका ७६

४.६ सडक दुर्घटनामा परका बालबालिका ७९

४.७ बालबालिका विरुद्ध हिंसा र बाल यौन दुर्व्यवहार ७९

४.८ बाल विवाह ८३

४.९ बाल न्याय ८५

४.९.१ अदालतमा रहेका बालबालिका सम्बन्धी मुद्दा विवरण ८६

४.९.२ प्रदेशगत आधारमा र बाल अदालतमा रहेका मुद्दाको अवस्थाको विवरण ८७

४.९.३ प्रदेशगत आधारमा र बाल अदालतमा रहेका मुद्दामा कसरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालवालिकाको लैङ्गिक विवरण ८९

४.९.४ जिल्लागत आधारमा बाल अदालत र बाल इजलासमा रहेका मुद्दामा कसरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको उमेरगत विवरण तथा मुद्दाको किसिम ९०

४.९.५ चालु मुद्दामध्ये प्रदेश तथा जिल्लागत रुपमा बाल अदालत र बाल इजलास समेतमा १२० दिनभित्रका र सो अवधि नाघेका मुद्दाको विवरण ९०

४.९.६ मुद्दाको समूहको वर्गिकरण ९०

४.९.७ बाल सधार गृह ९३

क) बाल सधार गृहमा रहेका बालवालिका र किशोर किशोरीको विवरण ९३

ख) बाल सधार गृहमा रहेका बालवालिका तथा किशोर किशोरीको मुद्दागत विवरण ९४

४.९.८ कैदी बन्दीसँगै कारागारमा रहेका बालवालिका ९५

४.१० द्वन्द्व प्रभावित बालबालिका ९७

४.११ विशेष सरक्षणको आवश्कयता भएका बालबालिका ९७

४.११.१ अनाथ बालबालिका ९८

४.११.२ हराएका तथा हराएकामध्ये फेला परका बालबालिका ९८

४.११.३ बेवारीस फेला परका बालबालिका १००

४.११.४ सडक बालबालिका उद्धार, सरक्षण तथा व्यवस्थापन १०१

४.११.५ हिंसा तथा जोखिममा परका बालबालिका (बाल हेल्पलाइन सेवा
नि:शुल्क फोन नम्बर १०९८) १०२
४.१२ बाह्य तथा आन्तरिक धर्मपुत्र, धर्मपुत्री १०३
४.१३ वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था १०५
४.१४ बाल गृहमा सरक्षित बालबालिका १०६
४.१५ बाल गृह अनुगमन, उद्धार तथा पारिवारिक पुनर्मिलन १०७
४.१६ बाल सरक्षण सम्बन्धी सेवा प्रवाह १०८
४.१७ अन्तरदेशीय तथा सीमानाकाका विभिन्न स्थानबाट उद्धार गरी पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएका बालबालिका १०९
४.१८ लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसख्यक बालबालिका ११०

परिच्छेद -५

बाल सहभागीताको अधिकार

५.१ पृष्ठभूमि १११
५.२ बालबालिकाको सगठन र स्वतन्त्रता ११२
५.३ आम सञ्चार र बाल सहभागिता ११४
५.४ संस्कृति तथा मनोरञ्जनमा बाल सहभागिता ११४
५.५ खेलकुद र बालबालिका ११५
५.६ स्काउट र बालबालिका ११५
५.७ जुनियर युवा रडक्रस सर्कल र बालबालिका ११५

परिच्छेद -६

बालमैत्री स्थानीय शासन

६.१ पृष्ठभूमि ११८
६.२ बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा भएका स्थानीय तहहरुको विवरण ११८

परिच्छेद -७

बालबालिका सम्बन्धी प्रादेशिक नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य

७.१ पृष्ठभूमि १२१
७.२ बालबालिका सम्बन्धी प्रदेशगत नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य १२१

परिच्छेद -८

जलवायु परिवर्तन र बाल अधिकार

८.१ पृष्ठभूमि १३१
८.२ नेपालमा जलवायु परिवर्तनको असर १३२
८.३ जलवायु परिवर्तन तथा विपदबाट पीडित र प्रभावित बालबालिका १३४
८.४ प्राकृतिक विपद तथा दुर्घटना लगायतबाट पीडित बालबालिका १३४
८.५ जलन र बालबालिका १३५

परिच्छेद -९

निष्कर्ष १३७

तालिका

तालिकाः १ नेपालको संविधानमा व्यवस्था गरिएका बालबालिकाका मौलिक हकहरु २
तालिकाः २ नेपालको संविधानमा उल्लिखित बालबालिका सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थाहरु ७
तालिकाः ३ स्थानीय तहमा भएका बाल अधिकार संरक्षण संयन्त्र २१
तालिकाः ४ बालबालिकाको जनसंख्या (राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार) २५
तालिकाः ५ उमेर समूहका आधारमा बालबालिकाको जनसंख्या र लैङ्गिक अनुपात २६
तालिकाः ६ एकल उमेर समूह अनुसार बालबालिकाको सङ्ख्या (२०५८-२०७८) २७
तालिकाः ७ बालबालिकाको संख्या र प्रतिशत २९
तालिकाः ८ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमको लक्षित जनसंख्या ३३
तालिकाः ९ पूर्ण खोप पाउने बालबालिका (प्रतिशत) ३४
तालिकाः १० विभिन्न खोप पाएका प्रदेशगत बालबालिका ३४
तालिकाः ११ वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता गरिएका बालबालिका ३९
तालिकाः १२ प्रदेशगत रुपमा मातृ मृत्यू दर ४०
तालिकाः १३ उद्धार गरिएका गर्भवती तथा सत्केरी महिलाको प्रदेशगत विवरण ४०
तालिकाः १४ स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत जनशक्तिको विवरण ४२
तालिकाः १५ अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार र रोकथाम सम्बन्धी विवरण ४३
तालिकाः १६ एडस (CABA)बाट प्रभावित बालबालिका ४४
तालिकाः १७ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक उपचार सेवा पाएका बालबालिका तथा किशोरकिशोरी ४६
तालिकाः १८ आत्महत्याको प्रकृति ४७
तालिकाः १९ सबैका लागि स्वास्थ्य पहुँचको अवस्था ४९

तालिकाः २० विद्यालयका प्रकार र प्रदेश अनुसार प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र र पूर्व प्राथमिक कक्षा ५१
तालिकाः २१ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा बालबालिकाको संख्या, भर्ना दर र लैङ्गिक अनुपात ५१
तालिकाः २२ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा दलित र जनजाति बालबालिका ५३
तालिकाः २३ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिका ५४
तालिकाः २४ शैक्षिक सूचक ५५
तालिकाः २५ विद्यालय सम्बन्धी विवरण ५६
तालिकाः २६ विद्यालयको प्रदेशगत विवरण ५७
तालिकाः २७ तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपात ५७
तालिकाः २८ विगत ५ वर्षदेखिका तहगत विद्यार्थी संख्या ५८
तालिकाः २९ शैक्षिक सत्र २०८१ मा तहगत विद्यार्थी भर्ना दर ५९
तालिकाः ३० सामुदायिक विद्यालयहरुमा शिक्षक संख्या ६०
तालिकाः ३१ परिणात्मक लक्ष्य (४.१) ६१
तालिकाः ३२ शैक्षिक तह अनुसार कूल विद्यार्थीमा दलित र जनजाति बालबालिका ६२
तालिकाः ३३ पाँच वर्ष वा सोभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको जन्म दर्ताको अवस्था ६९
तालिकाः ३४ जन्म दर्ता तथा नागरिकताका लागि गरिएको समन्वय तथा सहजीकरण ७१
तालिकाः ३५ बाल श्रममुक्त घोषणा गरिएका स्थानीय तहहरु ७३
तालिकाः ३६ बाल श्रम अनुगमन, उद्धार तथा क्षतिपूर्ति र जरिवाना सम्बन्धी विवरण ७४
तालिकाः ३७ बाल श्रम उद्धार सम्बन्धी विवरण ७६
तालिकाः ३८ बालबालिका बेचबिखन सम्बन्धी विवरण ७७
तालिकाः ३९ बालबालिका बेचबिखन तथा ओसारपसार कसूरमा दर्ता भएका मुद्दाको प्रदेशगत विवरण ७७
तालिकाः ४० बेचविखनमा परेका बालबालिकाको व्यूरोद्वारा उद्धार (देश अनुसार) ७८
तालिकाः ४१ व्यूरो बाहेक बेचविखनमा परेका अन्य प्रहरी कार्यालयद्वारा उद्धार ७८
तालिकाः ४२ बालबालिका बेचबिखन विरुद्ध व्यूरोले गरेको अपरेसन विवरण ७८
तालिकाः ४३ बेचविखनमा परेका बालिकाहरु उद्धार गरी पुनःस्थापना सम्बन्धी विवरण ७८
तालिकाः ४४ बेचविखन तथा ओसारपसार र लागू औषधबाट उद्धार गरिएका पीडित बालबालिकाको विवरण ७९
तालिकाः ४५ सडक दुर्घटनामा परेका बालबालिका ७९
तालिकाः ४६ बालबालिका विरुद्ध हिंसा र बाल यौन दुर्व्यवहार ८०
तालिकाः ४७ नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मुद्दा र पीडित बालबालिका ८१
तालिकाः ४८ साइबर अपराधबाट पीडित बालबालिकाको विवरण ८२
तालिकाः ४९ साइबर अपराधको विवरण ८२

तालिकाः ५० बाल विवाहको अवस्था ८४
तालिकाः ५१ प्रदेशगत आधारमा बाल अदालत र बाल इजलासमा रहेका मुद्दाको अवस्थाको विवरण ८८
तालिकाः ५२ प्रदेशगत आधारमा बाल अदालत र बाल इजलासमा रहेका मुद्दामा कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको लैंगिक विवरण ८९
तालिकाः ५३ मुद्दाको समूह वर्गीकरण ९१
तालिकाः ५४ बाल अदालत र बाल इजलासको मुद्दागत विवरण ९२
तालिकाः ५५ बाल सधार गृहमा रहेका बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको विवरण ९४
तालिकाः ५६ बाल सधार गृहमा रहेका बालबालिका र किशोरकिशोरीको मुद्दागत विवरण ९४
तालिकाः ५७ अभिभावकसँगै कारागारमा रहेका बालबालिका ९६
तालिकाः ५८ संस्थाको संरक्षणमा रहेका बालबालिका ९६
तालिकाः ५९ शहीद प्रतिष्ठानबाट सञ्चालित विद्यालयहरुमा रहेका बालबालिका ९७
तालिकाः ६० देशभर हराएका र हराएकामध्ये फेला परेका बालबालिका ९९
तालिकाः ६१ बेवारीस फेला परेका बालबालिका १००
तालिकाः ६२ उमेरको आधारमा हराएका तथा फेला परेका र खोजतलास जारी रहेका बालबालिका १००
तालिकाः ६३ उद्धार गरिएका सडक बालबालिका १०१
तालिकाः ६४ जोखिममा परेका बालबालिकालाई प्रदान गरिएको सहयोग १०२
तालिकाः ६५ नेपालबाट धर्मपुत्र/पुत्रीको रुपमा विदेश पठाइएका बालबालिका १०३
तालिकाः ६६ धर्मसन्तान सम्बन्धी मुद्दाहरुको विवरण १०४
तालिकाः ६७ बालबालिकाको बाबुआमा वा बाबु वा आमा वा अभिभावकसँग बसाइँ**को** विवरण १०६
तालिकाः ६८ बाल गृहमा आश्रित बालबालिका १०६
तालिकाः ६९ बाल गृहबाट उद्धार गरिएका बालबालिकाको विवरण १०७
तालिकाः ७० राष्ट्रिय महिला आयोगबाट हिंसा भएका बालिकालाई प्रवाह गरिएको सेवाको विवरण १०८
तालिकाः ७१ उद्धार, स्वदेश फिर्ती र पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएका बालबालिका १०९
तालिकाः ७२ विद्यालयमा रहेका बाल क्लबहरुको संख्या ११३
तालिकाः ७३ जुनियर युवा रेडक्रस सर्कल र बाल सहभागिता ११६
तालिकाः ७४ बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा भएका स्थानीय तहहरूका विवरण ११९
ताालिकाः ७५ प्राकृतिक विपद तथा दुर्घटना लगायतबाट पीडित प्रभावित बालबालिका १३४

ग्राफ

ग्राफ १ः राष्ट्रिय जनगणना अनुसार बालबालिकाको जनसंख्या (प्रतिशत) २५
ग्राफः २ प्रदेश अनुसार बालक र बालिकाको विवरण (प्रतिशत) २८

ग्राफः ३ पाँच वर्षमुनिका प्रति एक हजार जीवित जन्म भएका शिशु तथा बालबालिकामा भएको मृत्यु ३५
ग्राफः ४ प्रदेश अनुसार ५ वर्षमुनिको मृत्यू दर ३६
ग्राफः ५ बालबालिकाको पोषण स्थिति (५ वर्षमुनिका कुपोषित बालबालिकाको प्रतिशत) ३८
ग्राफः ६ नेपालमा मातृ मृत्यू दरको अवस्था ३९
ग्राफः ७ स्वास्थ्य संस्था र घरमा जन्मिएका बालबालिका सम्बन्धी विवरण (प्रतिशत) ४१
ग्राफः ८ प्रदेश अनुसार स्वास्थ्य संस्थामा जन्मिएका बालबालिकाको विवरण (प्रतिशत) ४२
ग्राफः ९ पाँच वर्ष मुनिका पखाला भएका बालबालिकाको IV तरल पदार्थले उपचार गरिएको ४५
ग्राफः १० बालबालिकाको आत्महत्या सम्बन्धी विवरण ४७
ग्राफः ११ बालबालिकाको उमेरगत विवरण ४८
ग्राफः १२ बाल विकास केन्द्रबाट कक्षा १ मा भर्ना हुने विद्यार्थी (प्रतिशत) ५२
ग्राफः १३ शैक्षिक सत्र २०८१ मा प्रारम्भिक बाल विकास कक्षामा भर्ना भएका विद्यार्थी (प्रतिशत) ५२
ग्राफः १४ खूद भर्ना दर ५८
ग्राफः १५ विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना (प्रतिशत) ५९
ग्राफः १६ विगत ५ वर्षको कक्षा ८ र कक्षा १० को टिकाउ दर ६०
ग्राफः १७ विशेष विद्यालय र कक्षा ६३
ग्राफः १८ जन्म दर्ता गरिएका ५ वर्षमुनिका बालबालिका ६७
ग्राफः १९ भौगोलिक क्षेत्र अनुसार जन्म दर्ता भएका बालबालिकाको (प्रतिशत) ६८
ग्राफः २० प्रदेश अनुसार बालबालिकाको जन्म दर्ताको स्थिति (प्रतिशत) ६८
ग्राफः २१ उच्चतम विद्यमानता दर भएका पाँच प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिका ७२
ग्राफः २२ प्रदेश तहमा बहिरोपन र पूर्ण दृष्टिविहीनताको विद्यमानता दर ७२

अनुसचीहरु

अनुसूची -१ दिगो विकास लक्ष्य १४२
अनुसूची -२ अपाङ्गताको प्रकार अनुसार बालबालिकाको अवस्था १४६
अनुसूची -३ जिल्लागत हराएका, फेला परेका र खोजतलास जारी रहेका बालबालिका (२०८१/८२) १४८
अनुसूची -४ प्रदेश तथा जिल्ला अनुसार सञ्चालनमा रहेका बाल गृहहरुको विवरण (२०८१/८२) १५२
अनुसूची -५ बाल गृह सञ्चालन अनुमति प्राप्त बाल गृह तथा संस्थाहरु १५४
अनुसूची -६ बालमैत्री घोषणा भएका स्थानीय तहका वडाहरुको विवरण १६८
अनुसूची -७ बालबालिका सम्बन्धी प्रदेशले निर्माण तथा लागू गरेका प्रादेशिक कानूनहरु १७१

परिच्छेदः १

बाल अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था र कार्यान्वयनको अवस्था

१.१ परिचय

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लाई नेपालले वि.सं. २०४७ साल भदौ २९ गते (सन् १९९० को सेप्टेम्बर १४ तारिखमा) अनुमोदन गरी बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण तथा सम्वर्धन सुनिश्चित गर्नका लागि प्रतिबद्धता जनाएको छ। यस महासन्धिको इच्छाधीन आलेखमध्ये बालबालिकाको बेचबिखन, बाल वेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लील चित्रण सम्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको इच्छाधीन आलेख, २००० लाई सन् २००६ मा, सशस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाको संलग्नता सम्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको इच्छाधीन आलेख, २००० लाई सन् २००७ मा र निकृष्ट प्रकारका बाल श्रम उन्मूलन सम्बन्धी आइ.एल.ओ. महासन्धि १९९९ (नं. १८२) लाई सन् २००४ मा अनुमोदन गरेको छ। यी महासन्धि, इच्छाधीन आलेख लगायत नेपाल सरकारले अनुमोदन गरेका बालबालिकासँग सम्बन्धित संयुक्त राष्ट्र संघीय र अन्तर्राष्ट्रिय अन्य घोषणाहरू कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि लगायतका अन्तराष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा गर्न नेपालले सोही अनुरुप कानून तथा नीति निर्माण, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन एवम् संस्थागत संयन्त्रहरुको व्यवस्था गरी परिचालन गर्ने गराउने कार्यहरु निरन्तर रुपमा गर्दै आएको छ। नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रुपमा राखी र बालबालिकाको सर्वोत्तम हित गर्नु राज्यको नीति मानी संवैधानिक व्यवस्थाको सुनिश्चितता समेत गरेको छ। संवैधानिक व्यवस्था कार्यान्यन गरी बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको सम्मान, संरक्षण, सम्वर्धन, प्रवर्द्धन, परिपूर्ति र पालनाका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ लगायतका विभिन्न कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरु कार्यान्वयन भइरहेका छन् ।

बालबालिकाको अधिकार तथा हक हित संरक्षण तथा सम्वर्द्धन गर्नका लागि सरकारले तीनै तहका सरकारी निकाय, संयुक्त राष्ट्र संघीय निकाय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदार, नागरिक संघ संगठन, सञ्जाल तथा समाज, निजी क्षेत्र लगायतसँग समन्वय, सहयोग, सहजीकरण र सहकार्य गर्दै आएको छ। विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका, हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट

पीडित तथा प्रभावित बालबालिका, बेचविखनमा परेका बालबालिका, जोखिपूर्ण श्रममा रहेका बालबालिका, अधिकारको उपभोगबाट वञ्चितीकरणमा परेका बालबालिका, सडक बालबालिका तथा अन्य जोखिममा परेका बालबालिकाको उद्धार, संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि बाल अधिकार संरक्षण प्रणाली सुदृढ हुँदै आएको छ । परिणाम स्वरुप बालबालिकासँग सम्बन्धित समग्र सूचकहरुमा उल्लेख्य सुधार हुँदै आएको छ ।

१.१.१. नेपालको संविधानमा बालबालिका सम्बन्धी व्यवस्था

नेपालको संविधानमा उल्लिखिति मौलिक हक, राज्यको निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व, नागरिकता, संवैधानिकआयोग लगायतका व्यवस्थाहरू प्रत्यक्ष रूपमा बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण तथा सम्वर्धनका लागि व्यवस्था गरिएका छन् । संवैधानिक रूपमा नै बालबालिकाका लागि मौलिक हकको व्यवस्था हुँदा राज्यका हरेक कानून, नीति, योजना, कार्ययोजना र कार्यक्रमहरूमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित, बालबालिकाको शारीरिक र मानसिक तथा सर्वाङ्गीण विकास, बाल न्याय, आधारभूत आवश्यकता र विकासका समान अवसर, स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो विचार निर्माण तथा अभिव्यक्त गर्ने र संगठित हुन पाउने हकको सुनिश्चितता गरेको छ । संविधानमा बालबालिकाको अधिकार तथा हक हित सूनिश्चिताको लागि व्यवस्था गरेको प्रावधानहरु तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः १ नेपालको संविधानमा व्यवस्था गरिएका बालबालिकाका मौलिक हकहरु

क्र.स	मौलिक हकहरू	प्रावधानहरू
१	धारा १८ समानताको हक	उपधारा (१) सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन । उपधारा (२) सामान्य कानूनको प्रयोगमा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था, वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन । उपधारा (३) राज्यले नागरिकहरुका बीच उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, आर्थिक अवस्था, भाषा, क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन । तर सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएका अन्य वर्ग लगायत बालबालिकाको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन ।

क्र.स	मौलिक हकहरू	प्रावधानहरू
२	धारा २० न्याय सम्बन्धी हक	उपधारा (९) प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हक हुनेछ । उपधारा (१०) असमर्थ पक्षलाई कानून बमोजिम निःशुल्क कानूनी सहायता पाउने हक हुनेछ ।
३	धारा २१ अपराध पीडितको हक	उपधारा (१) अपराध पीडितलाई आफू पीडित भएको मुद्दाको अनुसन्धान तथा कारबाही सम्बन्धी जानकारी पाउने हक हुनेछ । उपधारा (२) अपराध पीडितलाई कानून बमोजिम सामाजिक पुनःस्थापना र क्षतिपूर्ति सहितको न्याय पाउने हक हुनेछ ।
४	धारा २४ छुवाछूत तथा भेदभाव विरुद्धको हक	उपधारा (१) कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको उत्पत्ति, जात, जाति, समुदाय, पेशा, व्यवसाय वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै पनि निजी तथा सार्वजनिक स्थानमा कुनै प्रकारको छुवाछूत वा भेदभाव गरिने छैन ।
५	धारा २६ स्वतन्त्रताको हक	उपधारा (१) धर्ममा आस्था राख्ने प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो आस्था अनुसार धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रता छ ।
६	धारा २७ सूचनाको हक	प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ ।
७	धारा २८ गोपनीयताको हक	कुनै पनि व्यक्तिको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्याङ्क, पत्राचार र चरित्र सम्बन्धी विषयको गोपनीयता कानून बमोजिम बाहेक अनतिक्रम्य हुनेछ ।
८	धारा २९ शोषण विरुद्धको हक	उपधारा (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई शोषण विरुद्धको हक हुनेछ। उपधारा (२) धर्म, प्रथा, परम्परा, संस्कार, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै किसिमले शोषण गर्न पाइने छैन । उपधारा (३) कसैलाई पनि बेचबिखन गर्न, दास वा बाँधा बनाउन पाइने छैन । उपधारा (४) कसैलाई पनि निजको इच्छा विरुद्ध काममा लगाउन पाइने छैन । तर सार्वजनिक प्रयोजनको लागि नागरिकलाई राज्यले अनिवार्य सेवामा लगाउन सक्ने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन । उपधारा (५) उपधारा (३) र (४) विपरीतको कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडितलाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।

क्र.स	मौलिक हकहरू	प्रावधानहरू
९	धारा ३० स्वच्छ वातावरणको हक	उपधारा (१) प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ ।
१०	धारा ३१ शिक्षा सम्बन्धी हक	उपधारा (१) प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ । उपधारा (२) प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तह सम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुनेछ । उपधारा (३) अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ । उपधारा (४) दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइ सम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ । उपधारा (५) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ ।
११	धारा ३२ भाषा तथा संस्कृतिको हक	उपधारा (१) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुनेछ । उपधारा (२) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो समुदायको सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने हक हुनेछ ।
१२	धारा ३३ रोजगारीको हक	उपधारा (१) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुनेछ ।
१३	धारा ३४ श्रमको हक	उपधारा (१) प्रत्येक श्रमिकलाई उचित श्रम अभ्यासको हक हुनेछ । उपधारा (२) प्रत्येक श्रमिकलाई उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ ।
१४	धारा ३५. स्वास्थ्य सम्बन्धी हक	उपधारा (१) प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिने छैन । उपधारा (२) प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो स्वास्थ्य उपचारको सम्बन्धमा जानकारी पाउने हक हुनेछ । उपधारा (३) प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ । उपधारा (५) प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ ।

क्र.स	मौलिक हकहरू	प्रावधानहरू
१५	धारा ३६ खाद्य सम्बन्धी हक	उपधारा (१) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य सम्बन्धी हक हुनेछ । उपधारा (२) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ । उपधारा (३) प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक हुनेछ ।
१६	धारा ३७ आवासको हक	उपधारा (१) प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक हुनेछ ।
१७	धारा ३८ महिलाको हक	उपधारा (१) प्रत्येक महिलालाई लैङ्गिक भेदभाय विना समान वंशीय हक हुनेछ । उपधारा (२) प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हक हुनेछ । उपधारा (३) महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरिने छैन। त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ । उपधारा (४) राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ । उपधारा (५) महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक हुनेछ । उपधारा (६) सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक हुनेछ ।

क्र.स	मौलिक हकहरू	प्रावधानहरू
१८	धारा ३९ बालबालिकाको हक	उपधारा (१) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ । उपधारा (२) प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ । उपधारा (३) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिताको हक हुनेछ । उपधारा (४) कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन । उपधारा (५) कुनै पनि बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन । उपधारा (६) कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनको नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन । उपधारा (७) कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन । उपधारा (८) प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ । उपधारा (९) असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालबाालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ । उपधारा (१०) उपधारा (४), (५), (६) र (७) विपरीतका कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।
१९	धारा ४० दलितको हक	उपधारा (२) दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिकदेखि उच्च शिक्षासम्म कानून बमोजिम छात्रवृत्ति सहित निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिनेछ । प्राविधिक र ब्यवसायिक उच्च शिक्षामा दलितका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।

क्र.स	मौलिक हकहरू	प्रावधानहरू
२०	धारा ४२ सामाजिक न्यायको हक	उपधारा (१) आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी, जनजाती, मधेशी, थारु, मुस्लिम, पिछडावर्ग, अल्प संख्यक, सीमान्तकृत, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्प संख्यक, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रुपले विपन्न खस आर्यलाई समानुपातिक समोशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका निकायमा सहभागिताको हक हुनेछ । उपधारा (२) आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदायका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ पाउने हक हुनेछ ।
२१	धारा ४३ सामाजिक सुरक्षाको हक	आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ ।
२२	धारा ४६ संवैधानिक उपचारको हक	यस भागद्वारा प्रदत्त हकको प्रचलनका लागि धारा १३३ वा १४४ मा लेखिए बमोजिम संवैधानिक उपचार पाउने हक हुनेछ ।

नेपालको संविधानको भाग -४ मा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व सम्बन्धी व्यवस्थाहरू गरिएको छ, जसमध्ये बालबालिका र बाल अधिकारसँग सम्बन्धित संवैधानिक नीतिगत व्यवस्थाहरु देहाय बमोजिम रहेका छन्ः-

तालिका–२ नेपालको संविधानमा उल्लिखित बालबालिका सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थाहरु

क्र.स	राज्यका नीतिहरु		प्रावधानहरू
१	धारा ५१ (ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति	(१)	शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक, रोजगार मूलक एवं जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवं राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने,
		(२)	शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै शिक्षामा भएको निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने,
		(३)	उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँच योग्य बनाई क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै लैजाने,
		(४)	नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्द्धन गर्ने,

क्र.स	राज्यका नीतिह्रु	प्रावधानहरू
		(५) नागरिकलाई स्वस्थ बनाउन राज्यले जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा आवश्यक लगानी अभिवृद्धि गर्दै जाने, (६) गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सरल र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने, (७) नेपालको परम्परागत चिकित्सा पद्धतिको रूपमा रहेको आयुर्वेदिक, प्राकतिक चिकित्सा र होमियोप्याथिक लगायत स्वास्थ्य पद्धतिको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने, (८) स्वास्थ्य क्षेत्रमा राज्यले लगानी अभिवृद्धिगर्दै यस क्षेत्रमा भएको निजी लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने, (९) स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउन स्वास्थ्य अनुसन्धानमा जोड दिँदै स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीको संख्या वृद्धि गर्दै जाने, (१०) नेपालको क्षमता र आवश्यकताका आधारमा जनसंख्या व्यवस्थापनका लागि परिवार नियोजनलाई प्रोत्साहित गर्दै मातृ शिशु मृत्युदर घटाई औसत आयु बढाउने, (११) अव्यवस्थित बसोवासलाई व्यवस्थापन गर्ने तथा योजनाबद्ध र व्यवस्थित बस्ती विकास गर्ने । (१२) कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्दै खाद्य सम्प्रभुताको मान्यता अनुरूप जलवायु र माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरी खाद्यान्नको दिगो उत्पादन, आपूर्ति, सञ्चय, सुरक्षा र सुलभ तथा प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था गर्ने, (१३) आधारभूत वस्तु तथा सेवामा सबै नागरिकहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै दुर्गम र पछाडि पारिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिई योजनाबद्ध आपूर्तिको ब्यवस्था गर्ने, (१४) यातायात सुविधामा नागरिकहरूको सरल, सहज र समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै यातायात क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता दिँदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र अपाङ्गता भएका व्यक्ति अनुकूल बनाउने, (१५) नागरिकलाई स्वास्थ्य बीमा सुनिश्चित गर्दै स्वास्थ्य उपचारमा पहुँचको व्यवस्था मिलाउने ।

क्र.स	राज्यका नीतिहरु	प्रावधानहरू
२	धारा ५१ (झ) श्रम र रोजगार सम्बन्धी नीति	(३) बालश्रम लगायत श्रम शोषणका सबै रूपको अन्त्य गर्ने ।
३	धारा ५१ (ञ) सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीति	(४) बालबालबालिकाको पालन पोषण, परिवारको हेरचाह जस्ता काम र योगदानलाई आर्थिक रूपमा मूल्याङ्कन गर्ने, (५) बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिक रूपमा ध्यान दिने, (१२) सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक न्याय प्रदान गर्दा सबै लिङ्ग, क्षेत्र र समुदायभित्रका आर्थिक रूपले विपन्नलाई प्राथमिकता प्रदान गर्ने ।

१.१.२ **अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन**

संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ बालबालिका सम्बन्धी मूल अन्तर ार्ष्ट्रिय दस्तावेजको रुपमा रहेको छ। नेपाल पक्ष भएको संयुक्त राष्ट्र संघको मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा, १९४८, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध, १९६६, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, २००६, बाल श्रम सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि लगायतका घोषणाहरु बालबालिकासँग सम्बन्धित छन् ।

संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिका तीनवटा इच्छाधिन आलेखहरुमध्ये सशस्त्र संघर्षमा बालबालिकाको संलग्नता सम्बन्धी इच्छाधीन आलेख, २००० र बालबालिकाको बेचविखन, यौन शोषण तथा अश्लील चित्रण सम्बन्धी इच्छाधीन आलेख, २००० लाई अनुमोदन गरेको छ । यसैगरी बालबालिका सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय तथा सार्कस्तरीय अन्य घोषणाहरु कार्यान्वयनका लागि नेपाल प्रतिबद्ध रहेको छ। यी सबै दस्तावेजहरुको प्रावधानहरु कार्यान्वयन रहेका छन् ।

दिगो विकास लक्ष्यमा बालबालिकासँग प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा सम्बन्धित लक्ष्यहरु बाल अधिकार उल्लंघन तथा हननूका घटनाहरु तत्काल सम्बोधन, स्रोत साधनहरुको परिचालन, नीति तथा संरचनाहरुको सवलीकरण र सकारात्मक तथा सहयोगी सामुदायिक तथा पारिवारिक परिवेशको प्रवर्धन जस्ता कार्यलाई प्राथमिकतामा राखेको छ। बाल अधिकारसँग सम्बन्धित कुनै पनि अधिकार हनन् नहोस् भन्ने विषयमा नेपाल राज्य दृढ, संवेदनशील तथा प्रयत्नशील रहेको छ। सबै अवस्थाका बालबालिकाको विशेष गरी शिक्षा, स्वास्थ्य, विकास, खेल र मनोरञ्जन जस्ता अवसरहरुमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तह क्रियाशील रहेका भए तापनि विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाले सबै अधिकारहरु अझै पूर्ण रुपमा उपभोग गर्न पाएको छैनन् । दिगो विकास लक्ष्यहरु पूरा गर्न नेपाल प्रतिबद्ध रहेको छ र बालबालिकासँग सम्बन्धित दिगो विकास लक्ष्य र सहायक लक्ष्यहरु **अनुसूची –१** मा दिइएको छ ।

१.१.३ समापन टिप्पणीको कार्यान्वयन

नेपालले २०७८ साल माघ महिनामा छैठौं र सातौं संयुक्त प्रतिवेदन संयुक्त राष्ट्र संघीय बाल अधिकार समितिमा पेश गरेको छ । नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा दर्शाएका प्रतिबद्धता अनुरुप कानून, नीति, योजना, संरचना र कार्यक्रमहरुमा सुधार गर्दै कार्यान्वयन गरिरहेको छ । समापन टिप्पणीले नेपालले बाल अधिकार तथा संरक्षणका लागि लागू गरेको संविधान, कानून तथा नीतिगत व्यवस्थाहरुको प्रशंसा गरेको छ । तथापी, बाल अधिकार सुनिश्चितताका लागि थप प्रयास गर्नुपर्ने विषयहरुमा सुझाव दिएको छ ।

संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार समितिले नेपालले बुझाएको विगतका तेस्रो, चौंथो र पाँचौं प्रतिवेदनहरुमा संवैधानिक, कानूनी तथा नीतिगत सुधारका विषयहरुमा, संरचनागत सबलता तथा सुदृढीकरण, पर्याप्त स्रोत साधनको व्यवस्था र बालबालिका लक्षित लगानीमा वृद्धि, बाल अधिकार हननका घटनाहरूको उजूरी प्रक्रियालाई सहज बनाउने, बालबालिकाको सर्वोत्तम हित, सम्बन्धित सरोकारवाला निकायमा कार्यरत जनशक्तिहरुको विषयगत क्षमता अभिवृद्धि, बालबालिकाको जन्मदर्ताको अधिकारको पूर्ण कार्यान्वयन, बालबालिका विरुद्धका हिंसा तथा दुर्व्यवहारका घटनाहरुको अन्त्य, बाल गृहको नियमिति अनुगमन, शारीरिक तथा मानसिक दण्ड सजायलाई कानूनी रुपमा निषेध, जनचेतना अभिवृद्धि, यस्ता घटनाहरुको कारण तथा प्रकृति सहितको सूचना व्यवस्थापन, बाल अधिकार सम्बन्धी खण्डिकृत सूचना व्यवस्थापन, बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहको निर्धारण, बाल स्वास्थ्यमा सुधार, बाल पोषण, प्रारम्भिक बाल विकास लगायतका शिक्षामा बालबालिकाको पहुँच तथा गुणस्तरीय शिक्षा, बाल श्रम र बाल विवाहको अन्त्य, बाल न्याय प्रणलीको सुदृढीकरण गर्नुपर्ने लगायतका विषयमा सुझाव दिएको छ ।

उल्लिखित सुझाव कार्यान्वयनको अवस्थाको सन्दर्भमा नेपाल सरकारले गरेका मुख्य मुख्य कार्यहरु निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः-

- नेपालले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ र यसको नियमावली २०७८ मा बाल अधिकारको संरक्षण, सम्वर्द्धन गर्न संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय संयन्त्रहरुको व्यवस्था गरी सोको काम, कर्तव्य र अधिकार स्पष्ट तोकी बाल अधिकार सुनिश्चित गर्न उचित कानूनी प्रबन्ध गरेको छ ।
- राष्ट्रिय बालबालिका नीति, २०८० लागू गरिएको छ । यस नीतिलाई कार्यान्वयन गर्न लगानी सहितको राष्ट्रिय कार्ययोजना निर्माणको चरणमा रहेको छ ।
- सन् २०३० सम्म बाल विवाहको अन्त्य गर्नः बाल विवाह अन्त्यको लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०८२ लागू गरेको छ भने सडक बालबालिकामुक्त नेपाल

बनाउन सडक बालबालिका विशेष संरक्षण निर्देशिका, २०८२ कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

- वि.सं. २०८७ सम्म सबै स्थानीय तहलाई बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा गरी नेपाललाई नै बालमैत्री राज्य प्रणाली भएको मुलुक बनाउन स्थानीय बालमैत्री शासन कार्यान्वयन निर्देशिका र कार्यविधि निर्माग गरी कार्यान्वयन भइरहेको छ भने सबै प्रकारका बाल श्रमको अन्त्य गर्न बाल श्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा गर्ने कार्यहरु पनि भइरहेको छ ।

- बाल अधिकार संरक्षण तथा संम्बर्द्धनका लागि विशिष्टीकृत निकायका रुपमा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, प्रदेश बाल अधिकार समितिहरु र स्थानीय बाल अधिकार समितिहरु क्रियाशील रहेका छन् भने मधेश र गण्डकी प्रदेशमा जिल्ला बाल अधिकार समितिहरु गठन तथा परिचालन गरेका छन् ।

- हराएका बालबालिकाको खोजतलास, बेवारीस भेटिएका बालबालिकाको उद्धार तथा संरक्षण, बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेका, जोखिमपूर्ण श्रममा संलग्न रहेका र सडक बालबालिकाको उद्धार, संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि बालबालिका खोजतलास सेवा निःशुल्क फोन नम्बर १०४ सञ्चालनमा रहेको छ भने नागरिक समाज तथा गैह्र सरकारी संस्थाको सहकार्यमा बालबालिका विरुद्धको हिंसा तथा जोखिममा परेका बालबालिकाको तत्काल उद्धार, राहत, मनोविमर्श लगायतका सेवाहरु उपलब्ध गराउन विभिन्न १८ वटा जिल्लाहरुमा बाल हेल्पलाइन सेवा निःशुल्क फोन नम्बर १०९८ सञ्चालनमा रहेको छ । यसैगरी बालिकाहरु हिंसामा परे भने सोको उद्धार, संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि राष्ट्रिय महिला आयोगले पनि निःशुल्क फोन नम्बर ११४५ सञ्चालन गरेको छ ।

- बालबालिकाको अधिकार तथा संरक्षण सम्बन्धी घटना व्यवस्थापन कार्य गर्न सरकारी तथा गैह्र सरकारी निकायको कार्य र व्यवस्थापन प्रणालीको सञ्चालनमा एकरुपता ल्याउन एकीकृत सूचना संकलन, अध्यावधिक तथा व्यवस्थापनका लागि बाल अधिकार सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (Child Rights Information Management System-CRIMS) र यस अन्तर्गत संरक्षणको कार्यलाई केन्द्रित गरी बाल संरक्षण घटना व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Child Protection Information Management System-CPIMS) सञ्चालनको कार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।

- संयुक्त राष्ट्र संघले नेपालको प्रारम्भिक प्रतिवेदनदेखि हालसम्मका नियमित आवधिक प्रतिवेदनमा दिएको समापन टिप्पणीमा बालबालिका सम्बन्धी सूचना व्यवस्थापन पद्धति सुधारका लागि सुझाव दिएको थियो । समष्टिगत र विषयगत क्षेत्र लगायतका बालबालिका सम्बद्ध विषयहरुको सर्वेक्षण तथा अध्ययनहरुबाट बालबालिका सम्बन्धी सूचना सङ्कलन र

व्यवस्थापन गर्ने कार्यमा सुधार हुँदै आएको छ। यस क्रमलाई अझ व्यवस्थित गर्नका लागि राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले बाल अधिकार सम्बन्धी सूचना व्यवस्थापन र बाल संरक्षण सूचना व्यवस्थापन सुदृढ गर्नका लागि सफ्टवेयर विकास गरी परीक्षण कार्य भइरहेको छ। उक्त सफ्टवेयर लागू गर्नका लागि बाल हेल्पलाइन सेवा, बालबालिका खोजतलास सेवा र केही स्थानीय तहमा परीक्षण प्रयोगका लागि सम्बद्ध कर्मचारीहरुलाई प्राविधिक तालीम प्रदान गरिएको छ।

- बाल अधिकारको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्न राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजूरी कारबाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०६९ मा बालबालिकासँग सम्बन्धित उजूरी हेर्न आयोगले एक जना सदस्य तोकेको छ।
- बालबालिकाको संरक्षण तथा जीउधनको सुरक्षाको लागि नेपाल प्रहरीमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशानलयको व्यवस्था गरी देशभरी २३२ वटा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिकसेवा केन्द्रहरु सञ्चालनमा रहेका छन्। यसै गरी मानव बेचविखन, साईबर र लागू औषध नियन्त्रण व्यूरोहरु पनि विशेष संरचनाका रुपमा क्रियाशील रहेका छन्।
- सरोकारवाला निकायहरु मार्फत् बाल अधिकारका विषगत तालीम प्रदान गर्ने गरिएको छ। निजामती कर्मचारी, नेपाल प्रहरी, स्वास्थ्यकर्मी, शिक्षक लगायतलाई सेवाकालिन तालीममा बाल अधिकारको पाठ्यक्रम समावेश गरिएको छ।
- विद्यालय, बाल गृह, अस्थायी संरक्षण सेवा केन्द्र, पुनःस्थापना केन्द्र, बाल सुधार गृह लगायतका निकाय तथा संस्थाहरुमा बाल संरक्षण मापदण्ड निर्माण गरी लागू गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा १८ वर्षमुनिका सबै व्यक्तिलाई बालबालिका भनी परिभाषित गरिएको छ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने प्रत्येक निकाय तथा संस्थाका अधिकारीले हरेक काम कारबाही गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिई आवश्यक बालमैत्री प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसका साथै बाल कल्याण अधिकारी र बाल अदालतले बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह सम्बन्धी व्यवस्था गर्दा र बालबालिका रहने वा बालबालिकालाई सेवा प्रदान गर्ने सार्वजनिक र नीजि सामाजिक संस्थाले भौतिक संरचना निर्माण वा मर्मत सम्भार गर्दा उच्चतम हित निर्धारण प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

- नेपालको संविधानको राज्यका नीतिहरु अन्तर्गत धारा ५१ ञ (५) मा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिक रूपमा ध्यान दिने भनी उल्लेख गरेको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १६ मा समेत बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने भनी उल्लेख गरेको छ ।
- समुदायका व्यक्तिहरू आफै कार्यालयमा जान प्रोत्साहन गर्ने तथा चेतना जगाउनका लागि व्यक्तिगत घटना सप्ताह वैशाख १ देखि ७ गतेसम्म हरेक वर्ष मनाउने गरिँदा बालबालिकाको जन्मदर्ता गर्न प्रबर्द्धन गरिएको छ । साथै सञ्चार अभियान, सूचना सामग्रीको प्रकाशन तथा वितरण गर्ने, सडक नाटक, वृहत सभा लगायत विभिन्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम आयोजना गर्ने र राष्ट्रिय तथा स्थानीय भाषामा विभिन्न जनचेतना कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने गरिएको छ ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐनमा अनुसन्धान अधिकारीले बालबालिकालाई नियन्त्रणमा लिदाँ बल प्रयोग गर्न नपाउने र बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको लागि दिशान्तर गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । बाल गृह लगायत आवासीय रुपमा बालबालिका रहने निकाय तथा संस्थाको नियमित अनुगमन गर्ने संयन्त्र तथा नियमनकारी निकायहरुको व्यवस्था गरिएको छ ।
- घर, विद्यालय वा जुनसुकै स्थानमा शारीरिक वा मानसिक दण्ड दिने वा अमर्यादित व्यवहार गर्ने कार्यलाई बालबालिका विरुद्धको हिंसा तथा कसूर गरेको मानिने व्यवस्था रहेको छ ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ७ को उपदफा ५ मा संरक्षणको अधिकार अन्तर्गत प्रत्येक बालबालिकालाई निजको बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षक, शिक्षक तथा अन्य व्यक्तिबाट हुने हरेक किसिमका शारीरिक वा मानसिक हिंसा र यातना, हेला, अमानवीय व्यवहार, लैङ्गिक वा छुवाछूतजन्य दुर्व्यवहार, यौनजन्य दुर्व्यवहार र शोषण विरूद्ध संरक्षण प्राप्त गर्ने अधिकारको सुनिश्चितता गरेको छ ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले दफा ४८ मा विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको अवस्थालाई परिभाषित गरेको छ । दफा ४८ कै उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि (छ) सम्मका अवस्था भएका बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिका मानी वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था अनुसार संरक्षण व्यवस्थापन गर्ने र खण्ड (ज) देखि (ड) सम्मका बालबालिकालाई विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएकालाई सहयोग प्रायोजन वा परिवार सहयोग गरी हेरचाह तथा संरक्षणको व्यवस्था बाल कल्याण अधिकारीले प्राथमिकताको आधारमा मिलाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

- बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ ले बाल कल्याण अधिकारीले बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहमा राख्ने निर्णय गर्नुपूर्व समाजसेवीको राय लिनु पर्ने, समाजसेवीले राय दिदा बालबालिकाको उच्चतम हित हुने गरी राय दिनु पर्ने र बाल कल्याण अधिकारीले वैकल्पिक हेरचाहका लागि पठाइएका बालवालिकाको अनुगमन प्रत्येक चार चार महिनामा गरी बालबालिकाको हेरचाह, शिक्षा, स्वास्थ्य, संरक्षण लगायतका विषय सहितको प्रतिवेदन सम्बन्धित स्थानीय बाल अधिकार समिति, प्रदेश बाल अधिकार समिति, परिषद् र मन्त्रालयमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द (CDC) ले तय गरेको कक्षा ६ देखि १० सम्मको पाठ्यक्रममा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यका पाठ्यसामाग्रीहरु समावेश गरिएको छ ।
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको सम्बन्धी ऐन, २०७५, वृहत् विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७५ तथा राष्ट्रिय मर्यादित महिनावारी नीति, २०७५ जारी भै कार्यान्वयनमा रहेको छ ।
- शरणार्थी तथा शरण खोजिरहेका व्यक्तिहरूबाट जन्मेका लगायत सबै बालबालिकाको जन्मदर्ता गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।
- आधारभूत तह (कक्षा १-८) को पाठ्यक्रम २०७६, स्थानीय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७१ तथा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन (मातृभाषा सहित), २०७६ जस्ता निर्देशिका तथा पाठ्यक्रम विकास गरी सम्बन्धित स्थानीय सरकारसँगको समन्वय तथा स्वीकृतिमा कक्षा १-३ का लागि ५ पाठ्यभार र कक्षा ४-८ का लागि ४ पाठ्यभारको छुट्टै स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ ।
- बाल श्रम निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना (२०७५-२०८५) कार्यान्वयनमा रहेको छ । बाल श्रममुक्त स्थानीय तह तथा वडा घोषणा गर्ने कार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ अनुसार कुनै पनि बालबालिकालाई मुद्दाको पुर्पक्षको सिलसिलामा थुनामा नराख्ने र निजसँग धरौटी वा जमानत नमागिने व्यवस्था गरी बाल अदालतले कसूरजन्य कार्यको अभियोग लागेका बालबालिकालाई कारण खुलाई पुर्पक्षको लागि बाल सुधार गृहमा राख्ने व्यवस्था गरेको छ ।

१.१.४ राष्ट्रिय कानून र नीतिको कार्यान्वयन

बालबालिकाको आधारभूत आवश्यकता तथा अधिकार परिपूर्तिका लागि संवैधानिक, कानूनी र नीतिगत व्यवस्थाहरु भएका छन् । बालबालिकाको लागि विशिष्टीकृत ऐनको रुपमा बालबालिका

सम्बन्धी ऐन, २०७५ कार्यान्वयनमा रहेको छ । यस ऐनमा मूलतः बालबालिकाको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने, नाम, राष्ट्रियता र पहिचान पाउने, कुनैपनि किसिमको विभेद नहुने, बाबुआमासँग बस्ने र भेटघाट गर्न पाउने, संरक्षित हुन पाउने, सहभागी हुन पाउने, स्वतन्त्र अभिव्यक्ति दिने र सूचना पाउने, संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुन पाउने, गोपनीयता कायम गर्ने, अपाङ्गता भएका बालबालिकाले विशेष अधिकार पाउने, पोषित तथा स्वस्थ्य हुन पाउने, खेलकुद र मनोरञ्जन गर्न पाउने, शिक्षा पाउने लगायतका अधिकार सुनिश्चित गरिएका छन् । यसैगरी बालबालिकाको विशेष संरक्षण, पुनःस्थापना र वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था गरी संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै परिवार (बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य), संरक्षक (संघ संस्था तथा व्यक्ति), राज्य र सञ्चार क्षेत्रको बालबालिका प्रतिको दायित्व निर्वाह गर्नु पर्ने व्यवस्था ऐनमा गरिएको छ । संघीय संरचना अनुरुप हुने गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा बाल अधिकार संरक्षण र सम्वर्द्धनका लागि विशेष प्रकृतिका संस्थागत संयन्त्रहरुको व्यवस्था गरिएको छ ।

श्रम ऐन, २०७४ को दफा ५ ले कसैले पनि बालबालिकालाई कानून विपरीत हुने गरी कुनै काममा लगाउन निषेध गरेको छ। मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४, राष्ट्रिय खोप ऐन, २०७२, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४, मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, मुलुकी अपराध संहिता २०७४, श्रम ऐन, २०७४, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन् स्वास्थ्य अधिकार ऐन, २०७५, जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५, सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ लगायतका ऐनहरुमा बालबालिकासँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरु रहेका छन् । बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ लगायतका नियमावलीहरु, कार्याविधि, निर्देशिका र मापदण्ड कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

१.१.५ **राष्ट्रिय बालबालिका नीति**, २०८०

संघीयताको कार्यान्वयनसँगै बालबालिकाको विषय सम्बोधन गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विभिन्न संयन्त्रहरूको व्यवस्था भएको छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता र शासकीय संरचनाको परिवर्तनसँगै बाल अधिकार संरक्षण र सम्वर्द्धनमा नवीनतम सवालहरुलाई अझ बढी संवेदनशील र परिणाममूखी बनाउन राष्ट्रिय बालबालिका नीति, २०८० लागू गरिएको छ । साथै राष्ट्रिय बालवालिका नीतिको कार्यन्वयन कार्ययोजनाको मस्यौदा स्वीकृतीको अन्तिम चरणमा रहेको छ ।

दीर्घकालीन सोच

बाल अधिकार सुनिश्चित बालमैत्री राष्ट्र निर्माण ।

सोचको परिदृश्य

बालबालिकाको अधिकारको सुनिश्चितताका लागि आर्थिक र सामाजिक रूपान्तरण गर्दै बालमैत्री वातावरण कायम गरी बालबालिकालाई सक्षम र योग्य नागरिकको रूपमा तयार गर्ने ।

लक्ष्य

प्रत्येक बालबालिकाको उच्चतम हितलाई ध्यानमा राख्दै सर्वाङ्गीण विकास तथा अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने ।

उद्देश्य

९.१ बाल अधिकारको सम्मान, संरक्षण र परिपूर्ति गर्नु ।

९.२ बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नु ।

९.३ बालबालिका विरुद्ध हुने शारीरिक र मानसिक लगायतका सबै प्रकारका हिंसा, विभेद, दुर्व्यवहार, शोषण र उपेक्षाको अन्त्य गर्नु ।

नीति

१०.१ बाल अधिकार सुनिश्चितताका लागि बाल अधिकार विषयलाई मूलप्रवाहीकरण गर्दै कानूनी, नीतिगत एवं संरचनागत व्यवस्था सुदृढ गर्ने । (९.१)

१०.२ परिवार, समुदाय, संस्थागत तथा शासकीय तहमा बाल सहभागिता प्रवर्धन गर्ने । (९.२)

१०.३ सबै बालबालिकाको लागि पोषण, प्रारम्भिक बाल विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद तथा समग्र व्यक्तित्व विकासको वातावरण निर्माण गर्ने । (९.२)

१०.४ विशेष संरक्षण तथा वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका तथा जोखिममा परेका बालबालिकाको संरक्षण गर्ने । (९.३)

रणनीति

११.१ बालबालिका सम्बन्धी कानूनलाई आवश्यकता अनुसार सामयिक परिमार्जन वा नयाँ कानून तर्जुमा गरी तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने । (नीति-१०.१)

११.२ संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा बाल अधिकार, बाल संरक्षण तथा बाल न्याय सम्बन्धी संस्थागत संरचना तथा संयन्त्रलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने । (नीति- १०.१)

११.३ विशेष संरक्षण तथा वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिका, हिंसा तथा दुर्व्यवहार पीडित तथा प्रभावित बालबालिकाको तत्काल उद्धार, संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने । (नीति-१०.२)

११.४ जोखिममा रहेका बालबालिकालाई जोखिम न्यूनीकरणका लागि सचेतना तथा उपलब्ध सेवा सुविधामा बालबालिकाको पहुँच बढाउने । (नीति-१०.२)

११.५ धर्म, संस्कृति तथा परम्पराको नाममा हुने हरेक प्रकारका हानिकारक अभ्यासहरूको अन्त्य गर्ने । (नीति-१०.२)

११.६ बालबालिकालाई हुने शारीरिक दण्ड सजाय, विद्युतीय माध्यमबाट हुने दुर्व्यवहार, बाल श्रम, ओसारपसार तथा बेचबिखनको अन्त्य गर्न संघ, प्रदेश, स्थानीय तह र समुदायका सरोकारवाला समेतलाई सशक्त बनाउँदै प्रतिकार्य र सचेतना अभिवृद्धि गर्ने । (नीति-१०.२)

११.७ बालबालिकाको समग्र व्यक्तित्व विकासका लागि संरचनागत तथा सेवा प्रवाहमा सुधारका लागि सम्बद्ध निकाय तथा सरोकारवालाको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने । (नीति-१०.३)

११.८ बालबालिकासँग सरोकार राख्ने कार्य तथा निर्णय गर्दा बालबालिकाको सहभागिता र विचारको सुनुवाइ हुने व्यवस्था गर्ने । (नीति-१०.४)

११.९ बालबालिकाको सर्वोत्तम विकासका लागि पोषण योजना कार्यान्वयन गरी कुपोषण न्यूनीकरण गर्ने । (नीति-१०.३)

१.१.६ बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना योजना, २०८२

विवाह गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय प्रत्येक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हो । कानूनतः उमेर नपुगी गरिने विवाह गैरकानूनी मानिन्छ । बालबालिकाको शिक्षा, प्रजनन स्वास्थ्य र बाल अधिकारलाई ध्यानमा राखी नेपालको मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ ले विवाहको लागि २० वर्षको न्यूनतम उमेर तोकेको छ । नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालबालिकाको हक मौलिक हकको रूपमा रहेको छ । बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख पाइने छैन, यसको विपरीत कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने समेतका मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ । नेपालको संविधान; राष्ट्रिय बालबालिका नीति, २०८०; मुलुकी अपराध संहिता, २०७४; बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८; स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बाल विवाह अन्त्यका लागि कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

नेपालले बालबालिकाको हक र अधिकारको सुनिश्चितताको लागि बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ (CRC) र महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदको अन्त्य गर्ने महासन्धि, १९७९ (CEDAW) लाई अनुमोदन गरी बालबालिका र महिलाको अधिकार कार्यान्वयनको लागि प्रतिबद्धता जनाएको छ । दिगो विकासको लक्ष्य (SDG) (सन् २०१६-२०३०) लगायत मानव अधिकार र बाल अधिकारसँग सम्बन्धित दस्तावेजहरूलाई नेपालले अङ्गीकार गरेको छ ।

नयाँ संविधान जारी भए पश्चात संघीयताको कार्यान्वयन, बालबालिका सम्बन्धी नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थामा भएको परिवर्तन, दिगो विकास लक्ष्य (SDG) मा नेपालले जनाएको प्रतिवद्धता समेतमा व्यवस्था भए बमोजिम निकायगत जिम्मेवारी तथा स्रोत साधनको परिचालन गरी बाल विवाहको अन्त्य गर्न नयाँ रणनीतिगत व्यवस्था गर्न आवश्यक रहेकोले वालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन योजना २०८२ स्वीकृत गरि लागू गरिएको छ ।

यस रणनीतिको दीर्घकालीन सोचः बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्दै बाल विवाह अन्त्य भएको समाज निर्माण रहेको छ भने नेपालमा सन् २०३० सम्म बाल विवाह अन्त्य गर्ने लक्ष्य रहेको छ । यसैगरी विद्यमान नीतिगत र कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन र संस्थागत सुदृढीकरण गर्दै सरकारी, गैरसरकारी निकाय तथा निजीक्षेत्रले प्राथमिकताका साथ लगानी सहितका कार्यक्रम सञ्चालन गरी सबै सरोकारवालाको सामुहिक प्रयासबाट सन् २०३० सम्ममा बाल विवाह अन्त्य गर्ने उद्देश्य रणनीतिको रहेको छ ।

१.१.७ **नेपाल सरकारको चालु सोह्रौं योजना** (२०८१/८२–२०८५/८६)

बाल अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धधन कार्यक्रमः सबै प्रकारको बाल श्रमको अन्त्यका लागि सबै उद्योग, कलकारखाना, व्यवसायका क्षेत्रमा स्वीकृति तथा नवीकरणका समयमा बाल श्रममुक्त कार्यस्थल सुनिश्चित गर्न पूर्व परीक्षण अनिवार्य लागू गर्ने, बेवारिसे, परित्यक्त, अभिभावक विहीन तथा विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई सम्बन्धित स्थानीय तहबाट नै वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था गर्ने प्रणाली स्थापना गर्ने, बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धधनका कार्यक्रमहरू मार्फत बाल अधिकार प्रवर्द्धधन तथा सुदृढ गर्ने, बाल क्लब, बाल सञ्जाल, किशोरकिशोरी समूह, स्काउट जस्ता संस्थाको गठन तथा सञ्चालनलाई विस्तार गरी बालबालिकाको सामाजिक उत्तरदायित्व बोध तथा स्वावलम्बी जीवनपद्धतिको सिकाइ सम्बन्धी सहभागीता बढाउने, सूचना प्रविधि तथा सामाजिक सञ्जालको दुरूपयोगवाट हुने हिंसाको नियमन र नियन्त्रणका लागि कानूनी व्यवस्था गरी कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने, बाल सुधार गृहलाई न्यूनतम मापदण्डका आधारमा वर्गीकरण गर्दै न्यूनतम सेवासहित प्रभावकारी सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने, बाल गृहको संस्थागत आवासीय संरक्षणलाई निरुत्साहित गर्दै अन्तिम विकल्पको रूपमा मात्र संरक्षण गर्ने व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने, सरल, सहज एवम् बालबालिका तथा अभिभावकमैत्री बाल न्याय निरूपण गर्ने, बालबालिकाको मानसिक तथा शारीरिक विकासका लागि प्रारम्भिक बाल विकास कार्यक्रममा सबै वर्ग र समुदायको पहुँच तथा उपभोग अभिवृद्धि गर्ने, दलित बालबालिकाको शिक्षाको गुणस्तर र सिकाइ अभिवृद्धि गर्न लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

दोस्रो १० वर्षीय बाल श्रम निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना (२०७५-२०८५), राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६, बाल विवाह विरुद्धको राष्ट्रिय रणनीति, २०७२, मानव बेचबिखन विशेषगरी महिला

तथा बालबालिकाको बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धको राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६८, राष्ट्रिय बालबालिका नीति, २०८०, शिक्षा क्षेत्रको योजना (मस्यौदा) (२०७८-८७), विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (२०७३/७४-२०७९/८०), राष्ट्रिय विज्ञान, प्रविधि तथा नव-प्रवर्तन नीति, २०७६, शिशु तथा बाल्यकालीन पोषण रणनीति, २०७३, राष्ट्रिय ई-हेल्थ रणनीति, २०७४, राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६, बालविकास केन्द्रको सञ्चालनमा लागत सहभागिता सम्बन्धी राष्ट्रिय प्रारुप, २०७७ लगायतका नीतिहरु तथा दस्तावेजहरु कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

दिगो विकास लक्ष्यको सातौं बुँदा अन्तर्गत सन् २०२५ सम्ममा सबै प्रकारका बाल श्रम अन्त्य गर्न तत्काल प्रभावकारी उपायहरु अपनाउने उल्लेख गरिएको छ । दोस्रो १० वर्षे बाल श्रम निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना (२०७५-२०८५) ले २०७९ साल सम्म निकृष्ट र शोषणयुक्त प्रकारको बाल श्रम निवारण गर्ने र २०८२ साल सम्म सबै प्रकारका बाल श्रम निवारण गर्ने लक्ष्य लिएकोमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न कठिन देखिएको छ ।

संघीय मन्त्रालय तथा निकायबाट जारी गरिएका विभिन्न निर्देशिकाहरु बालबालिकासँग पनि सम्बन्धित रहेका छन् । उदाहरणका लागि बाल संरक्षण आर्थिक राहत सहयोग कार्यविधि, २०७६, बाल हेल्पलाइन नम्बर १०९८ नेपाल सञ्चालन कार्यविधि, २०७६, बालबालिका खोजतलास नम्बर १०४ सञ्चालन निर्देशिका, २०७६, सडक बालबालिका विशेष, संरक्षण निर्देशिका, २०८२, बालमैत्री सञ्चार निर्देशिका, २०७३, बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८, बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा कार्यविधि, २०७९, बाल श्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा कार्यविधि, २०७७, बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति, २०७४, बालबालिकाको सङ्गठन निर्माण र सहजीकरण मार्गदर्शन, २०७४, अनलाइन बाल सुरक्षा निर्देशिका, २०७६, विद्यार्थी सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका, २०७७, कोभिड-१९ महामारीको समयमा एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र सञ्चालन सम्बन्धी अन्तरिम निर्देशिका, २०७७, लगायत विभिन्न कार्यविधिहरु र मापदण्डहरु कार्यान्वयनमा छन् । यसैगरी, प्रदेश र स्थानीय तहमा विभिन्न निर्देशिका, मार्गदर्शन, मापदण्ड तथा कार्यविधिहरु समेत कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले सबै तहको शिक्षालाई प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री, रोजगारमूलक र उत्पादनमूखी बनाई देशको आवश्यकता अनुरुपको मानव संशाधन विकास गर्ने लक्ष्य लिएको छ भने मूलतः प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षालाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउने, विद्यालय शिक्षामा सबैको सहज एवम् समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्ने, प्रतिस्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति गर्ने, औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षाबीच अन्तर सम्बन्ध स्थापित गर्ने, विज्ञान तथा प्रविधिलाई शिक्षा प्रणालीमा एकीकरण गर्दै परम्परागत एवम् आधुनिक प्रविधिलाई राष्ट्रिय विकासको लागि उपयोग गर्न सक्ने क्षमता विकास गर्ने लगायतका उद्देश्यहरु लिइएका

छन् । यसैगरी, प्रारम्भिक बाल विकास राष्ट्रिय रणनीति (२०७७-२०८८) ले वि.सं.२०८८ सम्ममा गर्भावस्थादेखि ८ वर्षसम्मका सबै बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, बौद्धिक, संवेगात्मक र भाषिक विकासको अवसर सुनिश्चित गरिने लक्ष्य लिएको छ ।

उपर्युक्त विविध दस्तावेजहरुमा दर्शाइएका प्रतिबद्धताहरुबाट बाल अधिकारका आवश्यक सबै पक्षहरुको कार्यान्वयनका लागि दायित्व सिर्जना भएको छ । यी दायित्वहरु पूरा गर्नका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विभिन्न संस्थागत संयन्त्रहरु क्रियाशील भई शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण, संरक्षण, सहभागिता तथा क्षमता विकास लगायतका कार्यहरु सम्पादन गर्ने क्रम बढिरहेको छ। बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्यहरु सम्पादन गर्ने क्रममा सरकारी तथा गैह्र सरकारी विभिन्न संयन्त्रहरु, विविध सञ्चार माध्यम र अन्य सरोकारवालाबीच समन्वय र सहकार्य बढ्दो छ । यी यावत प्रयासहरुको परिणामस्वरुप बालबालिकासँग सम्बन्धित गुणात्मक र संख्यात्मक सूचकहरुमा उल्लेख्य सुधार भएका छन् । अर्कोतर्फ जलवायु परिवर्तन लगायतका नवीनतम् र जल्दाबल्दा समस्या तथा चुनौतीहरु थपिदै गएका छन् ।

१.१.८ बाल अधिकार तथा संरक्षण सम्बन्धी निकाय, संस्था र संयन्त्र

नेपालमा बाल अधिकार संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा नियमित निकायगत संस्था तथा संगठनको व्यवस्था गरिएको छ । संघमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोग लगायतका मन्त्रालय र निकायहरु रहेका छन् । बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण र सम्वर्द्धनका लागि विशिष्टीकृत निकायको रुपमा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् क्रियाशील रहेको छ। राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका साथै मानव अधिकारसँग सम्बन्धित विषयसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने राष्ट्रिय महिला आयोग, आदीवासी जनजाती आयोग, मधेशी आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग, राष्ट्रिय समावेशी आयोग, थारु आयोग, मुस्लिम आयोग लगायतका आयोगहरु रहेका छन् । बाल न्याय प्रणाली सुदृढीकरणका तथा बाल न्यायसँग सम्बन्धित काम गर्ने विभिन्न निकायहरुसँग समन्वय गर्ने कार्यका लागि केन्द्रीयस्तरमा केन्द्रीय बाल न्याय समिति क्रियाशील रहेको छ भने प्रत्येक जिल्लामा बाल न्याय समिति क्रियाशील रहेको छ। बालबालिका विरुद्धको हिंसा तथा बाल यौन दुर्व्यवहारका घटनाहरुमा तत्काल उद्धार, अस्थायी संरक्षण, सुरक्षा कार्यका लागि प्रहरी प्रधान कार्यालय अन्तर्गत महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय क्रियाशील रहेको छ ।

बालबालिकाको अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि प्रदेशमा बालबालिकाको विषय हेर्ने विषयगत मन्त्रालय रहेको छ भने विषयगतअन्य मन्त्रालयहरु एवम् नीति तथा योजना आयोग क्रियाशील रहेका छन् । प्रदेश तहमा बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि विशिष्टीकृत निकायको रुपमा प्रदेश बाल अधिकार समिति रहने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । प्रत्येक जिल्लाका जिल्ला अस्पतालहरुमा लैङ्गिक हिंसा तथा दुर्व्यवहारमा परेका महिला तथा बालिकाको स्वास्थ्य तथा संरक्षण व्यवस्थापन सेवा, स्वास्थ्य उपचार सेवा, आवासीय संरक्षण, मनोविमर्श लगायतका कार्यहरु सम्पादन गर्नका लागि ७७ जिल्लामा ९२ वटा एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र सञ्चालनमा रहेका छन् ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले प्रदेशस्तरमा प्रादेशिक बालबालिका सम्बन्धी ऐनको निर्माण तथा प्रदेश बाल अधिकार समिति गठन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस व्यवस्था अनुसार कर्णाली प्रदेशमा कार्यविधि र सो बाहेकका अन्य प्रदेशहरुमा प्रादेशिक बालबालिका सम्बन्धी ऐन निर्माण भएको छ भने कोशी, बागमती, गण्डकी, लुम्बिनी, कर्णाली र सूदुरपश्चिम प्रदेशमा प्रदेश बाल अधिकार समिति गठन भएको छ । बालबालिकाका विषयहरुलाई विशेष रुपमा सम्बोधनका लागि स्थानीय तहमा स्थानीय बाल अधिकार समिति, बाल कल्याण अधिकारी, समाजसेवी, बालमनोविज्ञ, न्यायिक समिति, अस्थायी संरक्षण सेवा लगायतका संयन्त्रहरुको कानूनी व्यवस्था रहेको छ । देशभरीका ७५३ स्थानीय तहमध्ये आ.व. २०८१/८२ को असार मसान्तसम्म बाल अधिकार समिति, बाल कल्याण अधिकारी, समाजसेवी, बालमनोविज्ञको व्यवस्था गरिएका स्थानीय तहको संख्या तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ३ स्थानीय तहमा भएका बाल अधिकार संरक्षण संयन्त्र

क्र.सं.	विवरण	आर्थिक वर्ष					
		२०७७/७९	२०७८/८९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	जम्मा
१	स्थानीय बाल अधिकार समिति गठन तथा परिचालन	१२९	७८	३३	१३२	२२	३९४
२	बाल कल्याण अधिकारी नियुक्ति गरिएको वा तोकिएको	५१	१४५	८०	११४	१००	४९०

क्र.सं.	विवरण	आर्थिक वर्ष					
		२०७७/७९	२०७८/८९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	जम्मा
३	स्थानीय बाल कोष स्थापना	१३५	४५	३६	७०	२४	३१०
४	स्थानीय बाल अधिकार सम्मान, संरक्षण, सम्बर्द्धन सम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि लागू गरिएको	१८६	१०४	३५	८३	३४	४४२
५	समाजसेवी, बालमनोविज्ञ	NA	NA	NA	२७	६६	९३

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् २०८२

समाजसेवी तथा बालमनोविज्ञ सूचीकरण तथा नियुक्ती सम्बन्धी पछिल्लो प्राप्त विवरण अनुसार गण्डकी प्रदेशका ७ वटा स्थानीय तहमा २५ जना, कोशी प्रदेशका १७ वटा स्थानीय तहमा ४६ जना, कर्णाली प्रदेशको ७ वटा स्थानीय तहमा १८ जना र मधेश प्रदेशका २ वटा स्थानीय तहमा ४ जना गरी ३३ वटा स्थानीय तहमा ९३ जना सूचीकृत तथा नियुक्ति गरिएको पाइएको छ । नेपाल प्रहरी अन्तर्गत देशभर ७७ जिल्लाहरुसहित २३२ प्रहरी कार्यालय तथा इकाइहरुमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । हराएका, बेवारीस फेला परेका, सडकमा जीवनयापन गर्ने, गैरकानूनी ओसारपसार र जोखिम अवस्थामा परेका बालबालिकाको तत्काल उद्धार तथा सहजीकरणका लागि नेपाल प्रहरी र राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्को सहकार्यमा बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्र (निःशुल्क फोन नं. १०४) केन्द्रीय स्तरमा काठमाडौंमा, प्रदेशस्तरमा कोशी, मधेश, लुम्बिनी र कर्णाली प्रदेशमा प्रदेश स्तरीय सेवा सञ्चालनमा रहेको छ । यसैगरी मनाङ, मुस्ताङ, पूर्वी नवलपुर र रुकुम पूर्व बाहेकका ७३ जिल्लामा बालबालिका खोजतलास सेवाको पहुँच पुग्ने गरी उपत्यका सहित ७१ जिल्लाका जिल्ला प्रहरी कार्यालयहरुमा बालबालिका खोजतलास सेवा नं. १०४ जडान भइ सञ्चालनमा रहेको छ ।

बालबालिका विरुद्ध हिंसा तथा जोखिममा परेमा बालबालिकालाई आपतकालीन उद्धार, राहत, अल्पकालीन आश्रय तथा अस्थायी संरक्षण, मनोसामाजिक विमर्श, कानूनी परामर्श तथा सहयोग, पारिवारिक पुनर्मिलन तथा पुनःस्थापना लगायतका बाल हेल्पलाइन सेवा प्रदान गर्न राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले बाल हेल्पलाइन सेवा सञ्चालन अनुमति प्रदान गरेका गैरसरकारी संस्थाको

सहकार्यमा हाल १८ जिल्लामा बाल हेल्पलाइन निःशुल्क फोन नं. १०९८ सेवा सञ्चालनमा रहेको छ । कानूनको विवादमा परेका बालबालिकालाई अदालतको निर्णय बमोजिम बाल सुधार गृहमा राख्नका लागि देशको आठ जिल्लामा ९ वटा बाल सुधार गृह सञ्चालनमा रहेका छन् । यसै गरी वैकल्पिक हेरचाहको अन्तिम विकल्पको रुपमा विभिन्न ४६ वटा जिल्लामा ३६६ वटा बाल गृहहरु सञ्चालनमा रहेका छन् र यी बाल गृहहरुमा १० हजार २११ जना बालबालिका संरक्षणमा रहेका छन् ।

१.१.९ **बालबालिका सम्बन्धी नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य**

नेपाल सरकारले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम निर्धारण गरी सोही नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वजेट विनियोजन गर्दै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्यमा बालवालिकाको सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिएको छः-

नीति तथा कार्यक्रम

नीति नं. ६२ शिक्षालाई सर्वसुलभ, गुणस्तरीय र जीवन उपयोगी बनाइनेछ । विद्यालय शिक्षाको शासकीय सुधारको दीर्घकालीन मार्गचित्र तयार गरी पुनर्संरचना गरिनेछ । विद्यालय शिक्षा सुधारका लागि कानूनी, नीतिगत र संस्थागत सुधार गरिनेछ । विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयकलाई यसै अधिवेशनबाट पारित गरिनेछ । संवत् २०८४ भित्र सबै बालबालिकाले आधारभूत शिक्षा पाउने व्यवस्था गरिनेछ ।

नीति नं. ८१ बालबालिकाको शारीरिक तथा मानसिक विकास र संरक्षण गरिनेछ । सडक बालबालिकाका लागि पारिवारिक पुनर्मिलन, सामाजिक पुनर्स्थापना र वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था मिलाइनेछ । बाल हेल्पलाइन सेवालाई नागरिक एपसँग जोडिनेछ ।

नीति नं. ८२ आफ्ना लागि आफैं केही गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेका, हेरचाह र पालन पोषण समेत गरिदिने कोही नभई जीवन नै जोखिममा रहेका सडक आश्रित सहयोगापेक्षी महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति एवम् मनोरोगीहरूको उद्धार एवम् मानवोचित व्यवस्थापन गराउँदै सहयोगापेक्षी सडक मानवमुक्त राष्ट्र बनाइनेछ। ज्येष्ठ नागरिकलाई सम्मान पूर्वक जीवनयापनको प्रबन्ध गरिनेछ । ज्येष्ठ नागरिकहरूका ज्ञान र अनुभवको उपयोग र पुस्तान्तरणमा जोड दिइनेछ । ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रहरूको विस्तार गरिनेछ। ज्येष्ठ नागरिकहरूको निःशुल्क स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

नीति नं. **८५** महिलाविरूद्ध भेदभाव अन्त्य सम्बन्धी महासन्धि, बेइजिङ घोषणापत्र, बाल अधिकार र अपाङ्गता अधिकारको कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति नं. ८९ क्यान्सर तथा मिर्गौला प्रत्यारोपण उपचारको सेवा प्रदेशस्तरमा विस्तार गरिनेछ। पाठेघर क्यान्सरको एच.पी.भी. खोप र १४ वर्ष मुनिका बालबालिकाका लागि निःशुल्क क्यान्सर उपचार सेवा उपलब्ध गराइनेछ। मस्तिष्क, मेरुदण्ड, मानसिक र स्नायू रोग उपचारका लागि काठमाडौँमा अत्याधुनिक राष्ट्रिय न्यूरो साइन्स केन्द्र स्थापना गरिनेछ।

वजेट वक्तव्य

बुँदा नं. २०६ संविधान प्रदत्त बाल अधिकारको प्रत्याभूति र बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गर्न शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण, मनोरञ्जन तथा सामाजिक संरक्षणका अवसरहरू उपलब्ध गराइनेछ। बाल उद्यान निर्माण गर्न स्थानीय तहसँग साझेदारी गरिनेछ।

बुँदा नं. २०७ सडक बालबालिकामुक्त राष्ट्रिय अभियानलाई निरन्तरता दिइनेछ। बेवारिसे, परित्यक्त र अभिभावकविहीन बालबालिकाको संरक्षण, पारिवारिक पुनर्मिलन, सामाजिक पुनर्स्थापना र वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था मिलाइनेछ। बाल सुधार गृहको क्षमता विस्तार गरिनेछ। कुलतमा लागेका बालबालिकालाई असल मार्गमा ल्याउन मनोसामाजिक र वृत्ति परामर्श उपलब्ध गराइनेछ। बाल हेल्पलाइन सेवालाई नागरिक एपसँग आवद्ध गरिनेछ।

बुँदा नं. २११ महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रको निर्माण कार्य सम्पन्न गरिनेछ। हिंसा पीडित महिलाका लागि मधेश, सुदूरपश्चिम र काठमाडौँ उपत्यकामा पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापना गरिनेछ। यसका लागि रु. ६२ करोड विनियोजन गरिएको छ।

बुँदा नं. २१३ बाल श्रम, लैंगिक हिंसा, यौन दुर्व्यवहार, बोक्सी आरोप, छाउपडी, महिनावारी विभेद, बाल विवाह लगायतका कुरीति अन्त्य गर्न पारिवारिक तथा सामाजिक जागरणका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। यस्ता अपराधमा संलग्न हुनेहरूलाई कानून बमोजिम दण्डित गरिनेछ।

बुँदा नं. २१४ समाज कल्याण परिषद् र राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्को पुनर्संरचना गरिनेछ। गैरसरकारी संस्थाहरूलाई राष्ट्रिय प्राथमिकता र स्थानीय आवश्यकता अनुरूप परिचालन गरिनेछ।

१.२ **नेपालमा बालबालिकाको जनसांख्यिक अवस्था**

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालको कूल जनसंख्या २ करोड ९१ लाख ६४ हजार ५७८ रहेको छ। जसमा महिला र पुरुषको लैङ्गिक अनुपात ९५.५९ रहेको छ। २०७८ सालको जनगणना अनुसार १८ वर्ष मुनिका बालबालिकाको संख्या ९८ लाख ६९ हजार ५ सय ८३ रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ बमोजिम उमेर समूह अनुसारको जनसांख्यिक विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका: ४ बालबालिकाको जनसंख्या (राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार)

उमेर समूह	जम्मा बालबालिकाको संख्या	प्रदेश						
		कोशी	मधेस	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
०-५	३००७६४८	४७२६२५	७९९८९७	४८८७९२	२०८१७०	५४१०५९	२०४६३८	२९२४६७
६-१४	५१०७९२७	८१६७५१	१२२८३४५	८६४९२२	३८०५९८	९१९७९८	३५४२५३	५४३२६०
१५-१७	१७५४००८	२८४६६३	३७३६१९	३३३१७१	१३९०७१	३२२१५५	११८१५७	१८३१७२
जम्मा	९८६९५८३	१५७४०३९	२४०१८६१	१६८६८८५	७२७८३९	१७८३०१२	६७७०४८	१०१८८९९

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

राष्ट्रिय जनगणना २०४८, २०५८ र २०६८ मा जनसंख्या वृद्धिदर क्रमशः २.०८, २.२५ र १.३५% रहेकोमा २०७८ सालको जनगणना अनुसार औसत जनसंख्या वृद्धिदर ०.९२% रहेको छ। २०४८, २०५८, २०६८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार १८ वर्षमुनिका बालबालिकाको प्रतिशत तलको ग्राफमा प्रस्तुत गरिएको छ।

ग्राफ १: राष्ट्रिय जनगणना अनुसार बालबालिकाको जनसंख्या (प्रतिशत)

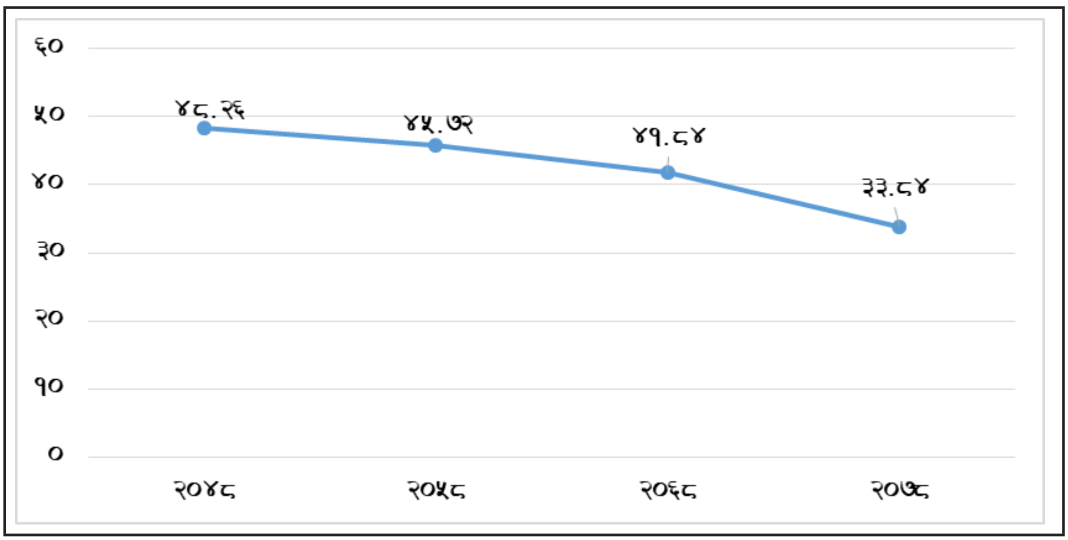

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०४८, २०५८,२०६८ र २०७८

माथिको ग्राफबाट कूल जनसंख्या वृद्धिदर क्रमशः घट्दै जाँदा कूल जनसंख्यामध्ये बालबालिकाको जनसंख्याको प्रतिशत बालबालिका सम्बन्धी कानूनले बालबालिकाको उमेर १६ वर्षबाट १८ वर्ष बनाएको भए ता पनि २०६८ सालको जनगणनाको तुलनामा २०७८ मा उल्लेख्य मात्रामा घटेको देखिन्छ। बालबालिकाको कूल जनसंख्यामध्ये बालक र बालिकाको जनसंख्या तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिकाः ५ उमेर समूहका आधारमा बालबालिकाको जनसंख्या र लैङ्गिक अनुपात

उमेर समूह	बालक	बालिका	जम्मा	लैङ्गिक अनुपात
०-५ वर्षसम्म	१५८९६७४	१४१७९७४	३००७६४८	०.८९
६-१० वर्षसम्म	१४८३०४१	१३६१७९३	२८४४८३४	०.९२
११-१५ वर्षसम्म	१४६२९१९	१४०७३०२	२८७०२२१	०.९६
१६-१७ वर्षसम्म	५७८८७१	५६८००९	११४६८८०	०.९८
जम्मा	५११४५०५	४७५५०७८	९८६९५८३	०.९४
प्रतिशत	५१.८२%	४८.१८%	१००%	

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

माथिको तालिकाबाट कूल बालबालिकाको जनसंख्यामा बालकको भन्दा बालिकाको संख्या ३,५९,४२७ कम रहेको छ। उमेर समूह अनुसारको लैङ्गिक अनुपात हेर्ने हो भने उमेर समूह १६-१७ वर्षमा ०.९८ रहेको लैङ्गिक अनुपात उमेर समूह ०-५ वर्षमा ०.८९ रहनुले प्रत्येक तल्लो उमेर समूहमा बालक र बालिकाको लैङ्गिक अनुपातको अन्तर बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ। यसले आगामी दिनमा बालकको भन्दा बालिकाको संख्या उल्लेख्य रुपमा कम हुने संकेत गरेको छ।

१.२.१ एकल उमेर अनुसार बालबालिकाको सङ्ख्या

बालबालिकाको एकल उमेर अनुसारको जनसङ्ख्या नीति निर्माता र योजनाविद्का लागि महत्वपूर्ण मानिन्छ। चाहे स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित कार्यक्रम सञ्चालन गर्न होस् वा शिक्षासँग सम्बन्धित योजना वा रणनीति तर्जुमाका लागि होस् यस्तो जनसङ्ख्याको आवश्यकता पर्दछ। राज्यको लगानी र प्राथमिकता निर्धारणमा यो तथ्याङ्कले विशेष भूमिका खेल्नेमा दुई मत रहँदैन।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार सर्वाधिक अनुपात (६.६%) १० वर्ष उमेरका बालबालिका रहेको छ। सबैभन्दा न्यून अनुपात (४.२%) भने शुन्य वर्ष हुने बालबालिकाको रहेको देखिएको छ। यहाँ १० वर्ष उमेरमा उमेरको चुलीकरण (Age heaping) हुन गएको कारणले यस उमेरका बालबालिकाको संख्या सर्वाधिक देखिएको हुनसक्छ। बालबालिकाको ५ र १० वर्ष उमेरमा अक्सर

हुने गरेको चुलीकरण यहाँ स्पष्ट देखिन्छ र यस तालिकामा त्यसलाई सङ्केत गरिएको द छ ।

तालिकाः ६ एकल उमेर समूह अनुसार बालबालिकाको सङख्या (२०५८–२०७८)

एकल उमेर	सङ्ख्या र %	२०५८			२०६८			२०७८		
		जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका
०	संख्या	५०३,८३३	२५७,१२२	२४६,७११	४६९,९७९	२४२,२२६	२२७,७५३	४१११५९	२१९३१७	१९१८४२
	%	४.८	४.८	४.७	४.२	४.३	४.२	४.२	४.३	४.०
१	संख्या	४७४,६८८	२४३,६०८	२३१,०८०	४२३,२८३	२१९,०६१	२०४,२२२	४५०४६९	२४०४८८	२०९९८१
	%	४.५	४.५	४.४	३.८	३.९	३.७	४.६	४.७	४.४
२	संख्या	५७५,८९३	२९०,७९०	२८५,१०३	५२५,९९२	२६८,९४३	२५७,०४९	५१०८५५	२६९५६१	२४१२९४
	%	५.४	५.४	५.५	४.७	४.८	४.७	५.२	५.३	५.१
३	संख्या	६२१,४५१	३१०,८१३	३१०,६३८	५५५,८८४	२८१,६३१	२७४,२५३	५३१२९५	२७८७८५	२५२५१०
	%	५.९	५.८	६.०	५.०	५.०	५.०	५.४	५.५	५.३
४	संख्या	६२९,५७५	३१८,८२६	३१०,७४९	५९२,८२५	३०३,०९६	२८९,७२९	५३५५०५	२८२३७४	२५३१३१
	%	५.९	५.९	६.०	५.३	५.४	५.३	५.४	५.५	५.३
५	संख्या	७३६,०३३	३७६,३३३	३५९,७००	६६१,१५८	३४०,३५६	३२०,८०२	५६८३६५	२९९१४९	२६९२१६
	%	७.०	७.०	६.९	६.०	६.१	५.९	५.८	५.८	५.७
६	संख्या	६७१,६६७	३४०,९६९	३३०,६९८	६२९,०१६	३२०,२३२	३०८,७८४	५६२७४५	२९४३८६	२६८३५९
	%	६.३	६.३	६.४	५.७	५.७	५.७	५.७	५.८	५.६
७	संख्या	६२७,७२७	३१४,२१७	३१३,५१०	६२८,५९०	३१६,८९३	३११,६९७	५३४२७८	२७६२५७	२५८०२१
	%	५.९	५.८	६.०	५.७	५.६	५.७	५.४	५.४	५.४
८	संख्या	७२९,६८०	३७५,८१५	३५३,८६५	७३३,२२८	३७८,४०६	३५४,८२२	५९९७२८	३१३३३०	२८६३९८
	%	६.९	७.०	६.८	६.६	६.७	६.५	६.१	६.१	६.०
९	संख्या	५०४,८७८	२५५,५२४	२४९,३५४	५५२,८६७	२७९,२८९	२७३,५७८	५०१३११	२६०२८३	२४१०२८
	%	४.८	४.७	४.८	५.०	५.०	५.०	५.१	५.१	५.१
१०	संख्या	७६७,१६०	३९६,८६५	३७०,२९५	८११,७४८	४१८,०४६	३९३,७०२	६४६७७२	३३८७८५	३०७९८७
	%	७.२	७.४	७.१	७.३	७.४	७.२	६.६	६.६	६.५
११	संख्या	४७६,३६५	२४३,१३३	२३३,२३२	५६२,५८०	२८३,५९५	२७८,९८५	४७५०१६	२४६२८१	२२८७३५
	%	४.५	४.५	४.५	५.१	५.०	५.१	४.८	४.८	४.८
१२	संख्या	७२४,०३४	३७८,२८१	३४५,७५३	७९५,०७६	४१०,१५०	३८४,९२६	६३८८१७	३३०१४९	३०८६६८
	%	६.८	७.०	६.६	७.२	७.३	७.१	६.५	६.५	६.५
१३	संख्या	५१७,६५१	२६३,१०१	२५४,५५०	६२८,९१५	३१५,१५२	३१३,७६३	५५६८९०	२८१७१८	२७५१७२
	%	४.९	४.९	४.९	५.७	५.६	५.७	५.६	५.५	५.८
१४	संख्या	५५१,०८४	२८०,३९०	२७०,६९४	६७७,१०५	३३७,६८७	३३९,४१८	५९२३७०	२९९०२१	२९३३४९
	%	५.२	५.२	५.२	६.१	६.०	६.२	६.०	५.८	६.२

एकल उमेर	सङ्ख्या र %	२०५८			२०६८			२०७८		
		जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका
१५	संख्या	५३३,४९७	२७२,८७२	२६०,६२५	६५२,५२५	३२६,४९०	३२६,०३५	६०७१२८	३०५७५०	३०१३७८
	%	५.०	५.१	५.०	५.९	५.८	६.०	६.२	६.०	६.३
१६	संख्या	५२२,६३१	२६०,२५६	२६२,३७५	६४६,०९२	३२०,२४२	३२५,८५०	६०८९७९	३०६७७३	३०२२०६
	%	४.९	४.८	५.०	५.८	५.७	६.०	६.२	६.०	६.४
१७	संख्या	४२०,४२९	२०६,५३३	२१३,८९६	५३७,४४८	२६४,१०९	२७३,३३९	५३७९०१	२७२०९८	२६५८०३
	%	४.०	३.८	४.१	४.८	४.७	५.०	५.५	५.३	५.६
जम्मा बालबालिका		१०,५८८,२७६	५,३८५,४४८	५,२०२,८२८	११,०८४,३११	५,६२५,६०४	५,४५८,७०७	९,८६९,५८३	५,११४,५०५	४,७५५,०७८
बालबालिका प्रतिशत		४५.७	४६.६	४४.९	४१.८	४३.८	४०.०	३३.८	३५.९	३१.९
सबै उमेरका		२३,१५१,४२३	११,५६६,४५७	११,५८४,९६६	२६,४९४,५०४	१२,८४९,०४१	१३,६४५,४६३	२९,१६४,५७८	१४,२५३,५५१	१४,९११,०२७

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

१.२.२ भौगोलिक क्षेत्रगत बालबालिकाको विवरण

तथ्याङ्कले मधेस, बागमती र गण्डकीमा बालिकाको भन्दा बालकको अनुपात अधिक देखाएको छ भने बाँकी प्रदेशमा बालकभन्दा बालिका बढी देखिन्छन् । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा बालबालिकाको जनसँख्या ३३.८४ प्रतिशत रहेको छ । नेपालको पुरुषको जनसंख्यामध्ये ३५.९ प्रतिशत बालकको जनसंख्या रहेको छ भने महिलाको जनसंख्यामध्ये बालिकाको ३१.९ प्रतिशत रहेको छ । कल बालबालिकामध्ये बालकको जनसंख्या ५१.८ प्रतिशत छ भने बालिकाको जनसंख्या ४८.२ प्रतिशत छ । यस सम्बन्धी विवरण तलको चित्र र तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ग्राफः २ प्रदेश अनुसार बालक र बालिकाको विवरण (प्रतिशत)

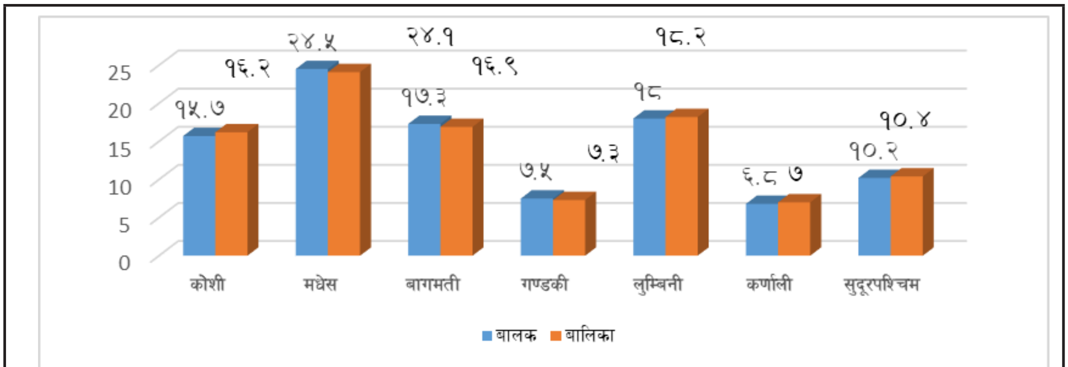

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

बालबालिकामध्ये सबैभन्दा धेरै (५६.१%) तराईमा बसोबास गर्दछन् । दोस्रो (३७.३%) मा पहाडमा बसोबास गर्ने बालबालिका छन् भने हिमालमा केवल ६.५ प्रतिशत बालबालिका बसोबास गरेको देखिन्छ । सहरी, अर्धशहरी र ग्रामीण क्षेत्रानुसार तुलना गर्दा अर्धसहरी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बालबालिकाको संख्या सर्वाधिक (४१.८%) रहेको देखिन्छ । शहरी क्षेत्रमा २४.१ प्रतिशत बालबालिका बसोबास गर्दछन् भने त्योभन्दा १० प्रतिशत विन्दुले बढी अर्थात् ३४.१ प्रतिशत बालबालिका ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्दछन् । नगरपालिकामा कूल जनसङ्ख्याको करीब ६४ प्रतिशत बालबालिका बसोबास गरेको देखिन्छ भने गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने बालबालिका ३६ प्रतिशत छन् ।

तालिकाः ७ बालबालिकाको संख्या र प्रतिशत

क्षेत्र	जम्मा	प्रतिशत	बालक	प्रतिशत	बालिका	प्रतिशत
नेपाल	९,८६९,५८३	१००.०	५,११४,५०५	१००.०	४,७५५,०७८	१००.०
भौगोलिक क्षेत्र						
हिमाल	६४४,८९६	६.५	३२६,५८२	६.४	३१८,३१४	६.७
पहाड	३,६८६,२०९	३७.३	१,९०८,०९३	३७.३	१,७७८,११६	३७.४
तराइ	५,५३८,४७८	५६.१	२,८७९,८३०	५६.३	२,६५८,६४८	५५.९
सहरी/ग्रामीण						
सहरी	२,३८२,१७३	२४.१	१२६६४१०	२४.८	१,११५,७६३	२३.५
अर्धसहरी	४,१२३,१०२	४१.८	२१४१४२३	४१.९	१,९८१,६७९	४१.७
ग्रामीण	३,३६४,३०८	३४.१	१७०६६७२	३३.४	१६५७६३६	३४.९
गाउँ/नगरपालिका						
नगरपालिका	६,३०९,८०५	६३.९	३२९९१५८	६४.५	३०१०६४७	६३.३
गाउँपालिका	३५५,९७७८	३६.१	१८१५३४७	३५.५	१७४४४३१	३६.७
प्रदेश						
कोशी	१५७४०३९	१५.९	८०५४४०	१५.७	७६८५९९	१६.२
मधेस	२४०१८६१	२४.३	१२५४६१९	२४.५	११४७२४२	२४.१
बागमति	१६८६८८५	१७.१	८८५४१६	१७.३	८०१४६९	१६.९
गण्डकी	७२७८३९	७.४	३८१०८६	७.५	३४६७५३	७.३
लुम्बिनी	१७८३०१२	१८.१	९१९०७८	१८.०	८६३९३४	१८.२
कर्णाली	६७७०४८	६.९	३४५४९२	६.८	३३१५५६	७.०
सुदूरपश्चिम	१०१८८९९	१०.३	५२३३७४	१०.२	४९५५२५	१०.४

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

परिच्छेदः २

बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार

२.१ पृष्ठभूमि

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ६ अर्न्तगत बालबालिकाको दीर्घ जीवन र विकास एवम् धारा २४ अन्तर्गत स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकारमा बालबालिकाको बाँच्न पाउने तथा स्वस्थ जीवनको अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था सुनिश्चित गरिएको छ। बालबालिकाको बाँच्न पाउने तथा स्वस्थ जीवनको अधिकार कार्यान्वयनका लागि संवैधानिक, कानूनी तथा नीतिगत रुपमा नेपाल प्रतिबद्ध रहेको छ। नेपालको संविधानको मौलिक हक अन्तर्गत धारा ३० को उपधारा (१) मा प्रत्येक नागरिकलाई स्वस्थ र स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकको व्यवस्था गरिएको छ।

यसका साथै धारा ३५ को उपधारा (१) मा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने र आवश्यक स्वास्थ्य सेवाबाट कसैलाई वञ्चित नगरिने व्यवस्था उल्लेख छ। यसैगरी धारा ३६ को उपधारा (२) मा खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुन पाउने हकको व्यवस्था गरिएको छ। विशेषगरी धारा ३९ को उपधारा (२) मा प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार र सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक सुनिश्चित गरिएको छ। राज्यको नीति अन्तर्गत धारा ५१ को खण्ड (ज) को उपखण्ड (५), (६), (७), (८) र (९) मा नागरिक स्वास्थलाई आधारभूत आवश्यकताको परीपूर्ति तथा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने नीति अवलम्बन गरिएको छ।

सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार ऐन, २०७५ दफा ३ को उपदफा (८) मा प्रत्येक महिलालाई आकस्मिक प्रसूति सेवा, आधारभूत आकस्मिक प्रसूति सेवा, वृहत आकस्मिक प्रसूति सेवा, नवजात शिशुका लागि अत्यावश्यकीय सेवा र नवजात शिशुको आवश्यक सेवा पाउने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ। यसका साथै स्वस्थ शिशुको जन्म नहुने अवस्था भएमा दफा १५ बमोजिम सुरक्षित गर्भपतन गराउन पाउने अधिकार समेत ऐनमा व्यवस्था गरिएको छ भने दफा १७ मा भ्रूणको लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन गराउन नहुने स्पष्ट व्यवस्था छ। यसका साथै ऐनले मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्यका लागि तीनै तहमा वजेट विनियोजन तथा अनुदान सम्बन्धी बाध्यकारी व्यवस्था सुनिश्चित गरेको छ।

जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ को दफा ३ को उपदफा (४) मा बालबालिकाको सुरक्षित जन्म तथा स्वस्थ जीवनका लागि खोप सेवा, एकीकृत नवजात शिशु तथा बालरोग व्यवस्थापन, पोषण सेवा, गर्भवती, प्रसव तथा सुत्केरी सेवा जस्ता मातृ, नवजात शिशु तथा बाल स्वास्थ्य सेवालाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको रूपमा परिभाषित गर्दै सो सेवाहरू निःशुल्क रूपमा सबै नागरिकहरूलाई प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।

जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ को दफा ३ को उपदफा (४) मा बालबालिकाको सुरक्षित जन्म तथा स्वस्थ जीवनका लागि खोप सेवा, एकीकृत नवजात शिशु तथा बालरोग व्यवस्थापन, पोषण सेवा, गर्भवती, प्रसव तथा सुत्केरी सेवा जस्ता मातृ, नवजात शिशु तथा बाल स्वास्थ्य सेवालाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको रूपमा परिभाषित गर्दै सो सेवाहरू निःशुल्क रूपमा सबै नागरिकहरूलाई प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । यसैगरी दफा ९ मा बालबालिका विरामी भएमा स्वास्थ्य संस्थामा लैजानु, स्वास्थ्य उपचार गराउनु, उपचार गर्ने कार्यमा सहयोग र सहजीकरण गर्नु परिवारका सदस्य तथा संरक्षकको दायित्व हुने उल्लेख छ । यसैगरी दफा ४७ मा बालबालिकाको स्वस्थ जीवनको लागि प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले विशेष सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षाका कार्यक्रहरू कार्यान्वयन गर्नु पर्ने व्यवस्था छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १३ मा बालबालिकाको पोषण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । ऐनले दुई वर्षसम्मका बालबालिकालाई स्तनपान तथा प्रत्येक बालबालिकालाई उचित पोषण, सफा खानेपानी, खोप सेवा, राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य सेवाको साथै आधारभूत स्वास्थ्य उपचार निःशुल्क प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । यसका साथै बालबालिकाको स्वस्थ जीवनका लागि हेरचाह, पालन पोषण, वृत्ति विकास, संरक्षण गर्नु परिवार वा संरक्षकको दायित्व हुने दफा १७ मा स्पष्ट व्यवस्था छ । यसैगरी विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको स्वस्थ जीवनका लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु राज्यको दायित्व हुने समेत स्पष्ट व्यवस्था छ ।

राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६ मा जीवन पथको अवधारणा अनुरूप सुरक्षित मातृत्व, बाल स्वास्थ्य सेवाको विकास तथा विस्तार गरिने नीति समावेश भएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ को गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको अधिकार अन्तर्गत आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई सम्बन्धी आवश्यक नीति निर्माण तथा व्यवस्थापनको जिम्मा स्थानीय तहलाई दिइएको छ । साथै अधिकारमूखी विकासको फराकिलो दायराबाट हेरिएको दीगो विकास लक्ष्यमा बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा स्वस्थ जीवन सम्बन्धी परिमाणात्मक लक्ष्य समेत समावेश भएको छ, जस अन्तर्गत निम्न परिमाणात्मक लक्ष्यहरू रहेका छन् ।

(क) सन् २०३० सम्ममा, विश्वव्यापी मातृ मृत्युदरलाई ७० (प्रत्येक १ लाख जीवित जन्ममा) भन्दा कम गर्ने,

(ख) नवजात शिशुहरू र पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको रोक्न सकिने मृत्युलाई अन्त्य गर्ने,

(ग) एच.आई.भी. एड्स, क्षयरोग, औलोज्वरो र उष्णप्रदेशीय उपेक्षित रोगहरूको महामारी अन्त्य गर्ने र हेपाटाइटिस, पानीजन्य रोगहरू एवं अन्य सरुवा रोगहरू नियन्त्रण गर्ने,

(घ) नसर्ने रोगबाट हुने असामयिक मृत्युदरलाई रोकथाम र उपाचारबाट एकतिहाइले कम गर्नुका साथै मानसिक स्वास्थ्य तथा समृद्धि प्रवर्द्धन गर्ने,

(ङ) लागू पदार्थ दुरुपयोग तथा मादक पदार्थको हानिकारक प्रयोगको रोकथाम तथा उपचार पद्धतिलाई सुदृढ तुल्याउने ।

यसैगरी, सन् २०३० सम्ममा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नुका साथै परिवार नियोजन, सूचना र शिक्षा तथा प्रजनन स्वास्थ्यलाई राष्ट्रिय रणनीति र कार्यक्रममा एकीकरण गर्ने जस्ता परिमाणात्मक लक्ष्यहरू पनि निर्धारण गरिएको छ ।

२.२ बालबालिकाको स्वस्थ जीवन, स्वास्थ्य सुरक्षा र खोप

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको तर्फबाट बालबालिकाका लागि राष्ट्रिय खोप, सुनौलो हजार दिन, राष्ट्रिय पोषण, भिटामिन ‘ए’ वितरण, कुपोषण रोकथाम, एकीकृत बाल स्वास्थ्य, समुदायमा आधारित नवजात शिशु तथा बालरोग व्यवस्थापन, बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम लगायतका कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । कर्णाली प्रदेश लगायत देशभर दलित समुदायका बालबालिकालाई पोषण भत्ता, अति दुर्गम हिमाली र पहाडी जिल्लाका ज्यान जोखिममा परेका गर्भवती र सुत्केरीका लागि ‘राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम’ अन्तर्गत हेलिकप्टरबाट सुरक्षित उद्धार र उपचार सहयोग कार्यजस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । यस अतिरिक्त बालबालिकाको लागि तोकिएका स्वास्थ्य संस्थाहरुमा तोकिएका स्वास्थ्य सेवा र औषधिहरु निःशुल्क प्रदान गर्ने गरिएको छ । यसैगरी गर्भवती महिला तथा नवजात शिशु लक्षित आकस्मिक प्रसूति सेवा, आधारभूत आकस्मिक प्रसूति सेवा, नवजात शिशुको आकस्मिक सेवा, वृहत आकस्मिक प्रसूति सेवा, सुरक्षित मातृत्व प्याकेज जस्ता सेवाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । गर्भवती र शिशुको स्वास्थ्यको लागि आइरन, क्याल्सियम, भिटामिन लगायतका औषधिहरू अस्पताल तथा स्वास्थ्य चौकीबाट निःशुल्क उपलब्ध गराइने व्यवस्था छ । आमाबाट नवजात शिशुमा एचआइभी/एड्स संक्रमण नियन्त्रण गर्नको लागि संक्रमण रोकथाम लगायत एचआइभी/एड्सबाट प्रभावित र संक्रमित बालबालिकाका लागि नगद सहयोग कार्यक्रम सञ्चालनमा छ । यसैगरी निःशुल्क स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम, नवजात शिशु र बालबालिकासँग सम्बन्धित विविध कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा रहेका छन् ।

Iron deficiency anaemia नियन्त्रण गर्नको लागि गर्भवती तथा सुत्केरीलाई पुरक आइरन फोलिक एसिड सबै जिल्लाहरुमा वितरण गरिने गरिएको छ । पुरक पोषिलो खानेकुरा वितरण गर्ने कार्यक्रम समेत सञ्चालनमा छन् । आयोडिनको कमीबाट हुने समस्या नियन्त्रण गर्न आयोडिनयुक्त नुनको वितरण गरिएको छ । भिटामिन 'ए' को कमीबाट हुने समस्या निराकरण गर्नको लागि राष्ट्रिय भिटामिन 'ए' कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ । यसका साथै बालबालिकामा जुका नियन्त्रणका लागि १२-५९ महिनाका बालबालिकालाई जुकाको औषधि खुवाउने गरिएको छ । बालबालिकाको स्वस्थ जीवनसँग सम्बन्धित मुख्य विषयहरुको स्थितिलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपालमा २०३४ सालमा विस्तारित खोप कार्यक्रमका रूपमा सुरु भएको राष्ट्रिय खोप कार्यक्रम उच्च प्राथमिकतामा रहेको छ । खोपले रोक्न सकिने रोगसँग सम्बन्धित बिरामी, मृत्युदर र अपाङ्गताको कमीमा योगदान गरेको छ । दक्षिण एसियाली देशहरुमध्ये राष्ट्रिय खोप ऐन लागू भएको नेपाल पहिलो देश हो । विभिन्न रोगबाट बालबालिकालाई संरक्षण गरी स्वस्थ राख्नका लागि खोप ऐन, २०७२ कार्यान्वयनमा छ । उक्त ऐनमा बालबालिकालाई खोप लगाउनु अनिवार्य रहेको छ । खोप नियमावली, २०७४ ले विभिन्न रोगबाट बालबालिकालाई संरक्षणका लागि खोपको सूची समेत उल्लेख गरिएको छ । २०६९ सालदेखि 'पूर्ण खोप कार्यक्रम' कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को मंसिरसम्ममा, ७७ मध्ये ७६ जिल्ला 'पूर्ण खोप' स्थिति हासिल गरेका छन् । राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमले शिशु र बाल मृत्युदर हटाउनमा उल्लेखनीय योगदान दिएको छ, जसले MDG Goal 4 हासिल गर्नमा सहयोग पुऱ्याएको छ । राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमको लक्ष्य १५ महिनासम्मका बालबालिकालाई खोप लगाउनु, ५ वर्षसम्मका खोप छुटेका बालबालिकाको खोप सुनिश्चित गर्नु र गर्भवती महिलाहरूका लागि Tetanus Diptheria Toxoid खोप दिनु हो ।

तालिकाः ८ आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमको लक्षित जनसंख्या

उमेर समूह	लक्षित जनसंख्या/बालबालिका
१ वर्ष मुनिका बालबालिका (बाँचिरहेका शिशुहरू)	४९७९४४
१२-२३ महिनाका बालबालिका	४९३८८४
०-५९ महिनाका बालबालिका	२३५३७५७
अपेक्षित गर्भावस्था	६००४०१

स्रोतः स्वास्थ्य सेवा विभाग, वार्षिक प्रतिवेदन, २०८०/८१

नेपालमा बालबालिकालाई क्षयरोगबाट बचाउनका लागि वि.सि.जि, भ्यागुते रोग, लहरे खोकी, धनुष्टङ्कार, हेपाटाइटिस बी, हेमोफिलस इन्फ्लुन्जा 'बी'बाट बच्नका लागि डि.पि.टि. हेप बि हिब, पोलीयोमाइलाइटिसबाट बच्नका लागि ओ.पि.भी, न्यूमोनियाबाट बच्नका लागि पी.सी.भी., दादुरा,

रुवेलाबाट बच्नका लागि एम.आर. र जापनिज इन्सेफलाइटिसबाट (मस्तिष्क ज्वरो) बच्नका लागि जे.ई.लगायतका १३ किसिमका खोप दिइने गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ बाट रोटा भाइरस र आर्थिक वर्ष २०७८/७९ बाट टाईफाइड विरुद्धको खोपलाई राष्ट्रिय खोप कार्यक्रममा समावेश भएको छ । साथै, गर्भवती महिलाको लागि टिटानस र डिप्थेरिया विरुद्धको खोप समेत प्रदान हुदैँ आएको छ । यस खोपको कारण नवजात शिशुमा देखिने धनुष्टङ्कार रोग निवारण भएको छ ।

विगत तीन आर्थिक वर्षमा विभिन्न किसिमका खोप पाउने बालबालिकाको प्रतिशत तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ९ पूण खोप पाउने बालबालिका (**प्रतिशत**)

क्र.सं.	खोप	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
१.	बिसिजी (१ वर्षमुनिका)	१०३.२	१०२	९५
२.	डिपिटी-हेपद्य-हिव ३ (१ वर्षमुनिका)	९५.२	१०१	९६
३.	दादुरा/रुबेला (९-१२ महिना)	९२	९७	१००
४.	दादुरा/रुबेला (१२-२३ महिना)	९२.८	९५	१०१
५.	पूर्ण खोप पाएका बालबालिका (%)	९१.२	८४	९४

स्रोतः- स्वास्थ्य सेवा विभाग, वार्षिक प्रतिवेदन, २०८०/८१

माथिको तालिकाबाट विभिन्न किसिमका खोप पाएका बालबालिकाको प्रतिशतमा DPT Hep B-Hib 3 को खोपको दायरा आ.व. २०८०/८१ मा आ.व. २०७९/८० को तुलनामा ५% ले घटेको छ । MR1/MR2 को खोपको दायरा क्रमशः १०० प्रतिशत र १०१ प्रतिशतमा पुगेको छ । पूर्ण खोप पाएका बालबालिकाको प्रतिशत आ.व. २०७९/२०८० मा ८४ प्रतिशत रहेकोमा २०८०/८१ मा १० प्रतिशतले बढेर ९४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । विभिन्न किसिमका खोप पाएका बालबालिकाको तथ्याङ्क हेर्दा आगामी दिनहरुमा आवश्यक सबै किसिमका खोपहरुमा सबै लक्षित बालबालिकाको पहुँच पुर्‍याउन सबै तहका सम्बन्धित सरकारी संयन्त्र, विकास साझेदार र गैरसरकारी संस्थाहरु, परिवार, समुदाय, सञ्चार माध्यम लगायत सबैको ध्यानाकर्षण हुन जरुरी देखिएको छ ।

तालिकाः १० विभिन्न खोप पाएका प्रदेशगत बालबालिकाको प्रतिशत

क्रस	खोपको अवस्था (प्रतिशत)	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सु.प.	नेपाल
१	डिपिटी-हेपबि-हिव १	**८७**	**१०६**	**९५**	**१०५**	**९९**	**८७**	**८०**	**९६**
२	डिपिटी-हेपबि-हिव ३	८८	१०४	९७	१०९	९९	८७	८०	९६
३	दादुरा/रुवेला१(९-१२महिना)	९२	१०३	१०५	११६	१०३	९०	८४	१००

क्रस	खोपको अवस्था (प्रतिशत)	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सू.प.	नेपाल
४	दादुरा/रुवेला२ (१२-२३ महिना)	९२	१०४	१०७	११८	१०५	९१	८६	१०१
५	टिटनास खोप (गर्भवती महिला)	५९	७८	६०	७०	७६	६२	६०	६८

स्रोतः स्वास्थ्य सेवा विभाग, वार्षिक प्रतिवेदन, २०८०/८१

MR1 र MR2 १००% भन्दा बढी खोप लगाउने प्रदेशको रुपमा मधेश र गण्डकी रहेका छन् । Td खोप पाउने गर्भवती महिला मधेश र लुम्बिनी प्रदेशमा उच्च रहेको छ । तर सुदूरपश्चिम, कोशी, वागमती र कर्णाली प्रदेशमा राष्ट्रिय औसतभन्दा कम देखिएको छ ।

२.३ बाल मृत्यू दर

स्वास्थ्य क्षेत्रमा हालसम्म भएका प्रगतिहरू उत्साहप्रद रहेका छन् । नेपालले संयुक्त राष्ट्रसंघको बाल अधिकार महासन्धिलाई अनुमोदन गरेको बेलादेखि हालसम्म आउँदा बाल स्वास्थ्यको क्षेत्रमा प्राथमिकताका साथ लगानी वृद्धि गर्दै आएको परिणामस्वरुप नवजात शिशु, शिशु र बाल मृत्युदरमा उल्लेख्य सुधार आएको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजा अनुसार १५-४९ वर्षका जम्मा ६१,४५,०३९ विवाहित महिलाले हालसम्म २७,९९,९६९ बालबालिकाको जन्म दिएका छन् । जसमध्ये छोरा ५२.७ प्रतिशत र छोरी ४७.३ प्रतिशत रहेका छन् । जीवित जन्मेका बालबालिका मध्ये ३.२ प्रतिशतको मृत्यू भएको देखिन्छ जसमा बालक ५७.६ प्रतिशत र बालिका ४२.४ प्रतिशत रहेको छ ।

ग्राफः ३ पाँच वर्षमुनिका प्रति एक हजार जीवित जन्म भएका शिशु तथा बालबालिकामा भएको मृत्य

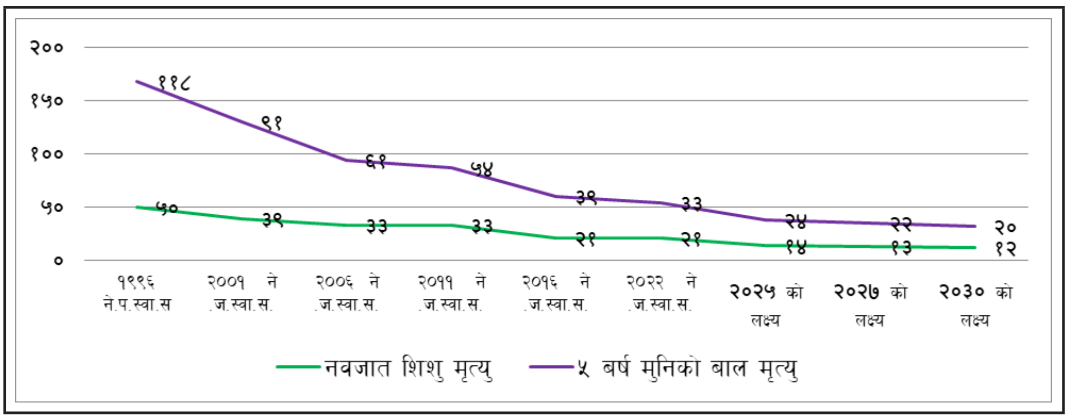

स्रोतः स्वास्थ्य सेवा विभाग, वार्षिक प्रतिवेदन, २०८०/८१

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ अनुसार नेपालमा शिशु र ५ वर्षमुनिको मृत्युदर प्रति एक हजार जीवित जन्ममा क्रमशः २८ र ३३ मृत्यु रहेको यस सर्वेक्षण बाट देखिएको छ। यसैगरी नवजात शिशु मृत्युदर प्रति १००० जीवित जन्ममा २१ मृत्यु हुने गरेको देखिएको छ। बाल्य कालमा हुने मृत्युदर घटेको छ। सन् १९९६ देखि ५ वर्षमुनिका बालबालिकाको मृत्युदर प्रति १००० जीवित जन्ममा ११८ बाट घटेर ३३ मा झरेको छ भने नवजात शिशु मृत्युदर प्रति एक हजार जीवित जन्ममा ५० बाट घटेर २१ मा रहेको छ।

बाल स्वास्थ्यको विषयमा संघीय सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तह संवेदनशील रहँदै विभिन्न योजना र कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दै आएकोले बालबालिकाको स्वास्थ्यमा उल्लेखनीय सुधार भएको छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ अनुसार प्रदेशगत बाल मृत्युदरको स्थिति निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

ग्राफः ४ प्रदेश अनुसार ५ वर्षमुनिको मृत्यू दर

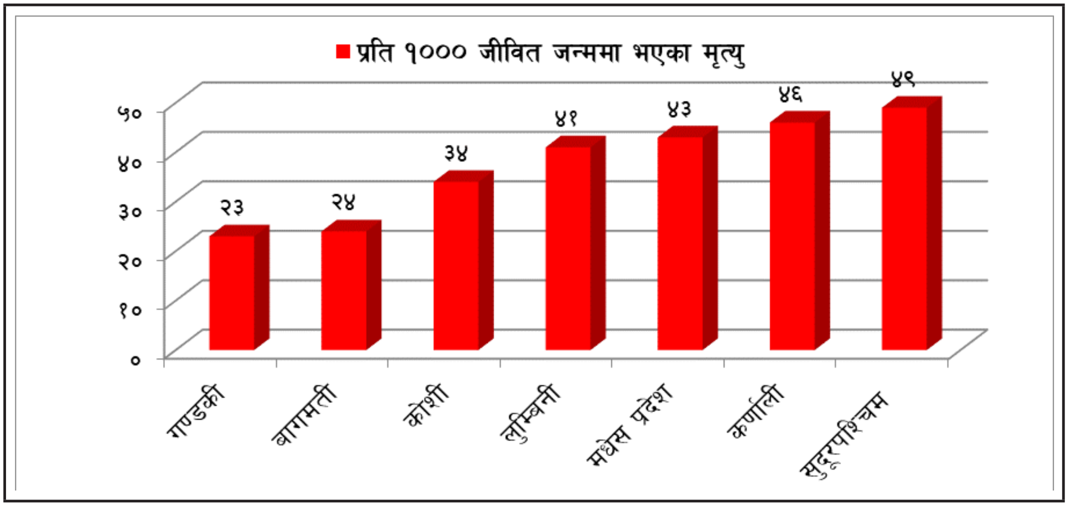

स्रोतः नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०२२

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ को प्रदेशगत तथ्याङ्क अनुसार ५ वर्षमुनिको मृत्यदर सबै भन्दा बढी सुदूरपश्चिम प्रदेशमा ४९ रहेको हुँदा यस प्रदेशको बाल स्वास्थ्यमा निकै सुधार गर्नुपर्ने आवश्यता रहेको छ। गण्डकी प्रदेशमा प्रति १००० जीवित जन्ममा ५ वर्षमुनिका २३ को मृत्यु हुन्छ भने कर्णाली प्रदेशमा ४६ बालबालिकाको मृत्यु हुने सर्वेक्षणले देखाएको छ। समग्रमा हेर्दा राष्ट्रिय औसत ३३ भन्दा कम गण्डकी र बागमती प्रदेशमा देखिएको छ भने बाँकी अरु सबै प्रदेशमा राष्ट्रिय औसत ३३ भन्दा बढी ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाको मृत्यु हुने गरेको सर्वेक्षणले देखाएको छ।

२.४ बालबालिकाको पोषण स्थिति

नेपालको संविधानले सबै नागरिकको खाना, स्वास्थ्य र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गरेको छ। संयुक्त राष्ट्र संघको विशेष सभाले सन् २०१६-२०२५ को दशकलाई पोषण कार्यको दशकको रुपमा घोषणा गरेको छ। नेपाल सरकारले सबै प्रकारका कुपोषणको समस्यालाई सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय पोषण नीति, रणनीति र कार्ययोजनामा सुधार गर्दै कार्यान्वयन गरेको छ। दोस्रो बहु-क्षेत्रीय पोषण योजना कार्यान्वयनमा रहेको छ। दिगो विकास लक्ष्य २ मा सन् २०३० मा कुपोषणलाई तीन प्रतिशतमा र पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकामा पाइने कम तौललाई नौ प्रतिशतमा झार्ने, सन् २०३० सम्ममा प्रजनन उमेरका महिला र बालबालिकामा रहेको रक्त अल्पतालाई १० प्रतिशतमा झार्ने लगायतका परिमाणात्मक लक्ष्यहरु राखिएको छ।

२.४.१ पोषण अवस्थामा सुधार

बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-पहिलो, बहुक्षेत्रीय पोषण योजना-दोस्रो र अन्य पोषण सम्बन्धी कार्यक्रम तथा परियोजनाको कार्यान्वयनबाट नेपालमा पोषणको अवस्थामा उल्लेख्य सुधार भएको छ। नेपालले मातृ, शिशु तथा बाल पोषणको विश्व स्वास्थ्य सभाको ६ वटा लक्ष्यहरुमध्ये ५ वर्षमुनिका बालबालिकामा हुने पुड्कोपन ४० प्रतिशतले घटाउने लक्ष्य हासिल गरिसकेको छ भने दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तितर्फ उन्मूख रहेको छ (Global Nutrition Report, 2021)। पाँच वर्षमुनिका बालबालिकामा पुड्कोपनको दर सन् २००१ को तुलनामा सन् २०२२ मा ५७ प्रतिशतबाट २५ प्रतिशतमा घटेको छ (ने.ज.स्वा.स., २०२२)। सोही अवधिमा ५ वर्षमुनिका बालबालिकामा ख्याउटेपन र कम तौलको अवस्थामा उल्लेखनीय सुधार भएको छ। यस अवधिमा ख्याउटेपनको दर ११ प्रतिशतबाट ८ प्रतिशतमा घटेको छ भने कम तौलको दर ४३ प्रतिशतबाट १९ प्रतिशतमा घटेको छ। त्यसैगरी, पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको बाल मृत्युदर प्रतिहजार जीवित जन्ममा ९१ बाट ३३ मा घटेको छ। ६-५९ महिना उमेर समूहका बालबालिका र प्रजनन उमेरका (१५-४९ वर्ष) महिलामा हुने रक्त अल्पत्ताको दर क्रमशः ५३ प्रतिशत र ४१ प्रतिशतबाट घटेर ४३ प्रतिशत र ३४ प्रतिशत भएको छ (ने.ज.स्वा.स., २०२२) स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट मातृशिशु तथा बालबालिकाको पोषण स्थिति सुधारका लागि तयार गरिएको रणनीतिक योजना कार्यान्वयनमा रहेको छ। गम्भीर कुपोषण उपचारका लागि २१ वटा जिल्लामा पोषण पुनःस्थापना केन्द्रहरु सञ्चालनमा रहेका छन्। विद्यालय शिक्षा र बाल स्वास्थ्य तथा पोषणबीच अन्तर सम्बन्ध विकास गरी बालबालिकाको स्वास्थ्य र पोषण स्थितिमा सुधार ल्याउन विद्यालय स्वास्थ्य र पोषण रणनीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन भइरहेको छ। बालबालिकामा आइरनको मात्रामा सुधार गर्न १० देखि १९ वर्षका बालिका तथा किशोरीहरुलाई पनि आइरन तथा फोलिक एसिड चक्की वितरण गरिएको छ।

ग्राफ: ५ बालबालिकाको पोषण स्थिति ५ वर्षमुनिका कुपोषित बालबालिकाको (प्रतिशत)

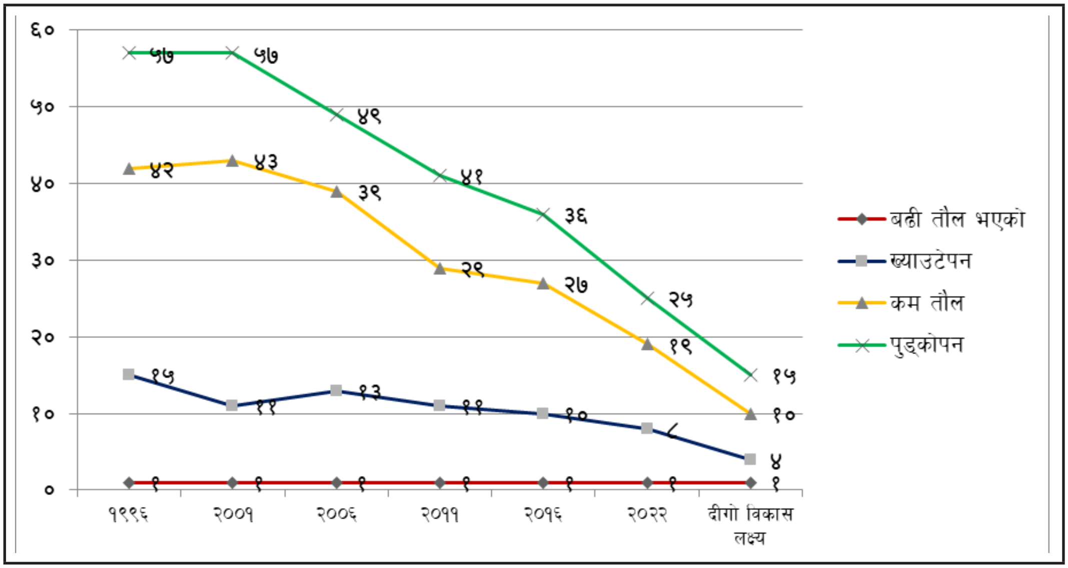

स्रोत: बहुक्षेत्रिय पोषण योजना तेस्रो (आ.व.२०८०/८१- २०८७।८८) राष्ट्रिय योजना आयोग

आधार वर्ष सन् २०११ र सन् २०२२ कोबीचमा नेपालले विश्व स्वास्थ्य सभा, २०२५ को लक्ष्य र दिगो विकास लक्ष्य, २०३० को विश्वव्यापी पोषण सम्बन्धी लक्ष्यमा मिश्रित नतिजा प्राप्त गरेको छ। नेपाल पुड्कोपनको विश्वव्यापी लक्ष्य पूरा गर्ने दिशामा अग्रसर भए तापनि अझै पाँच वर्षमुनिका २५ प्रतिशत बालबालिकामा पुड्कोपन रहेको छ; जुन एशिया क्षेत्रको औसत (२१.८ प्रतिशत) भन्दा बढी हो। ख्याउटेपनको लक्ष्य हासिल गर्ने दिशामा प्रगति देखिए पनि अझै पाँच वर्षमुनिका ८ प्रतिशत बालबालिकामा ख्याउटेपन कायमै रहेको छ; जुन एशिया क्षेत्रको औसत (८.९ प्रतिशत) भन्दा कम तर विश्व औसत (६.७) भन्दा बढी हो।

२.४.२ वृद्धि, अनुगमन र प्रवर्द्धन

वृद्धि, अनुगमन र प्रवर्द्धनको लागि दर्ता गरिएका ०-२३ महिनाका बालबालिकाको शारीरिक मापदण्डका साथै विकासका प्रमुख अवस्थाहरू र सामान्य स्वास्थ्यको अनुगमन गरिन्छ। यो कार्यक्रम 'वृद्धि, अनुगमन र प्रवर्द्धन निर्देशिका २०७९' द्वारा निर्देशित छ।

नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०२२ अनुसार बालबालिकाको पोषण स्थिति झल्काउने आवधिक स्थिति तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका: ११ वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता गरिएका बालबालिका

आ.व.	०–२३ महिनाका वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता गरिएका बालबालिकाको प्रतिशत							
	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सु.प.	नेपाल
२०७८/७९	७८.१	८५.४	९१.२	१०२.७	९२.३	१०२.६	१०३.७	९०.७
२०७९/८०	८१	९०.३	७९	७४.७	६९.४	७४.४	६९.५	७८.९
२०८०/८१	६९.४	७९.२	५९.३	७५.७	६६.४	६३.३	५६.२	६८.३

श्रोतः स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, २०८१

पछिल्ला तीन आर्थिक वर्षमा, नेपालमा बालबालिकाको वृद्धि अनुगमनलाई हेर्दा प्रदेश अनुसार फरक देखिएको छ। गत आ.व. २०८०/८१ मा प्राय प्रदेशहरुको वृद्धि दरहरु घटेको भएता पनि गण्डकी प्रदेशको मात्र सकारात्मक वृद्धि भएको छ।

२.५ मातृ मृत्यू दर

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजा अनुसार गणनाको सन्दर्भ अवधि (गणना भएको दिनदेखि १२ महिना अघिको समयावधि) मा कूल प्रजनन उमेर समूह (१५-४९ वर्ष) का १२ हजार ९७६ महिला मृत्यु मध्ये ६५३ जना (पाँच प्रतिशत) महिलाको मृत्यु गर्भावस्थामा भएको देखिएको छ। स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसँगको सहकार्यमा गरिएको भर्वल अटप्सी (Verbal Autopsy) बाट उल्लिखित गर्भावस्थासँग सम्बन्धित मृत्यु मध्ये ६२२ जना (९५ प्रतिशत) को मृत्यु मातृमृत्युसँग सम्बन्धित देखिएको छ। यस अवधिमा उक्त उमेर समूहबाट कुल ४ लाख १२ हजार ९३५ जना जीवित बालबालिकाको जन्म भएको देखिएको छ। जसअनुसार मातृ मृत्युदर १५१ जना प्रति लाख जीवित जन्ममा रहेको छ। मातृ मृत्युदरमा उल्लेखनीय सुधार भएको छ। नेपालले वि.सं २१०० सम्म मातृ मृत्युदर प्रति लाख जीवित जन्ममा २० मा झार्ने लक्ष्य राखेको छ।

ग्राफ: ६ नेपालमा मातृ मृत्युदरको अवस्था

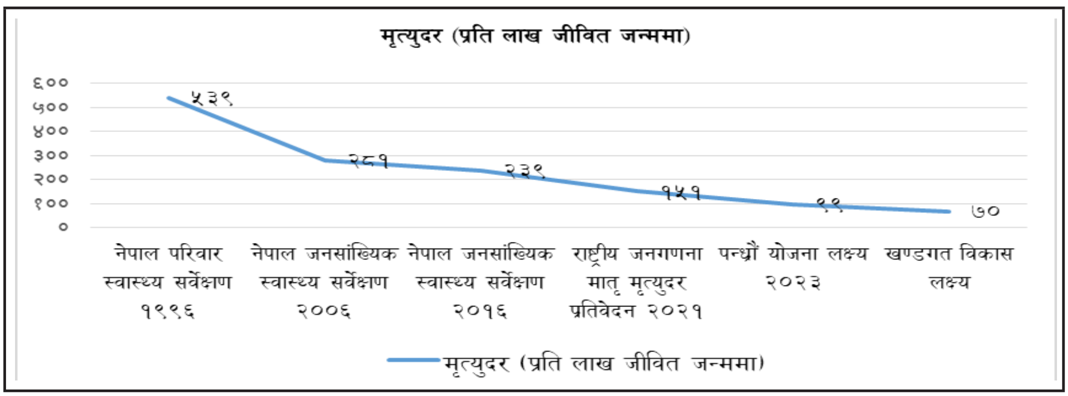

स्रोतः स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, २०८०

तालिकाः १२ प्रदेशगत रुपमा मातृ मृत्यू दर (प्रति लाखमा)

प्रदेश	गर्भावस्थाको अवधिमा भएको महिलाको मृत्यु संख्या	मातृमृत्यु संख्या	जीवित जन्मेका बालबालिकाको संख्या	मातृमृत्यु दर (प्रति लाखमा)
कोशी	१०४	१०१	६४१९०	१५७
मधेश	१४६	१३५	९६५५७	१४०
बागमती	७२	६९	७०३८०	९८
गण्डकी	४६	४५	२७९४०	१६१
लुम्बिनी	१६२	१५८	७६२४३	२०७
कर्णाली	५९	५४	३१३२३	१७२
सुदूरपश्चिम	६४	६०	४६३०२	१३०
नेपाल	६५३	६२२	४१२९३५	१५१

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

माथिको तालिका अनुसार सबैभन्दा धेरै मातृ मृत्युदर लुम्बिनी र सबैभन्दा कम बागमती प्रदेशमा रहेको छ । सुदूरपश्चिम र मधेश प्रदेशमा औसतभन्दा कम र कोशी, गण्डकी र कर्णाली प्रदेशमा औसतभन्दा बढी मातृ मृत्युदर रहेको छ ।

२.६ गर्भवती तथा सुत्केरीको उद्धार

राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम अन्तर्गत आ.व. २०८१/८२ मा १३२ जना गर्भवती तथा सुत्केरीको उद्धार गरिएको छ भने २०८२ को असार मसान्तसम्म विभिन्न दुर्गम तथा पहाडी क्षेत्रका ८४५ गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाको हवाई उद्धार गरिएको छ । ।

तालिकाः १३ उद्धार गरिएका गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाको प्रदेशगत विवरण

आर्थिक वर्ष	कोशी	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम	जम्मा
२०७५/७६	५	३	३	१	१३	१	२६
२०७६/७७	१०	१२	५	२	३६	२२	८७
२०७७/७८	२८	२७	५	२	२८	१३	१०३
२०७८/७९	५५	२७	७	२	५८	२०	१६९
२०७९/८०	४४	२२	११	३	५४	३३	१६७
२०८०/८१	६९	१६	५	३	३९	२९	१६१
२०८१/८२	४७	६	८	३	५५	१३	१३२
जम्मा	२५८	११३	४४	१६	२८३	१३१	८४५

स्रोतः महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, २०८२

२.७ स्वास्थ्य संस्थामा जन्मिएका बालबालिकाको अनुपात

नेपाल सरकारले सन् २०३० सम्ममा गर्भवती महिलाले प्रसूति पूर्व स्वास्थ्य संस्थामा चेकजाँच र प्रसूति गराउने प्रतिशत ९० पुऱ्याउने राष्ट्रिय लक्ष्य राखेको छ । नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ अनुसार नेपालमा ७९% जीवित बालबालिका स्वास्थ्य संस्थामा जन्मिएका छन् । तीमध्ये धेरै जसो ६२% सरकारी स्वास्थ्य संस्थामा जन्मेका छन् । अझैपनि १९% बालबालिका घरमै जन्मिने गरेका छन् । सन् १९९६ देखि २०२२ सम्मको नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण अनुसार स्वास्थ्य संस्था र घरमा जन्मिएका बालबालिकाको प्रतिशत तलको ग्राफमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ग्राफः ७ स्वास्थ्य संस्था र घरमा जन्मिएका बालबालिका सम्बन्धी विवरण (प्रतिशत)

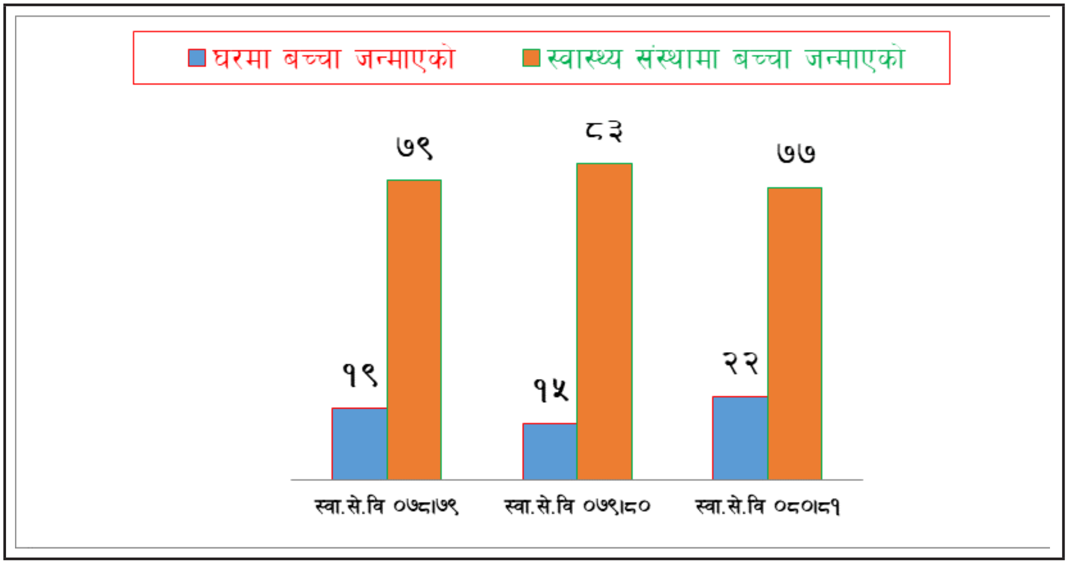

स्रोतः नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ र वार्षिक प्रतिवेदन, स्वास्थ्य सेवा विभाग २०२५

स्वास्थ्य संस्थामा बालबालिका जन्माउनेको प्रतिशत सुधार भएको देखिन्छ । सन् १९९६ मा स्वास्थ्य संस्थामा बालबालिका जन्माउने ८% थिए भने सन् २०२२ मा ७९% पुगेको छ । तर ०७९/८० को तुलना ०८०/८१ मा ६ प्रतिशतले कमी भएको देखिन्छ । अझै २२% बालबालिका घरमै जन्मिने गरेका छन् ।

ग्राफ: ८ प्रदेश अनुसार स्वास्थ्य संस्थामा जन्मिएका बालबालिकाको विवरण (प्रतिशत)

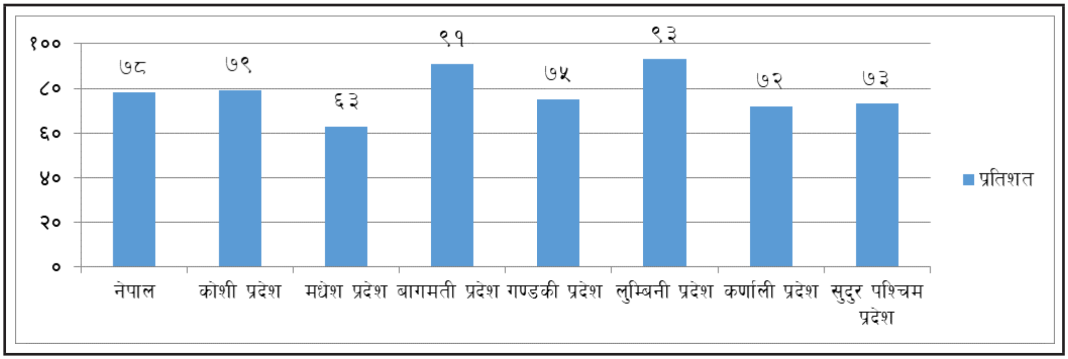

स्रोतः स्वास्थ्य सेवा विभाग, वार्षिक प्रतिवेदन, २०८०/८१

प्रदेश अनुसार स्वास्थ्य संस्थामा बालबालिका जन्मिने राष्ट्रिय औसत ७८% भन्दा लुम्विनी प्रदेश ९३%, बागमती प्रदेश ९१%, कोशी प्रदेश मा ७९% बढी रहेको छ भने मधेश प्रदेश, कर्णाली प्रदेश, सुदूर पश्चिम प्रदेश र गण्डकी प्रदेशमा क्रमश ६३%, ७२%, ७३% र ७५% राष्ट्रिय औसतभन्दा कम रहेको छ ।

२.८ स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीहरु

विश्व स्वास्थ्य संगठनका अनुसार प्रति हजार जनसंख्यामा १ चिकित्सक हुनुपर्ने न्यूनतम मापदण्ड रहेको छ। मानव संसाधनको उत्पादनको दृष्टिले स्वास्थ्य क्षेत्रमा नेपालमा प्रति १ हजार जनसंख्यामा १.१५ चिकित्सक र २.५४ नर्स रहेका छन् । २०८१ फागुनसम्म सरकारी स्वास्थ्य संस्थाको संख्या ८७४६ पुगेको छ। जसमध्ये अस्पताल ३४५, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र १४९, स्वास्थ्य चौकी ३७४२ र अन्य स्वास्थ्य संस्था ४५१० रहेका छन् ।

तालिका: १४ स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत जनशक्तिको विवरण

विवरण	स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीहरु					
	२०७६	२०७७	२०७८	२०७९	२०८०	२०८१
संस्था	५७१७	७१५४	७५६६	७५९८	७८२८	८७४६
अस्पताल	१२५	१२५	१२५	१५४	२१५	३४५
प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	२०३	२०३	२०५	१९६	२०१	१४९
स्वास्थ्य चौकी	३८०५	३८०५	३८७०	३८५३	३८२०	३७४२
आयुर्वेदिक औषधालय	३८४	३९५	३९५	४२४	४२६	४२६
उपस्वास्थ्य चौकी/ आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	१२००	२६२६	२९७१	२९७१	३१९६	४०८४

शैया	८१७२	८१७२	११६४०	१५७९०	१६५४१	१८६४०
जनशक्ति	९०९४६	९०९४६	९०३६९	९७४४९	१०२६८६	१०४७९३
डाक्टर	२६४०	२६४०	२६४०	४६६०	६२०१	७०३०
नर्स/ अ.न.मी.	२०६५३	२०६५३	२०६५३	२४६९३	२७६९८	२८६५०
कविराज	६१३	६१३	६१३	६१३	६८४	६८४
वैद्य	६९३	६९३	६९३	६९३	६९३	६९३
स्वास्थ्य सहायक (हे.अ, अ.हे.व)	१४३४७	१४३४७	१४३४७	१५३६७	१५९८७	१६३१३
महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका	५२०००	५२०००	५१४२३	५२०००	५१४२३	५१४२३

स्रोतः स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, २०८१

२.९ अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार र रोकथाम (पारिवारिक परामर्श तथा अन्य सहायता)

अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार र रोकथाम सम्बन्धी राष्ट्रिय एकीकृत विवरण प्राप्त गर्न नसकिएको भए तापनि सांकेतिक रुपमा अपाङ्ग बाल अस्पताल तथा पुनर्स्थापन केन्द (Hospital and rehabilitation center of disabled children -HRDC) बनेपा, काभ्रेपलाञ्चोकबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार र रोकथाम सम्बन्धी जानकारी तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः १५ अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार र रोकथाम सम्बन्धी विवरण

क्रियाकलाप	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१			२०८१/८२		
				बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
उपचारबाट लाभान्वित अपाङ्गता भएका बालबालिका	१५०७१	२०१२३	२१३१८	३५३७८	२११३४	५६५१२	२८४८	२८७८	७४०३
उपचार पश्चात् पुनःस्थापना भएका अपाङ्गता भएका बालबालिका	२९७	३७५	४६६	६८४	४५४	११३८	९५८	६९०	१६४८
अपाङ्गता रोकथाम सम्वन्धी अभिमूखीकरण कार्यक्रम	२९८६	४२२९	३२२५	६२८२	४१८६	१०४६८	२८२५	२४७६	५३०१
बाल अधिकार सम्बन्धी अभिमूखीकरण कायक्रम (अभिभावक सहित)	९३५६	११२१५	१४१५९	२०८३९	१३८९१	३४७३०	३१०५	१९३५	५०४०

स्रोतः Hospital and Rehabilitation Center of Disabled Children (HRDC), 2024

२.१० संक्रामक रोग तथा नसर्ने रोग र बालबालिका

दिगो विकास लक्ष्य ३ अन्तर्गत एच.आई.भी., क्षयरोग, औलोज्वरो साथै पानीजन्य रोगहरू लाग्न नदिने परिमाणात्मक लक्ष्य राखिएको छ । सन् २०३० सम्ममा नसर्ने रोगबाट हुने असामयिक मृत्युदरलाई एकतिहाइले कम गर्ने विश्वव्यापी परिमाणात्मक लक्ष्य रहेको छ ।

क) एड्स (CABA) बाट प्रभावित बालबालिका

एड्स (CABA) बाट प्रभावित बालबालिका CABA कार्यक्रमले १८ वर्ष मुनिका एचआईभी संक्रमित बालबालिकालाई मात्र लक्षित गर्दछ । नेपाल सरकारद्वारा Save the Children सँगको सहकार्यमा ४५ जिल्लामा उक्त कार्यक्रम संचालन गरिएको छ । सो कार्यक्रम अन्तर्गत एचआईभी संक्रमित व्यक्तिहरूका लागि कार्यरत हेरचाह र सहयोग कार्यक्रमहरू (CHBC / CCC) मार्फत कार्यान्वयन गर्ने गरिन्छ । प्रत्येक एचआईभी संक्रमित बालबालिकालाई महिनाको रु. १००० दरले सम्बन्धित व्यक्तिको बैंक खातामा जम्मा गरिने गरिन्छ । उक्त रकम बालवालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण र जीविकोपार्जनको सहयोगका लागि प्रदान गरिन्छ । आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा, जम्मा १,११९ जना एचआईभी संक्रमित बालबालिका (६०७ बालक र ५१२ बालिका) लाई आवश्यक सहयोग प्याकेज प्रदान गरिएको छ ।

तालिकाः १६ एड्स (CABA) बाट प्रभावित बालबालिका

सूचकांक	उपलब्धि	कोशी	मधेश	बाग्मती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
CABA कार्यक्रम कार्यान्वयन भएका जिल्ला	४५	३	७	८	७	११	२	७
आवश्यक प्याकेज सहित सहयोग प्राप्त एचआईभी संक्रमित बालबालिका	१११९	८८	१८५	१९३	१०९	२६२	५३	२२९
बालक	६०७	५१	११६	९८	५१	१५२	२८	१११
बालिका	५१२	३७	६९	९५	५८	११०	२५	११८

स्रोतः राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण केन्द्र, २०८१

बाबुआमा एचआइभी/एड्सको संक्रमण भएबाट निर्दोष बालबालिका समेत संक्रमित तथा प्रभावित हुने गरेका छन् । आमाबाट नवजात शिशुमा एचआइभी/एड्स संक्रमण नियन्त्रण गर्नको लागि संक्रमण रोकथाम अर्थात 'प्रिभेन्सन अफ मदर टू चाइल्ड ट्रान्समिसन' कार्यक्रम लगायत एचआइभी/एड्सबाट प्रभावित र संक्रमित बालबालिका लक्षित कार्य सञ्चालनमा छ ।

(ख) **मलेरियाः**

स्वास्थ्य सेवा विभागको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १८ वर्ष मुनिका ९६ जना बालबालिकामा मलेरिया भएको देखिन्छ ।

ग) **नवजात टिटानस सर्वेक्षणः**

नेपालमा, नवजात टिटानस (NNT) को उन्मूलन २०६१/६२ (२००५) मा भएको थियो । आ.व. २०८०/८१ मा सुनसरी र धनुषा जिल्लाबाट प्रत्येक एकजना गरेर दुईवटा केसको रिपोर्ट गरिएको थियो । NNT को राष्ट्रिय घटना दर १००० जीवित जन्ममा ०.००३९ छ ।

(घ) **पखालाबाट प्रभावित बालबालिकाः**

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा पाँचवर्ष मुनीका बालवालिका पखालाको कारणवाट प्रभावित भएको संख्या कूल सत्रमण मध्येको ०.८ प्रतिशत रहेकोछ । प्रदेशगत हिसावले सवैभन्दा बढी बालवालिका सुदूरपश्चिम प्रदेशमा १.१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने सवैभन्दा कम बागमतीमा ०.३ प्रतिशत रहेकोछ । साथै, कोशी, बागमती, गण्डकी र कर्णाली प्रदेशमा ०.९, मधेशमा ०.८, गण्डकीमा ०.६, लुम्बिनीमा १.२ र कर्णालीमा ०.६ प्रतिशतले रहेको पाइएको छ ।

ग्राफः ९ पाँच वर्ष मुनिका पखाला भएका बालबालिकाको IV तरल पदार्थले उपचार गरिएको

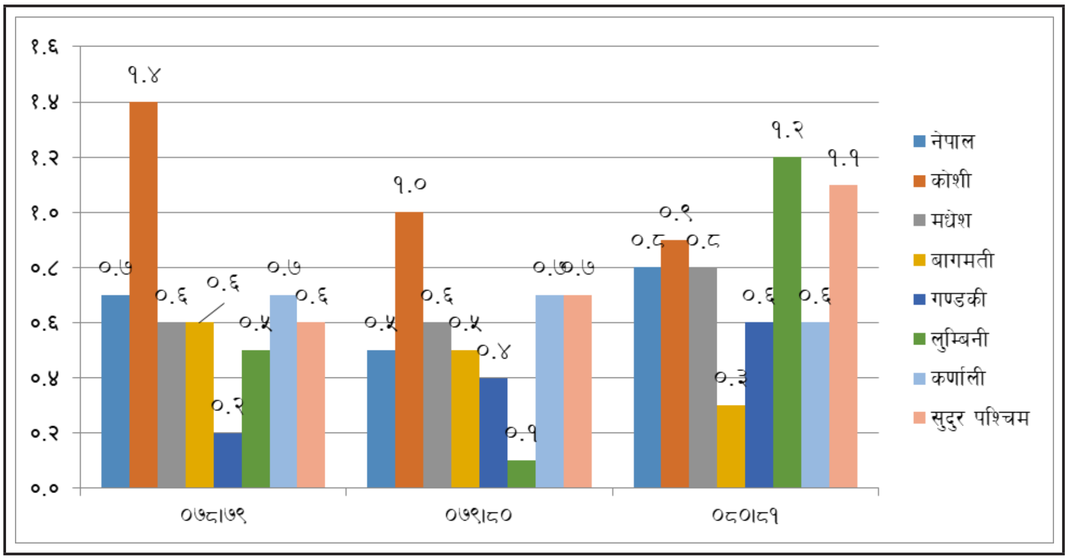

स्रोतः स्वास्थ्य सेवा विभाग, वार्षिक प्रतिवेदन, २०८०/८१

२.११ मानसिक स्वास्थ्य र आत्महत्या

मानसिक स्वास्थ्य भन्नाले मनोवैज्ञानिक, संवेगात्मक तथा सामाजिक तन्दुरुस्तीलाई बुझाउँछ। विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले मानसिक समस्यालाई साधारण तथा दैनिक आईपर्ने तनावहरू व्यवस्थापन गर्न कठिनाइ भई, दैनिक, घरायसी तथा समाजमा योगदान गर्न बाधा भएको अवस्था भनी परिभाषित गरेको छ। मन, शरीर र समाजबीचको अन्तर सम्बन्धले धेरै स्वास्थ्यका कुराहरूलाई प्रभाव पार्छ, जसलाई हामी मनोसामाजिक अवस्थाको रूपमा बुझ्छौं। यदि मन, शरीर र समाजको बीचमा तालमेल भएन भने मन खिन्न हुने, दुःख लाग्ने, आफूलाई माया र सम्मान नगरिएको महसुस हुने, विरक्त तथा दिक्दारी लाग्ने आदि हुन्छ, जसलाई हामी मनोसामाजिक समस्या भनेर चिन्छौं ।

कान्ति बाल अस्पतालबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विभिन्न प्रकारका मानसिक तथा मनोसामाजिक समस्या भएका कूल ६,५८९ जना बालबालिकालाई उपचार, मनोविमर्श तथा पुनःस्थापना सेवा प्रदान गरिएको देखिएको छ। उमेर समूह अनुसार विभिन्न प्रकारका मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक समस्या भएका बालबालिकाको संख्या तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिकाः १७ मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक उपचार सेवा पाएका बालबालिका तथा किशोरकिशोरी

क्र.स.	उमेर समूह	बालक	बालिका	जम्मा
१	०-६ वर्ष	१२४५	७०५	१९५०
२	७-११ वर्ष	७५९	४९३	१२५२
३	१२-१४ वर्ष	४४५	४१२	८५७
४	१५ वर्षमाथि	३२१	३०७	६२८
जम्मा		२७७०	१९१७	४६८७

स्रोतः कान्ति बाल अस्पताल, २०८१

माथिको तालिकाबाट मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक उपचार सेवा पाएका बालबालिका तथा किशोरकिशोरीमध्ये ०-६ वर्ष उमेर समूहका सबैभन्दा बढी ३७.४८ प्रतिशत बालबालिकाले सेवा पाएको देखिन्छ।

अभिभावकको मानसिक स्वास्थ्यको कारणले समेत बालबालिकाको मानसिक स्वास्थ्यमा असर पुग्न सक्छ। जस्तै बालबालिकाको प्रारम्भिक बाल्यावस्थाको हुर्काइ, परिवारमा घरायसी हिंसा, गरिबी, तनावपूर्ण कार्यक्षेत्र, बालबालिकाको प्रविधिसँगको लत लगायतका कारण यस्तो समस्या देखिन सक्छ र गम्भीर मनोसामाजिक समस्या सम्म आउन सक्दछ। जसका कारण आत्महत्या सम्मको अवस्था आउन सक्छ।

नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ८५४ जना बालबालिकाले आत्महत्या गरेका छन् । यस सम्बन्धी तथ्याङ्क तलको ग्राफमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ग्राफ: १० बालबालिकाको आत्महत्या सम्बन्धी विवरण

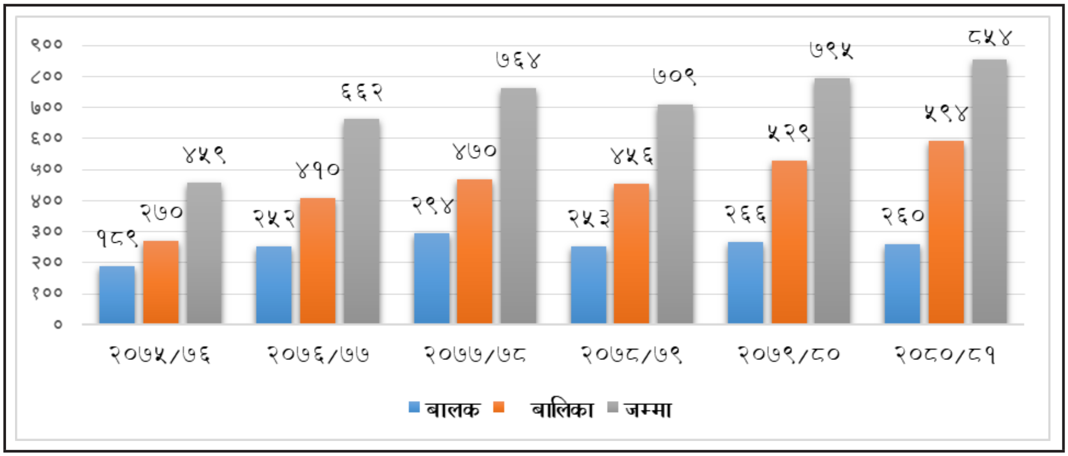

स्रोतः नेपाल प्रहरी प्रधान कार्यालय, २०८२

माथिको ग्राफबाट आत्महत्या गरेका बालबालिकामध्ये बालिकाको संख्या बढी देखिएको छ । कूल आत्महत्या गरेका बालबालिका मध्ये बालिकाको प्रतिशत ६९.५६ रहेको देखिन्छ । पछिल्लो आर्थिक वर्षहरुमा आत्महत्या गर्ने बालबालिकाको संख्या बढेको देखिन्छ ।

तालिका: १८ आत्महत्याको प्रकृति

प्रदेश	विष खाएर			झुण्डिएर			हामफालेर			डुबेर			जम्मा		
	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
नेपाल	२०	४६	६६	२३५	५४४	७७९	१	०	१	४	४	८	२६०	५९४	८५४
कोशी	६	९	१५	५३	७२	१२५	–	–	–	०	१	१	५९	८२	१४१
मधेस	६	१५	२१	५९	२३०	२८९	–	–	–	०	१	१	६५	२४६	३११
बागमती	१	३	४	२८	४८	७६	–	–		–	–	–	२९	५१	८०
गण्डकी	०	२	२	१७	२९	४६	१	०	१	०	१	१	१८	३२	५०
लुम्बिनी	२	७	९	३३	८३	११६	–	–	–	–	–	–	३५	९०	१२५
कर्णाली	१	३	४	१८	२२	४०	–	–	–	–	–	–	१९	२५	४४
सुप	३	४	७	२४	५४	७८	–	–	–	४	१	५	३१	५९	९०

स्रोतः नेपाल प्रहरी प्रधान कार्यालय, २०८२

माथिको तालिका अनुसार आत्महत्या गरेका ८५४ जना बालबालिकाको विवरणलाइ हेर्दा सबैभन्दा धेरै ९१.२१ प्रतिशत झुण्डिएर बालबालिकाले आत्महत्या गर्ने गरेको पाइएको छ । प्रदेशगत रुपमा हेर्दा सबैभन्दा धेरै मधेस प्रदेशमा ३६.४२ प्रतिशतले आत्महत्या गरेको पाइएको छ ।

त्यसैगरी नेपाल प्रहरीको आत्महत्या न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी अध्ययन, २०८१ अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ७९५ जना बालबालिकाले गरेको आत्महत्याको उमेरगत विश्लेषण गर्दा १० बर्ष भन्दा कम उमेरका बालवालिकाको संख्या न्यून छ भने १० देखि १८ वर्षबीचको संख्या उच्च देखिन्छ ।

ग्राफ: ११ बालबालिकाको उमेरगत विवरण

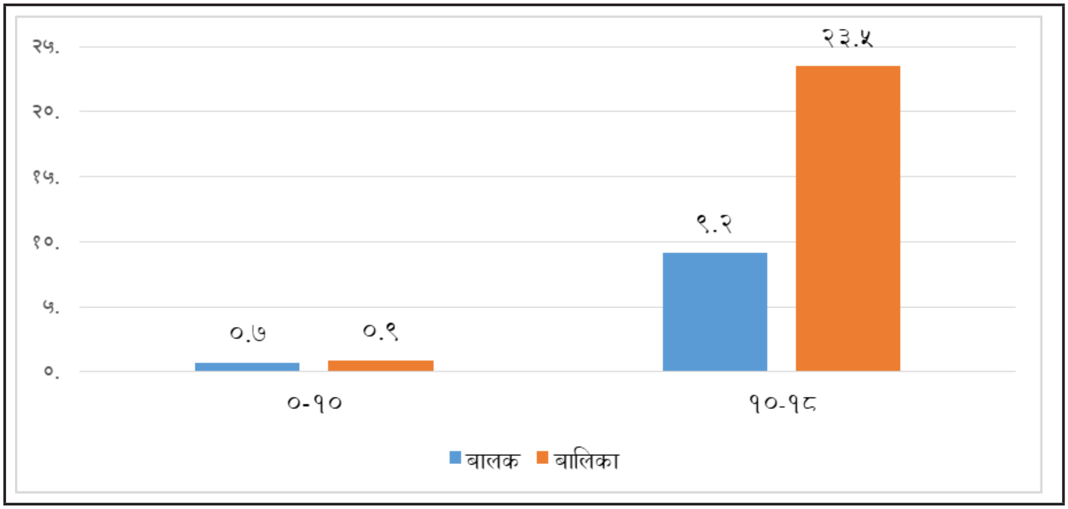

स्रोतः नेपाल प्रहरी प्रधान कार्यालय(अन्वेषण योजना तथा विकास निर्देशनालय), २०८१

२.१२ उमेर नपुगी गर्भधारण गर्ने बालबालिका

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ को तथ्याङ्क अनुसार १५-१९ वर्षका १४% किशोरीहरुले उमेर नपुगी गर्भधारण गरेका छन् । किशोरी गर्भावस्था सबैभन्दा बढी कर्णाली प्रदेशमा २१%, मधेश प्रदेश २०% र सबैभन्दा कम बाग्मती प्रदेशमा ८% रहेको छ ।

२.१३ दिगो विकास लक्ष्यको उपलब्धि समीक्षा

स्वास्थ्य सम्बन्धी दिगो विकास लक्ष्यको सूचक र प्रगति तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः १९ सबैका लागि स्वास्थ्य पहुँचको अवस्था

प्रमुख सूचक	वेसलाइन	सन् २०३० को लक्ष्य	सन् २०२२ को लक्ष्य	सन् २०२५ सम्मको लक्ष्य	सन २०२४ सम्मको अवस्था
मातृ मृत्युदर (प्रति एक लाख जीवित जन्ममा)	२५८	७०	११६	९९	९९*
पाँच वर्ष मुनिका बाल मृत्युदर	३८	२०	२७	२४	३३*
नवजात शिशु मृत्यु दर	२३	१२	१६	१४	२१.०*
आधुनिक साधनद्वारा परिवार नियोजन सम्बन्धी आवश्यकता पुरा भएका महिला अनुपात (प्रजनन उमेर समूह)	६६	८०	७४	७६	NA
परिवार नियोजनका आधुनिक साधन र विधि प्रयोग दर प्रजनन उमेर समूहको प्रतिशतमा)	४७	६०	५३	५६	४२.७*
कुल प्रजनन दर (प्रति महिला)	२.३	२.१	२.१	२.१	

*स्रोतः राष्ट्रिय योजना आयोग र *आर्थिक सर्वेक्षण, २०८१*

दिगो विकास लक्ष्य -३ अन्तर्गत सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवनस्तर प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य रहेको छ। यस लक्ष्य अन्तर्गत मिश्रित उपलब्धि हासिल भएको छ। जसमा मातृ मृत्यू दर घट्दै गएको, दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसूति सेवा लिनेको संख्या बढेको देखिन्छ भने गर्भ निरोधक साधनको प्रयोगलाई बढाउने र अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवा सहज रुपमा उपलब्ध गराउने लक्ष्य प्राप्ति गर्न चुनौती देखिएको छ।

परिच्छेद: ३

बालबालिकाको विकास सम्बन्धी अधिकार

३.१ पृष्ठभूमि

यस परिच्छेदमा नेपालमा बालबालिकाको शिक्षा र विकास सम्बन्धी अधिकारहरूको कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्थाबारे विश्लेषण गरिएको छ। संयुक्त राष्ट्र संघीय बाल अधिकार महासन्धीको धारा २८ अन्तर्गत बालबालिकाका लागि शिक्षा प्राप्तिको अधिकार, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा, साधारण र व्यवसायिक शिक्षा र माध्यमिक शिक्षा सम्बन्धी व्यवस्थाहरू नेपालमा कसरी लागू भइरहेको छ भन्ने विषयमा जानकारी प्रस्तुत गरिएको छ। साथै दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. ४ मा तोकिएको सबैका लागि समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने, निःशुल्क र न्यायोचित प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षाको प्रत्याभूति, प्रारम्भिक बाल विकास, हेरचाह र पूर्व प्राथमिक शिक्षामा पहुँच तथा शिक्षामा लैङ्गिक समानताको स्थितिको वर्णन गरिएको छ।

यसका साथै बाल अधिकार महासन्धी र दिगो विकास लक्ष्यमा समावेश व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनमा प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा रहेका बालबालिका, विद्यालयहरूको संख्या, शिक्षक र विद्यार्थीको संख्या तथा अनुपात, प्राथमिक र माध्यमिक तहमा बालबालिकाको भर्नादर, विद्यालय शिक्षामा समावेशीता, टिकाउदर, विशेष विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिका र अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीमा संलग्न बालबालिका सम्बन्धी विवरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

३.२ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र र बालबालिका

प्रारम्भिक बाल शिक्षा र विकास (ईसीईडी)मा गुणस्तरीय शिक्षा र विकासको पहुँच पुऱ्याउने संवैधानिक व्यवस्था सुनिश्चित गरिएको छ। नेपालले दिगो विकास लक्ष्य (एसडीजी) ४.२ प्रति आफ्नो प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै सन् २०३० सम्म बालबालिकाको गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य लिएको छ। विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (एसईएसपी)को उद्धेश्यहरुमा सबै चार वर्षका बालबालिकाले गुणस्तरीय ईसीईडीमा पहुँच पाउने, सहभागी हुने र पूरा गर्ने तथा चार वर्षका सबै बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, भावनात्मक, संरचनात्मक विकास र विद्यालयको तयारी सुनिश्चित गर्ने रहेका छन्।

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको फ्लाश प्रतिवेदन, २०८१ अनुसार प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र र पूर्व प्राथमिक कक्षा जम्मा ४१ हजार ८११ रहेका छन्, जुन अघिल्लो वर्षभन्दा ११२७

ले वृद्धि भएको छ । यस मध्ये नेपाल सरकारद्धारा सञ्चालित ३० हजार २१२ केन्द्र/कक्षाहरु (७२%) विद्यालय र समुदायमा आधारित छन् भने स्थानीय तहद्धारा सञ्चालित विद्यालय/समुदायमा आधारित इसीईडी/पिपिसीहरुको संख्या ३ हजार २५८ (८%) रहेको छ । निजी रुपमा सञ्चालित इसीईडी/पिपिसीहरुमा भने वृद्धि भएको छ । गत वर्ष यसको संख्या ७ हजार ६२३ थियो भने यस वर्ष ७ हजार ८१४ (१९%) रहेको छ । नेपालभरी मन्टेश्वरीहरुको विस्तारको परिणामलाई वृद्धि मानिएको छ। यसैगरी धार्मिक विद्यालयहरुमा सञ्चालित इसीईडी/पिपिसीहरुको संख्या ५२७ (१%) छ जुन अघिल्लो वर्षको ५६६ को तुलनामा ३९ ले कम रहन गएको देखिन्छ ।

तालिकाः २० विद्यालयका प्रकार र प्रदेश अनुसार प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र र पूर्व प्राथमिक कक्षा

प्रदेश	जम्मा	विद्यालयमा आधारित		संस्थागत	धार्मिक
		संघ	स्थानीय तह		
कोशी	७९७०	५९२८	३६८	१५९०	८४
मधेश	६०९१	४३८८	२५२	१३०६	१४५
बागमती	७५०९	४९८७	४८९	२०२४	९
गण्डकी	४२०८	३३०२	२६१	६३०	१५
लुम्बिनी	७२५४	५२८४	४३८	१२६२	२७०
कर्णाली	३६५८	२५५८	८२६	२७०	४
सुदूरपश्चिम	५१२१	३७६५	६२४	७३२	०
नेपाल	४१८११	३०२१२	३२५८	७८१४	५२७

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश I प्रतिवेदन, २०८१ (२०२४र२५)

माथिको तालिका अनुसार सबैभन्दा धेरै प्रतिशत इसीईडी/पिपिसीहरु कोशी प्रदेशमा १९. % रहेका छन् । त्यसपछि क्रमशः बागमती प्रदेशमा १८%, लुम्बिनी १७%, मधेश १५%, सुदूरपश्चिम १२.%, गण्डकी १०%, र कर्णाली प्रदेशमा ९% रहेका छन् । संस्थागत इसीईडी/पिपिसीहरुको हिसाबले सातवटा प्रदेशहरु मध्ये बागमती प्रदेशमा सबैभन्दा धेरै रहेको छ । शैक्षिक सत्र २०७९ देखि २०८१ सम्म प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र, बालबालिकाको संख्या, भर्नादर र लैङ्गिक अनुपात तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः २१ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा बालबालिकाको संख्या, भर्ना दर र लैङ्गिक अनुपात

शैक्षिक सत्र	बालबालिकाको संख्या	भर्ना दर	लैङ्गिक अनुपात
२०७९	१२,०८,४२५	९४.९	०.९५
२०८०	१२८६५२६	९९.९	०.९३
२०८१	१,३०१,४२८	१०२.८	०.८२

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश I प्रतिवेदन, २०८१ (२०२४/२५)

माथिको तालिकाबाट शैक्षिक सत्र २०७९ देखि २०८१ सम्मको प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा भर्ना भएका बालबालिका संख्या र भर्ना दर बढेको देखिन्छ। शैक्षिक सत्र २०८० मा ९९.९ रहेको भर्ना दर बढेर शैक्षिक सत्र २०८१ मा १०२.८ प्रतिशत पुगेको छ। प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा लैङ्गिक अनुपात शैक्षिक सत्र २०८० मा ०.९३ रहेकोमा २०८१ मा यो अनुपात घटेर ०.८२ पुगेको छ।

३.२.१ बाल विकास केन्द्रबाट कक्षा १ मा भर्ना हुने विद्यार्थी

प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा भएको बढोत्तरीले आम मानिसमा प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षाको महत्व बढ्दै गएको देखाएको छ। आधार वर्ष २०७८ मा बाल विकास केन्द्रबाट कक्षा १ मा भर्ना हुने विद्यार्थीको अनुपात ७४.९ प्रतिशत रहेकोमा शैक्षिक सत्र २०८१ मा यस्तो अनुपात ७६.३ प्रतिशत पुगेको छ।

ग्राफः १२ बाल विकास केन्द्रबाट कक्षा १ मा भर्ना हुने विद्यार्थी (प्रतिशत)

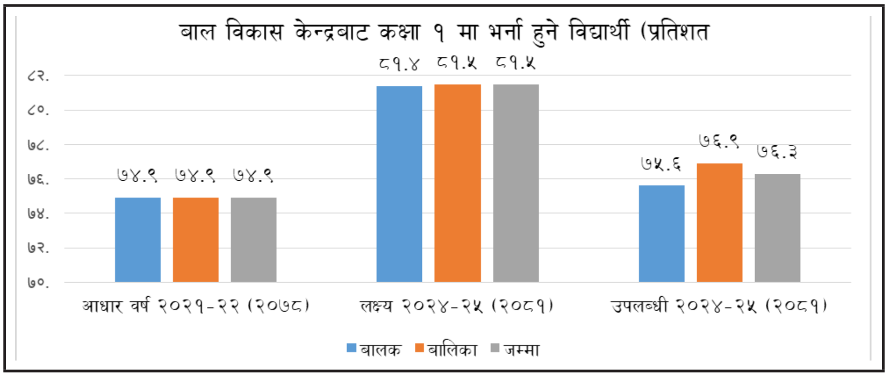

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश I प्रतिवेदन, २०८१

३.२.२ प्रारम्भिक बाल विकास कक्षामा भर्ना भएका विद्याथी

ग्राफः १३ शैक्षिक सत्र २०८१ मा प्रारम्भिक बाल विकास कक्षामा भर्ना भएका विद्यार्थी प्रतिशत

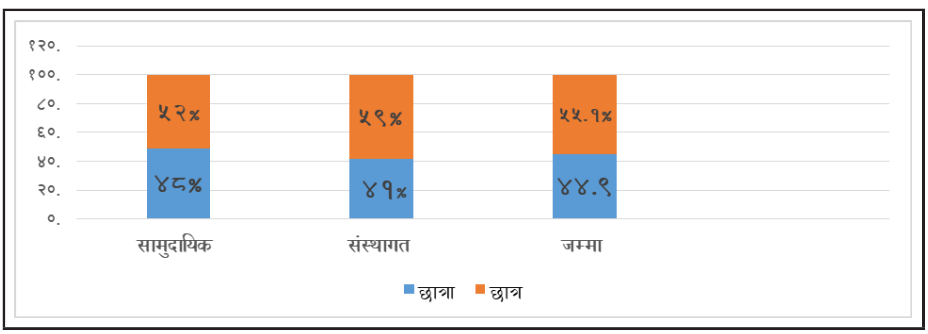

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश I प्रतिवेदन, २०८१ (२०२४/२५)

शैक्षिक सत्र २०८१ मा प्रारम्भिक बाल विकास कक्षामा भर्ना भएका कूल १३ लाख १ हजार ४२८ विद्यार्थी मध्ये ४७.५५ प्रतिशत बालबालिका सामुदायिक बाल विकास केन्द्रमा र ५२.४४ प्रतिशत बालबालिका संस्थागत विद्यालयमा भर्ना भएका छन् । सामुदायिक र संस्थागत दुवै किसिमका बाल विकास केन्द्रमा छात्राको भन्दा छात्रको संख्या बढी रहेको छ ।

३.२.३ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा दलित र जनजाती बालबालिका

प्रारम्भिक बाल शिक्षामा भर्ना भएका कूल बालबालिकामध्ये १,९९,५५८ (१५.३ प्रतिशत) जना दलित समुदायका छन् । यो संख्या गत वर्षको १६.२ प्रतिशत भन्दा घटेको देखिन्छ । त्यसैगरी ४,२६,१८९ (३२.७ प्रतिशत) जना जनजाति समुदायका छन् । यो संख्या पनि गत वर्षको ३४.५ प्रतिशत भन्दो घटेको र बाँकी ६,७५,६७८ (५१.९ प्रतिशत) जना ब्राह्मण/क्षेत्री तथा अन्य समुदायका रहेका छन् ।

तालिकाः २२ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा दलित र जनजाती बालबालिका

प्रदेश	समुदायिक						संस्थागत					
	जम्मा		दलित		जनजाति		जम्मा		दलित		जनजाति	
	बालिका	जम्मा	बालिका	जम्मा	बालिका	जम्मा	बालिका	जम्मा	बालिका	जम्मा	बालिका	जम्मा
कोशी	४४४७५	९१५३६	८२०४	१६८४०	२१५५८	४४२२६	४९८९३	११३३३२	३६८४	८३२१	२०७२९	४६४७२
मधेश	६२५७६	१२७६८२	१४०४७	२९८७२	८३५०	१६५६०	४८०९७	१२५२४६	३५७१	९८९७	१७००१	१७१०९
बागमती	४७५३९	१०००१६	५७६८	११९११	३०१०८	६२५६२	६६९२१	१६०१८०	३७९२	८८५३	३२९४९	७४६७९
गण्डकी	२२६२०	४८२७५	६९५७	१४६०८	९८०१	२०८५४	२०२२५	४६९३०	३१९६	७५२१	७५६६	१७२००
लुम्बिनी	५९९२३	१२४००७	१२६१२	२६०५१	२३२५२	४८०५८	५९०३१	१४२५४८	७०६७	१६९१७	१८९७१	४४१९७
कर्णाली	२८०२८	५७५३८	६९२२	१७६१४	६४२४	११६३४	११८५१	२९१७०	१४९५	४३२१	४१३१	३२७७
सुदूरपश्चिम	३४२९१	६९७९८	९१९५	१८२८५	४९८६	१०२२३	२६८७७	६७६००	३४०१	८५४७	६२५९	१४५०६
नेपाल	२९९४५२	६१८८५२	६५८३५	१३५१८१	१००७८४	२०८७४९	२८५३७५	६८२५७६	२६६०६	६४३७७	९४९८८	२१७४४०

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश I प्रतिवेदन, २०८१

लैङ्गिक समानताको सन्दर्भमा, सामुदायिक विद्यालयहरूमा भर्ना भएका दलित छात्राहरूको प्रतिशत ४८.७ रहेको छ भने संस्थागत विद्यालयहरूमा यो प्रतिशत ४१.१ मात्र रहेको छ । जनजाति छात्राहरूको हकमा, सामुदायिक विद्यालयहरूमा भर्ना दर ४८.२ प्रतिशत र संस्थागत विद्यालयहरूमा ४३.७ प्रतिशत रहेको छ । सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूबीचको यो भर्ना दरको अन्तरले देखाउँछ कि संस्थागत विद्यालयहरूमा अझै पनि लैङ्गिक असमानता विद्यमान छ, जहाँ छात्रहरूको भर्ना दर छात्रा भन्दा बढी देखिन्छ ।

३.२.४ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रका रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिका

प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा शैक्षिक सत्र २०८० मा भर्ना भएका सबै बालबालिकामध्ये ८,७३० बालबालिका (०.६७%) मा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता भएको पाइएको छ । यी मध्ये ५,०५६ (५७.९%) सामुदायिक विद्यालयमा पढ्छन् भने बाँकी ३,६७४ (४२.१%) संस्थागत विद्यालयमा पढ्छन् । लैङ्गिक हिसाबले ३,७३० (४२.७%) बालिकाहरू छन् भने बाँकी ५,००० (५७.३%) बालकहरू रहेका छन् ।

तालिकाः २३ प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिका

क्र.स.	अपाङ्गताको प्रकार	बालिका	बालक	जम्मा
१	बहुअपाङ्गता	२६२	३३३	५९५
२	अनुवंशीय रक्तश्राव (हेमोफोलिया)	५	११	१६
३	मानसिक अपाङ्गता	१३१	१६६	२९७
४	अटिजम	१२४	३४०	४६४
५	बोलाइ सम्बन्धी अपाङ्गता	१७०	३३७	५०७
६	दृष्टिविहिन	७२	८३	१५५
७	न्यून दृष्टियुक्त	८१	९३	१७४
९	पूर्ण दृष्टिविहिन	१९	४४	६३
१०	कम सुन्ने	१५९	१९०	३४९
११	सुनाइ सम्बन्धी अपाङ्गता	३२	४५	७७
१२	बौद्धिक अपाङ्गता	२१३	२७२	४८५
१३	शारीरिक अपाङ्गता	२४५०	३०७०	५५२०
१४	श्रवण दृष्टिविहिन	१२	१६	२८
	जम्मा	३७३०	५०००	८७३०

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश I प्रतिवेदन, २०८१

प्रारम्भिक बाल विकास केन्दका अपाङ्गता भएका बालबालिका मध्ये कुल अपाङ्गताहरूको ६३.२ प्रतिशत शारीरिक अपाङ्गता सबैभन्दा बढी रहेको पाइएको छ । त्यसैगरी, सबै बालबालिकामध्ये ४८५ जना बालबालिकामा बौद्धिक अपाङ्गता रहेको पहिचान गरिएको छ । साथै, ४६४ जना बालबालिकामा अटिज्म रहेको पाइएको छ ।

३.३ शैक्षिक सूचक

शैक्षिक सत्र २०८१ मा माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) को खुद भर्ना दर गत वर्षको भन्दा २.१

प्रतिशतले घटेर ५५.८ प्रतिशत पुगेको छ। कक्षा १ मा खुद भर्ना दर ९३.७% रहेको छ। आधारभूत तह (कक्षा १-५) को खुद भर्ना दर ९४.४% र आधारभूत तह (कक्षा १-८) को खुद भर्नादर ९४.१% रहेको छ। गत शैक्षिक सत्रमा उक्त भर्ना दर क्रमशः ९५.६% र ९५.१% रहेको थियो। प्रारम्भिक बाल विकास कक्षामा १ वर्षभन्दा बढी अवधी रहने प्रवृत्ति बढेको र जनसंख्या वृद्धि दरमा कमि आएकोले कक्षा १ मा खुद भर्ना दर र आधारभूत तहको खुद भर्नादर घटेको छ।

पछिल्ला वर्षमा विद्यार्थीको टिकाउ दर क्रमशः बढ्दै गएको छ। शैक्षिक सत्र २०८१ मा कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर ८६.५ प्रतिशत रहेको छ। कक्षा दशसम्मको टिकाउ दर ६९.९ प्रतिशत र कक्षा १२ सम्मको टिकाउ दर ४०.६ प्रतिशत पुगेको छ। शैक्षिक सत्र २०८० मा कक्षा १० र १२ को टिकाउ दर क्रमशः ६६.९ प्रतिशत र ३७.२ प्रतिशत रहेको थियो।

तालिकाः २४ शैक्षिक सूचक

सूचकहरु	२०७८	२०७९	२०८०	२०८१
आधारभूत शिक्षा (प्रारम्भिक बाल विकास/ पूर्व प्राथमिक शिक्षा समेत)				
पूर्व प्राथमिक शिक्षामा कूल भर्ना दर	८९.६	९४.९	९९.९	१०२
पूर्व प्राथमिक शिक्षामा अनुभव भई कक्षा १ मा भर्ना प्रतिशत	७४.९	७६.७	७६.९	७६.३
कक्षा १ मा कूल भर्ना दर	१२७.०	१२५.७	११५.९	१४१.१
कक्षा १ मा खुद भर्ना दर	९६.३	९५.९	९५.७	९३.७
कूल भर्ना दर (कक्षा १-५)	१२२.००	१२९.५	१२४.८	१३०.५
खुद भर्ना दर (कक्षा १-५)	९६.९	९७.१	९५.६	९४.४
कूल भर्ना दर (कक्षा १-८)	११८.०	११९.३	१२०.४	१२४.८
खुद भर्ना दर (१-८)	९५.१	९६.१	९५.१	९४.१
कक्षा १- ८ को खुद भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचांक	१.०	१.००	१.०	१.०
कक्षा ८ मा टिकाउ दर	८५.१	८५.७	८६.२	८६.५
आधारभूत शिक्षाको तह पूरा गर्ने दर	७६.२	७७.१	८०.३	८२.४
५- १२ वर्ष उमेरका विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको प्रतिशत	४.९	३.९	४.९	५.९
माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)				
कक्षा ९-१० को खुद भर्नादर	७६.१	७६.५	७६.५	७५.८
कक्षा ९-१२ को खुद भर्नादर	५४.३	५७.४	५७.९	५५.८
कक्षा १० को टिकाउदर	६६.१	६७.३	६९.९	६६.९
कक्षा १२ को टिकाउ दर	३३.१	३५.६	३७.२	४०.६

सूचकहरु	२०७८	२०७९	२०८०	२०८१
कक्षा ९-१२ को खुद भर्नादरमा लैङ्गिक समता सूचांक	१.०	१.०	०.९	१.०१
साक्षरता दर				
साक्षरता दर ६ + वर्ष	७८.०	७६.३	७६.३	७६.३
साक्षरता दर १५-२४ वर्ष	८८.६	९४.२	९४.२	९४.२
साक्षरता दर १५ + वर्ष	५८.०	७१.२	७१.२	७१.२

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र २०८२

यस तालिकामा नेपालको आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, साक्षरता दर तथा विद्यालयमा टिकाउ दरका विभिन्न सूचकहरूको जानकारी दिइएको छ। यसमा प्रारम्भिक बाल विकासदेखि माध्यमिक तहसम्मको भर्ना र टिकाइको अवस्थाबारे तीन वर्षको (२०७८-२०८१) तथ्याङ्क रहेको छ।

प्रारम्भिक बाल विकास र पूर्व प्राथमिक शिक्षामा कूल भर्ना दर २०८० मा ९९.९% बाट बढेर २०८१ मा १०१.०% पुगेको छ। यसले प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षामा उल्लेखनीय पहुँच वृद्धि भएको देखाउँछ। पूर्व प्राथमिक शिक्षाबाट कक्षा १ मा भर्ना प्रतिशत २०८० मा ७६.९% बाट घटेर २०८१ मा ७६.३% पुगेको छ। कक्षा १-५ र १-८ का कूल र खुद भर्ना दरमा सामान्य उतार चढाव भएको देखिन्छ। कक्षा १-८ मा लैङ्गिक समानता दर भने स्थिर रहेको छ। जसले लिङ्गको आधारमा समान पहुँचको सङ्केत गर्छ। कक्षा ९-१० मा खुद भर्ना दर ७५.८% छ भने कक्षा ९-१२ मा भर्ना दर ५५.८% रहेको छ। कक्षा १२ सम्मको टिकाउ दर ३७.२% बाट बढेर २०८१ मा ४०.६% पुगेको छ। जसले माध्यमिक शिक्षा सिकाइ र टिकाइमा केही सुधार भएको देखाएको छ।

३.४ विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक र भर्ना दर

तालिकाः २५ विद्यालय सम्बन्धी विवरण

प्रकार	सामुदायिक (परम्परागत सहित)	सामुदायिक मात्र	संस्थागत	जम्मा	परम्परागत
आधारभूत तह (कक्षा १-५)	१५३२२	१४१५७	१९३५	१७२५७	११६५
आधारभूत तह (कक्षा ६-८)	४७६३	४५९६	१८८५	६६४८	१६७
माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०)	३४०१	३३४३	३०९२	६४९३	५८
माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२)	३८१२	३७७८	१२३७	५०४९	३४
जम्मा	**२७२९८**	**२५८७४**	**८१४९**	**३५४४७**	**१४२४**

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (स्मारिका), २०८२

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको स्मारिका २०८२ प्रतिवेदन अनुसार नेपालभर ३५ हजार ४४७ विद्यालयहरु रहेका छन् । यस्तो संख्या गत शैक्षिक सत्रमा ३५ हजार ८७६ रहेको थियो । कूल विद्यालय मध्ये सामुदायिक विद्यालय ७३ प्रतिशत, संस्थागत विद्यालय २२.९९ प्रतिशत र परम्परागत/ धार्मिक विद्यालय ४.०२ प्रतिशत रहेको छ । यसैगरी २७ हजार २९८ (७७.०१%) सामुदायिक विद्यालय र बाँकी ८ हजार १४९ संस्थागत विद्यालय रहेका छन् । शैक्षिक सत्र २०८० मा २७ हजार ९९० सामुदायिक विद्यालय र बाँकी ७ हजार ८८६ संस्थागत विद्यालय रहेका थिए । ECED/PPC, Montessori आधारित PPC वा ECED/PPC मा घटाइएका विद्यालयहरुलाई यस तालिकामा गणना गरिएको छैन ।

तालिकाः २६ विद्यालयको प्रदेशगत विवरण

प्रदेश	जम्मा विद्यालय	सामुदायिक		संस्थागत	
		विद्यालय	प्रतिशत	विद्यालय	प्रतिशत
कोशी	६९०२	५२६८	७६.३३	१६३४	२३.६७
मधेश	४९१३	३४६९	७०.६१	१४४४	२९.३९
बागमती	६६९२	४५८४	६८.५०	२१०८	३१.१०
गण्डकी	३८९०	३२४७	८३.४७	६४३	१६.५३
लुम्बिनी	५७३५	४४३९	७७.४४	१२९६	२२.६०
कर्णाली	३२१०	२९३३	९१.३४	२७७	८.६३
सुदूरपश्चिम	४१०५	३३५८	८१.८४	७४७	११.५५
जम्मा	३५४४७	२७२९८		८१४९	२२.०

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, (स्मारिका) २०८२

प्रस्तुत तालिका अनुसार कर्णाली प्रदेशमा ९१.३४%, गण्डकी ८३.४७%, सुदूरपश्चिम ८१.८४%, लुम्बिनी ७७.४४%, कोशी ७६.३३% , मधेश ७०.६१% र बागमती प्रदेशमा ६८.५०% सामुदायिक विद्यालय रहेका पाइएको छ । यसरी तुलनात्मक रुपमा बागमती, मधेश र कोशी प्रदेशमा नीजि तथा संस्थागत विद्यालयहरु अन्य प्रदेशको तुलनामा बढी रहेका देखिन्छन् ।

तालिकाः २७ तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपात

तह	विद्यालय	विद्याथी	विद्यार्थी विद्यालय अनुपात	शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (स्वीकृत दरबन्दीका आधारमा) सामुदायिक तफ
आधारभूत तह (कक्षा १-५)	१७२५७	३५१४२८९	२०४	१९
आधारभूत तह (कक्षा १-८)	६६४८	१८३२१४०	२७६	३०
माध्यमिक तह (कक्षा १-१०)	६४९३	९८९८८५	१५२	२७
माध्यमिक तह (कक्षा १-१२)	५०४९	६७३८५५	१३३	६५
कूल	३५४४७	७०१०१६९	१९८	२४

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, (शैक्षिक सुचना)२०८१

शैक्षिक सत्र २०८१ मा विद्यालय विद्यार्थी अनुपात आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा २०४, आधार भूत तह (कक्षा १-८) मा २७६, माध्यमिक तह (कक्षा १-१०) मा १५२ र माध्यमिक तह (कक्षा १-१२) मा १३३ रहेको छ । सामुदायिक विद्यालयमा प्रति शिक्षक विद्यार्थी संख्या २४ रहेकोछ । यस्तो आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा सबैभन्दा कम १९ र माध्यमिकतह (कक्षा १-१२) मा सबैभन्दा बढी ६५ रहेको छ ।

तालिका: २८ विगत ५ वर्षदेखिका तहगत विद्यार्थी संख्या

तह	२०७७	२०७८	२०७९	२०८०	२०८१
आधारभूत तह (कक्षा १-५)	३५१८९५०	३५४८६३६	३६१०६०३	३५१९२१४	३५१४९२८
आधारभूत तह (कक्षा ६-८)	१८१६७७६	१७७७३४४	१८२७४३३	१८५२४९३	१८३२१४०
माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०)	१०६४८१५	१०७९३५२	१०६३२८५	१०४५०९२	९८९८८५
माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२)	६८०२२१	६१७५५९	७३५९५३	७२६४६३	६७३८५५
जम्मा	७०८२८३९	७०२४९६९	७२३९३५३	७१४३२६२	७०१०१६९

स्रोत: शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, (स्मारिका)२०८२

शैक्षिक सत्र २०८१ मा आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा ५०.१४ प्रतिशत, आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा २६.१४ प्रतिशत माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा १४.१२ प्रतिशत र माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा ९.६ प्रतिशत विद्यार्थी अध्यनरत छन् । यस वर्ष भर्ना भएका कुल बिद्यार्थी मध्ये छात्रा ४८.१२ प्रतिशत र छात्र ५१.८८ प्रतिशत रहेका छन् ।

ग्राफ: १४ खूद भर्ना दर

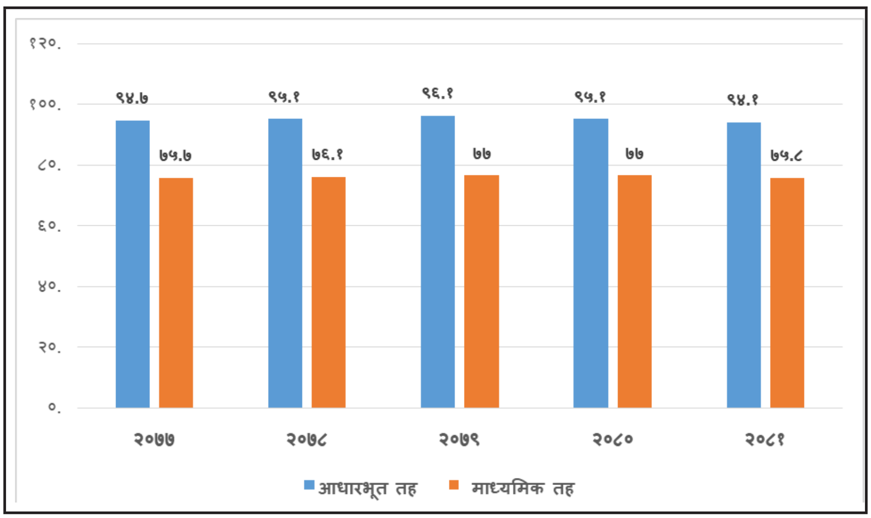

स्रोत: शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, (स्मारिका) २०८२

शैक्षिक सत्र २०८१ मा आधारभूत तहको खूद भर्नादर अघिल्लो वर्ष भन्दा एक प्रतिशत विन्दुले कमि आएको छ भने माध्यमिक तहको खुद भर्ना दर न्यून रुपमा घटेको छ ।

ग्राफः १५ विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना (प्रतिशत, शैक्षिक सत्र २०८१)

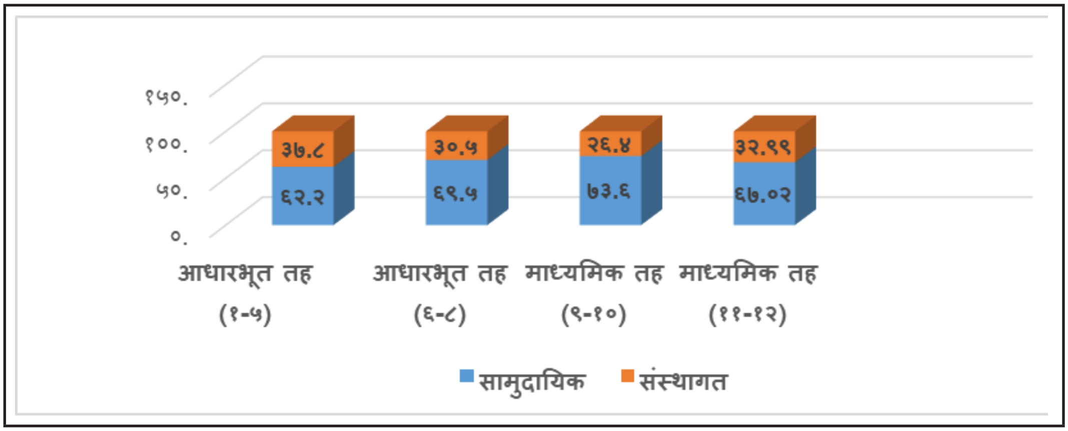

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, (स्मारिका)२०८२

शैक्षिक सत्र २०८१ मा ६६.२३ प्रतिशत बिद्यार्थी सामुदायिक विद्यालय र ३३.७७ प्रतिशत विद्यार्थी संस्थागत विद्यालयमा अध्यनरत छन् । कूल विद्यालय मध्ये ७३ प्रतिशत सामुदायिक विद्यालय रहेका छन् ।

तालिकाः २९ शैक्षिक सत्र २०८१ मा तहगत विद्यार्थी भर्ना दर

विद्यालय तह	कूल भर्ना दर			खुद भर्ना दर		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
आधारभूत तह (कक्षा १-५)	१२५.१	१३५.८	१३०.५	९४.५	९४.३	९४.४
आधारभूत तह (कक्षा ६-८)	११४.७	११५.३	११५.०	९३.६	९३.७	९३.६
आधारभूत तह (कक्षा १-८)	१२१.३	१२८.१	१२४.८	९४.२	९४.०	९४.१
माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०)	९८.०	१००.२	९९.१	७७.३	७४.२	७५.८
माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२)	७७.१	८४.३	८०.६	५६.१	५५.५	५५.८

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लास I प्रतिवेदन, २०८१

शैक्षिक सत्र २०८१ मा आधारभूत (कक्षा १-८) र माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा छात्राको भन्दा छात्रको कूल भर्ना दर बढी रहेको छ ।

तालिका: ३० सामुदायिक विद्यालयहरुमा शिक्षकहरुको संख्या

क्र.सं.	विद्यालयको तह	जम्मा	महिला	पुरुष
१.	आधारभूत तह (कक्षा १-५)	१५४२३५	८४३८७	६९८४८
२.	आधारभूत तह (कक्षा ६-८)	६४९५८	२३७२७	४१२३१
३.	आधारभूत तह (कक्षा १-८)	२१९१९३	१०८११४	१११०७९
४.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०)	४९०२६	९४९०	३९५३६
५.	माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२)	११३६६	१६०९	९७५७
६.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२)	६०३९२	११०९९	४९२९३

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लास I प्रतिवेदन २०८१

शैक्षिक सत्र २०८१ मा सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरुमा आधारभूत तह (१-५) मा १ लाख ५४ हजार २३५ र आधारभूत तह (६-८) मा ६४ हजार ९५८ शिक्षकहरू रहेका छन् । साथै माध्यमिक तह (९-१२) मा कुल ६० हजार ३९२ शिक्षक रहेका छन् ।

ग्राफः १६ विगत ५ वर्षमा कक्षा ८ र कक्षा १० को टिकाउ दर (**प्रतिशतमा**)

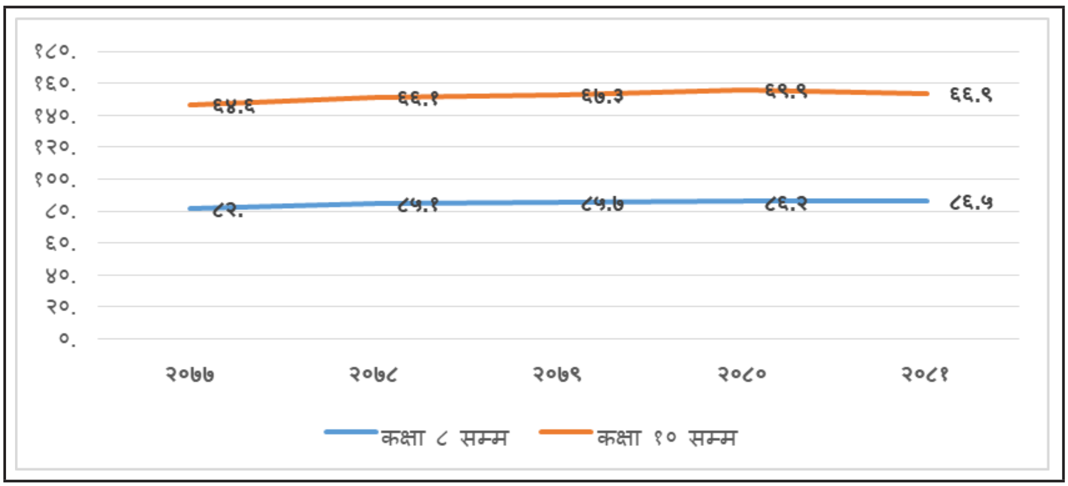

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, (स्मारिका)२०८२

शैक्षिक सत्र २०८१ मा कक्षा ८ को टिकाउ दर गत वर्ष भन्दा ०.३ प्रतिशत विन्दुले बढेर ८६.५ प्रतिशतमा झरेको छ भने कक्षा १० को टिकाउ दर ३ प्रतिशतले घटेर ६६.९ प्रतिशत पुगेको छ ।

३.५ माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (SEE)

राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड, सानोठिमी, भक्तपुरका अनुसार माध्यमिक शिक्षा परीक्षा २०८१ मा सामेल भएका कुल ४ लाख ३८ हजार ८९६ परीक्षार्थी मध्ये माध्यमिक शिक्षा परीक्षा(एसईई) मा ६१.८१ प्रतिशत

विद्यार्थी उत्तीर्ण भएका छन् । जीपीए १.६० देखि २ जीपीए - ८ जना, जीपीए २ देखि २.४०- ४,१२६ जना, जीपीए २.४० देखि २.८०- ४८,४७९ जना, जीपीए २.८० देखि ३.२०- ८९,१२४ जना, जीपीए ३.२० देखि ३.६०- ८१,३८५ जना, जीपीए ३.६० देखि ४- ४८,१७७ जना, नन ग्रेडेड- १,६७,५९७ जना गरी जम्मा पास विद्यार्थी संख्या २,७१,२९९ जना रहेको छ ।

३.६ दिगो विकासको लक्ष्य (४)

सन् २०३० सम्ममा सबै छात्रछात्राहरुलाई सान्दर्भिक साथै सिकाइका सकारात्मक असरहरु प्राप्त हुन सकुन भन्ने उद्देश्यले उनीहरुका निम्ति निःशुल्क न्योचित तथा गुणात्मक प्राथमिक र माध्यमिक शिक्षाको सुनिश्चितता गर्ने लक्ष्य दिगो विकास लक्ष्यको ४.१ मा रहेको छ । समावेशी तथा न्यायोचित र गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवन प्रयन्त सिकाइ अवसरहरु प्रवर्द्धन गर्ने परिणात्मक लक्ष्यको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छः-

तालिकाः ३१ परिणात्मक लक्ष्य (४.१)

परिणात्मक लक्ष्य र सूचकहरु		२०१५	२०१९	२०२२	२०२५	२०३०
१	प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर (प्रतिशत)	९६.६[क]	९८.५	९९	९९	९९.५
२	प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर	८०.६[क]	९०.७	९३.१	९५.५	९९.५
३	कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थीहरु मध्ये कक्षा ८ सम्म पुग्ने विद्यार्थीहरुको (प्रतिशत)	७६.६[क]	८१.५	९२	०३	९५
४	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरुको (छात्रहरुको तुलनामा) कक्षा ८ सम्म पुग्ने अनुपात (Ratio of girls to boys)	१.०४[क]	१.०३	१.०२	१.०१	१
५	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरुको (छात्रहरुको तुलनामा) कक्षा १२ सम्म पुग्ने अनुपात	१.१[क]	१.०४	१.०३	१.०२	१
६	कक्षा ५ को निम्ति सिकाई उपलब्धी (प्रतिशत)					
	(क) गणित (ख) नेपाली (ग) अंग्रेजी	५३.३ ६३ ५३.६	५५ ६६ ५७	५८ ७० ६०	६३ ७२ ६३	६५ ७५ ६८
७	माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९ देखी १२ सम्मको) कूल भर्नादर (प्रतिशत)	५६.७[क]	७२	९०	९५	९९

स्रोतः वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र (२०१६-२०३०), राष्ट्रिय योजना आयोग

दिगो विकास लक्ष्य-४ अन्तर्गत समावेशी तथा गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि आजीवन सिकाइका अवसरहरु प्रदान गर्ने रहेको छ । यस अन्तर्गत महत्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएको छ । आधारभूत र माध्यमिक तहको खुद भर्ना दरमा सुधार हुदै गएको छ । युवा साक्षरता दर उल्लेख्य रुपमा बढेको छ ।

३.७ विद्यालय शिक्षामा दलित, जनजाति र अपाङ्गता भएका बालबालिका

शैक्षिक सत्र २०७९ मा आधारभूत तह (१-८) मा अध्ययनरत बालबालिकामध्ये दलित बालबालिकाको प्रतिशत १७.९६ रहेकोमा शैक्षिक सत्र २०८० मा घटेर १७.७ पुगेको छ भने जनजाति बालबालिकाको प्रतिशत ३२.५ बाट घटेर ३२.२ पुगेको छ । आधारभूत र माध्यमिक तहमा शैक्षिक सत्र २०७८ देखि २०८० सालमा अध्ययनरत कूल बालबालिकामध्ये दलित र जनजाति बालबालिकाको प्रतिशत तलको तालिकामा दिइएको छ ।

तालिकाः ३२ शैक्षिक तह अनुसार कूल विद्यार्थीमा दलित र जनजाति बालबालिकाको प्रतिशत

साल	२०७९		२०८०		२०८१	
शैक्षिक तह	दलित	जनजाति	दलित	जनजाति	दलित	जनजाति
आधारभूत (१-८)	१७.९६	३२.५	१७.७	३२.२	१७.०	३१.४
माध्यमिक (९-१२)	१२.७	३५.९	१२.६	३५.२	१२.५	३४.४

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश I प्रतिवेदन २०८१

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र फ्लाश *I* प्रतिवेदन २०८१ अनुसार दलित र जनजाति समुदायका विद्यार्थीहरूको संख्या क्रमशः ११ लाख १६ हजार १९४ र २२ लाख ९४ हजार ९२८ जना रहेको छ । माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) का कूल विद्यार्थीहरूको सन्दर्भमा, दलित विद्यार्थीहरूको १२.५ प्रतिशत र जनजाति विद्यार्थीहरूको ३४.४ प्रतिशत रहेको छ । माध्यमिक तहमा दलित विद्यार्थीहरू आधारभूत तह (१-८) को १७.० प्रतिशतको तुलनामा निकै कम छ । तर माध्यमिक तहमा जनजाति विद्यार्थीहरू आधारभूत तह (१-८) को ३१.४ प्रतिशतको तुलनामा बढी रहेको छ ।

३.७.१ अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि शिक्षा

नेपाल सरकारले दृष्टिविहीन विद्यार्थीहरूलाई सामान्य कक्षामा समावेश गर्न पहिलो प्रयास सन् १९६० को दशकमा गरेको थियो । जस अन्तर्गत ती विद्यार्थीहरू आफ्ना साथीसँगै अध्ययन गर्दथे । त्यस यताका वर्षहरूमा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई तिनको आवश्यकताअनुसारका विशेष विद्यालयहरू वा नियमित कक्षामा समायोजन गर्ने विभिन्न प्रयासहरू गरिएका छन् ।

ग्राफः १७ विशेष विद्यालय र कक्षा

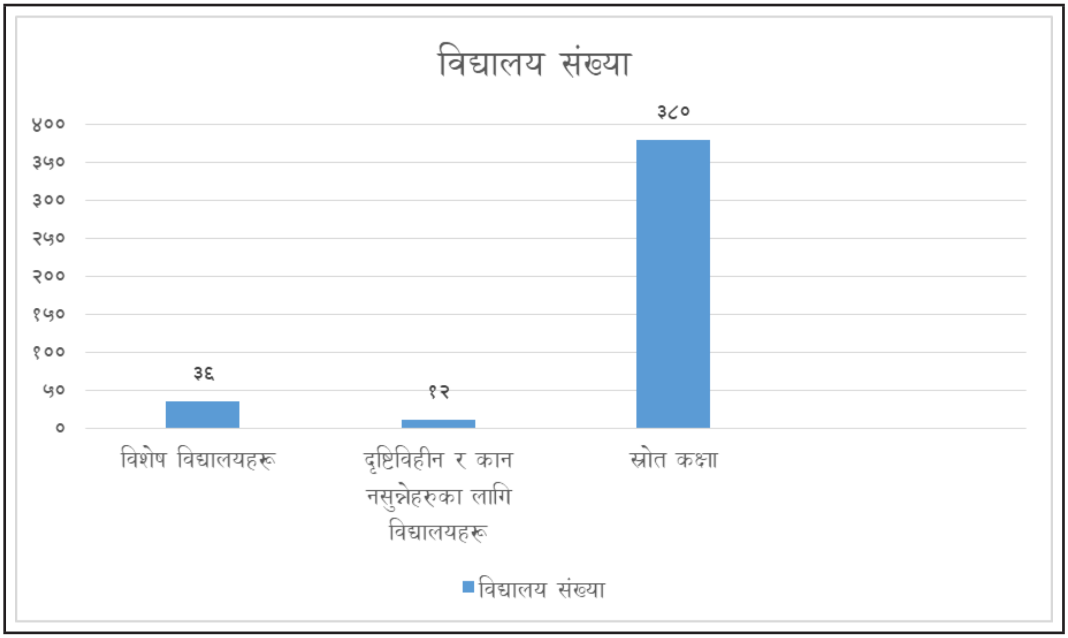

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लास I प्रतिवेदन २०८१

हाल देशभर ३६ वटा विशेष विद्यालय सञ्चालनमा रहेका छन् । साथै, दृष्टिविहीन र श्रवणविहीन विद्यार्थीहरूको शिक्षाका लागि १२ वटा विद्यालय विशेष रूपमा सञ्चालनमा छन् । त्यस्तै, अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूको शिक्षालाई सहयोग पुऱ्याउनका लागि ३८० वटा स्रोत कक्षाहरू पनि सञ्चालनमा छन् ।

३.७.२ अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि छात्रवृत्ति

अपाङ्गता भएका बालबालिकाले प्राप्त गर्ने छात्रवृत्तिको कारण उनीहरुको शिक्षामा पहुँच, सामाजिक न्याय र व्यक्तित्व विकासमा समेत मद्दत पुगेको छ । आर्थिक बर्ष २०८१/०८२ मा कक्षा १ देखी १२ सम्म अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरुको लागी आवसिय छात्रवृति अन्तर्गत प्रति विद्यार्थी बार्षिक ५० हजारका दरले विनियोजन गरिएको छ । अपाङ्गता भएका ८ हजार १८२ लक्षित विद्यार्थीका लागि रु. ४० करोड ९१ लाख रकम छुट्टाईएकोछ ।

३.८ विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम

प्रारम्भिक बाल शिक्षा देखि कक्षा ५ सम्म सामुदायिक विद्यालयमा अध्यनरत देशभरका विद्यार्थी प्रत्यक्ष रुपमा दिवा खाजा कार्यक्रमबाट लाभान्वित हुने गरेका छन् । कक्षा पाँच सम्मका विद्यार्थीलाई

उपलब्ध गराइने दिवा खाजा कार्यक्रमको रकम आर्थिक बर्ष २०८२/८३ मा वृद्धि गरि १० अर्ब १९ करोड विनियोजन गरिएको छ। यसवाट २८ लाख विद्यार्थी लाभान्वित हुने अपेक्षा गरिएकोछ।

३.९ छात्रवृत्ति कार्यक्रम

शैक्षिक सत्र २०८१ मा सामुदायिक विद्यालयमा अध्यनरत विद्यार्थीमध्ये आवासिय छात्रवृति तर्फ जम्मा १२ हजार ६५ जना र गैर आवासिय छात्रवृति अर्न्तगत १५ लाख ४० हजार १०३ जनाले विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति प्राप्त गरेका छन्। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा छात्रवृत्ति अर्न्तगत रु. ६२ करोड ७० लाख ४७ हजार गैर आवासीय र आवासीय तर्फ रु. ६० करोड ३२ लाख ५० हजार विनियोजन गरिएकोछ। यसले विद्यालयमा लक्षित वर्गको टिकाउ दर बढाउन सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।

३.१० विद्यालय शिक्षामा सूचना प्रविधि

मुलुकभर सञ्चालित २७ हजार २९८ सामुदायिक विद्यालयमध्ये ५४.२ प्रतिशत विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रबन्धका उपकरण तथा पूर्वाधार विस्तार भएको छ। सूचना प्रविधिको पहुँच ५८.७ प्रतिशतमा पुऱ्याउने लक्ष्य रहेकोमा मात्र ५४.२ प्रतिशत लक्ष्य हासिल भएको देखिन्छ। साथै प्रयोगशाला ब्रोडब्यान्ड इन्टरनेट भएका विद्यालयहरु ५८.६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। २५.१ प्रतिशत रहेका थिए। यसैगरी प्रत्यक्ष र वैकल्पिक स्रोत समेत विद्युतीय सेवा पुगेका विद्यालय ७८.२६ प्रतिशत रहेका छन्।

परिच्छेद: ४

बालबालिकाको संरक्षण सम्बन्धी अधिकार

४.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले बालबालिकाको संरक्षणको अधिकारलाई मौलिक हकको रुपमा सुनिश्चित गरेको छ । यसैगरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार, मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ मा दश वर्ष उमेर नपुगेको बालबालिकाले गरेको कुनै काम कसूर नमानिने, बालबालिकाबाट कसैले गराएको कसूरमा उमेर पुगेकोलाई सजाय हुने, छोरा-छोरी, छोरा-छोरा वा छोरी-छोरीबीच कुनै किसिमले भेदभाव गर्न नहुने, बालबालिका विरुद्ध हिंसा र बाल यौन दुर्व्यवहार गर्न नहुने व्यवस्था रहेको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बालबालिकाका लागि विशिष्टीकृत ऐन भएकोले बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार सहित तेह्रवटा खण्डहरुमा २१ प्रकारका अधिकारहरुको व्यवस्था गरेको छ । बाल अधिकारको संरक्षण तथा संवर्द्धनका लागि संस्थागत र संयन्त्रगत व्यवस्था गरिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा स्थानीय तहले बालबालिकासँग सम्बन्धित पञ्जीकरण, सूचना व्यवस्थापन, सडक बालबालिका, अनाथ, असहाय, असक्त, र मानसिक असन्तुलन भएका व्यक्तिहरुको संरक्षण र व्यवस्थापन, बाल विवाह, लैङ्गिक हिंसा, छुवाछूत, हलिया, छाउपडी, कमलरी, बालश्रम, मानव वेचविखन जस्ता सामाजिक कूरीति र अन्ध विश्वासको अन्त्य गर्ने गराउने लगायतका कार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

संयुक्त राष्ट्र संघीय बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले प्रत्येक बालबालिकालाई बिना कुनै भेदभाव हरेक अधिकार पाउने हक हुने, बालबालिकासँग सम्बन्धित कुनै पनि काम कुरा गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने, प्रत्येक बालबालिकाको जन्मनासाथ नाम र राष्ट्रियता पाउने लगायत बाबुआमा थाहा पाउने एवम् उनीहरुबाट स्याहार पाउने, आमाबाबुबाट अलग राख्न नहुने, बालबालिकाको अवैध स्थानान्तरण, अपहरण तथा विदेशबाट नफर्काउने स्थितिलाई निरुत्साहित पार्न आवश्यक कदम चाल्नु राज्यको दायित्व हुने व्यवस्था गरेको छ । बालबालिकामाथि हुन सक्ने कुनै पनि प्रकारको शारीरिक वा मानसिक दुर्व्यवहार, हेला वा उपेक्षा वा यौनदुराचार लगायतका शोषणहरुबाट बालबालिकालाई जोगाउन तथा पीडितको उपचारका लागि राज्यले उपयुक्त वैधानिक, प्रशासनिक, सामाजिक वा शैक्षिक उपायहरु अपनाउनु पर्ने, परिवारविहीन बालबालिकाको संरक्षण राज्यले गर्नुपर्ने व्यवस्था महासन्धिमा रहेको छ । शरणार्थी बालबालिका,

अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विशेष संरक्षण, बालबालिकाको सामाजिक सुरक्षा, अल्पसंख्यक वा आदिवासी जनजाति समुदायका बालबालिकाको संरक्षण, बालश्रम, लागू पदार्थ दुर्व्यसनी, यौन दुर्व्यवहार, बेचबिखन, ओसारपसार र अपहरणबाट संरक्षण, सबै खाले शोषणबाट संरक्षण, सशस्त्र द्वन्द्वबाट बालबालिकाको संरक्षण लगायतका विषयहरुमा पक्षराष्ट्रले ध्यान दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. १ अन्तर्गत राष्ट्रिय स्तरमा सबैका लागि उपयुक्त सामाजिक सुरक्षा प्रणाली तथा उपायहरु लागू गर्ने र गरीब र जोखिममा परेकाहरुलाई सामाजिक सुरक्षाको दायरा भित्र समेट्ने, लक्ष्य नं. ५ अन्तर्गत महिला, किशोरी र बालिका विरूद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभावको अन्त्य गर्ने, मानव बेचविखन र यौन लगायत अन्य शोषण सहित सार्वजनिक र निजी क्षेत्रमा महिला, बालिका र किशोरीमाथि हुने सबै प्रकारका हिंसाको अन्त्य गर्ने, बालविवाह, कम उमेरमा गरिने विवाह, जवर्जस्ती विवाह तथा अन्य परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरूको उन्मूलन गर्ने लक्ष्य लिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. ८ अन्तर्गत निकृष्ट स्वरूपको बाल श्रमको निषेध र अन्त्य गर्न, बाध्य पारेर गराइने श्रमको उन्मूलन गर्न र सन् २०२५ सम्ममा भर्ती र बालसैनिकको प्रयोग लगायतका सबै स्वरूपका बाल श्रम अन्त्य गर्न प्रभावकारी उपायहरू तत्काल अपनाउने, लक्ष्य नं. १७ अन्तर्गत दुरुपयोग, शोषण, तस्करी र बालबालिका विरुद्धको यातना तथा सबै प्रकारका हिंसा समाप्त गर्ने तथा लक्ष्य नं. १६.९ मा जन्मदर्ता लगायतमा अन्य कानूनी पहिचान सबैलाई प्रदान गर्ने लक्ष्य लिएको छ ।

नेपालमा बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार सम्बन्धमा व्यवस्था भएका संवैधानिक, कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाका साथै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरिएका प्रतिबद्धताहरुको कार्यान्वयनको अवस्था तथा बाल संरक्षणको स्थितिहरु यस परिच्छेदमा समावेश गरिएको छ । यस परिच्छेदमा मुलभूत रुपमा बालबालिकाको संरक्षण, पहिचान र नागरिकताको अधिकार, भेदभाव रहितता, बाल शोषण, बाल हिंसा तथा दुर्व्यवहार र पुनःस्थापना, बालबालिकाको न्यायमा पहुँच तथा विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको अवस्थाको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

४.२ जन्म दर्ता तथा पहिचानको अधिकार

जन्म दर्तालाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल सरकारले विद्यालय भर्ना, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत बालबालिकाले पाउने पोषण

भत्ता लगायत विभिन्न सेवा सुविधाका लागि जन्म दर्ता प्रमाणपत्रलाई अनिवार्य गरेपछि आम मानिसमा जन्म दर्ताको महत्व बढ्दै गएको छ । पाँचवर्ष सम्मका बालबालिकाको जन्म दर्ता दर पनि

बढिरहेको छ। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण, २०७१ बाट पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्म दर्ता ५८.१ प्रतिशत (बालक ५९.२% र बालिका ५७.०%) पुगेको देखिएको थियो भने राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार सो दर ७४ प्रतिशत पुगेको छ। पाँच वर्षमुनीका जन्म दर्ता गरिएका बालबालिकाको संख्या तलको ग्राफमा प्रस्तुत गरिएको छ।

ग्राफः १८ जन्म दर्ता गरिएका ५ वर्षमुनिका बालबालिका

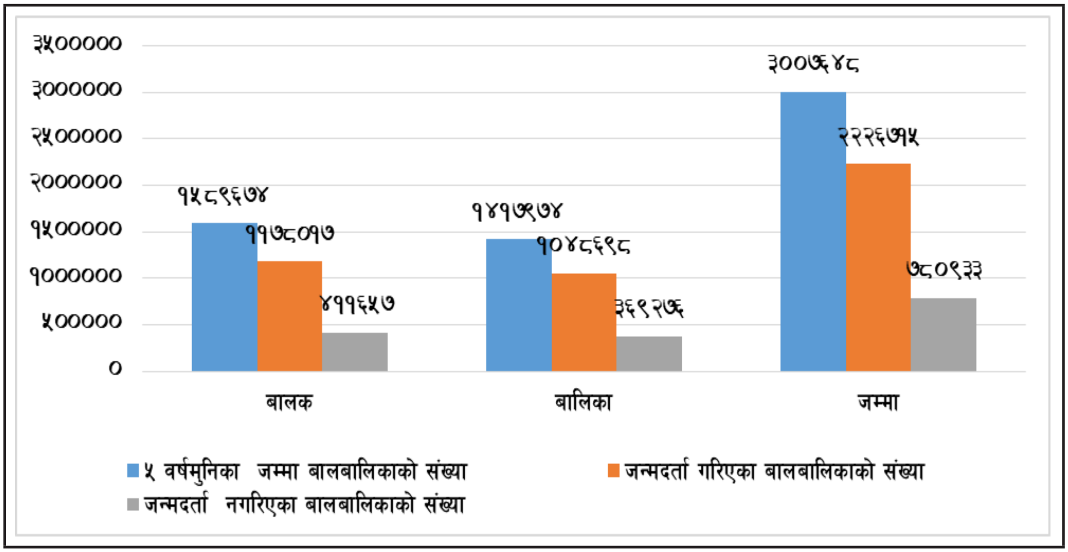

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८

माथिको ग्राफमा ५ वर्षमुनिका कूल ३० लाख ७ हजार ६४८ जना बालबालिकामध्ये २२ लाख २६ हजार ७१५ जना ७४% बालबालिकाको जन्म दर्ता भएको देखिएको छ भने सोही उमेर समूहका ७ लाख ८० हजार ९३३ जना बालबालिकाको जन्म दर्ता नभएको देखिएको छ। जन्म दर्ता भएका बालबालिकामध्ये बालकको जन्म दर्ता ७४.१ र बालिकाको जन्म दर्ता ७३.९% रहेको छ।

राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभागले बालबालिकाको जन्म दर्ता लगायत अन्य व्यक्तिगत घटना दर्ता कार्यलाई व्यवस्थित र सरल बनाउनका लागि डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्कको कार्यान्वयनसँगै २०७१ सालदेखि अनलाइनमार्फत जन्म दर्ता कार्य गर्दै आएको छ।

पहाड र तराई भन्दा हिमाली क्षेत्रमा बालबालिकाको जन्मदर्ता बढी ८१.९% हुने गरेको देखिन्छ। पहाड सबैभन्दा कम ७३.१% रहेको छ। ग्रामीण क्षेत्रमा ७७.२% र अर्धसहरी ७३.९% क्षेत्रको तुलनामा सहरी क्षेत्रमा बालबालिकाको जन्म दर्ता कम ६९.७% रहेको छ। गाउँपालिकामा भन्दा नगरपालिकामा बालबालिकाको जन्म दर्ता २.२ % ले बढी रही ७५.४ % रहेको छ।

ग्राफः १९ भौगोलिक क्षेत्र अनुसार जन्म दर्ता भएका बालबालिका (प्रतिशत)

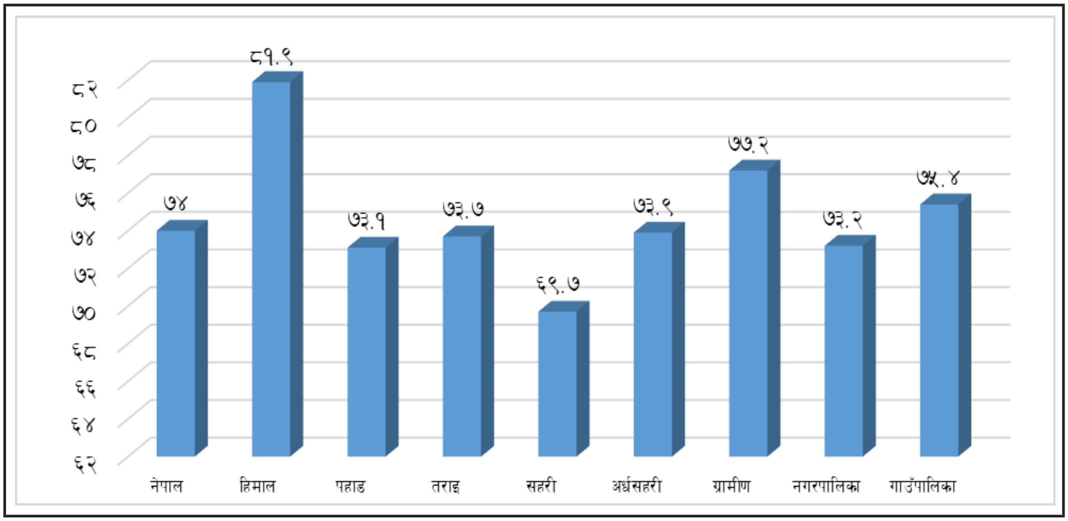

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

विकासमा तुलनात्मक रूपमा कम विकसित मानिएको कर्णाली प्रदेशमा बालबालिकाको जन्म दर्ता सर्वाधिक ८७.३% देखिन्छ। दोस्रो र तेस्रो स्थानमा क्रमशः सुदूरपश्चिम ८३.३% र मधेस ७६.४% प्रदेश छन् भने सबैभन्दा कम बागमती प्रदेश ६७.०% रहेको छ।

ग्राफः २० प्रदेश अनुसार बालबालिकाको जन्म दर्ताको स्थिति (प्रतिशत)

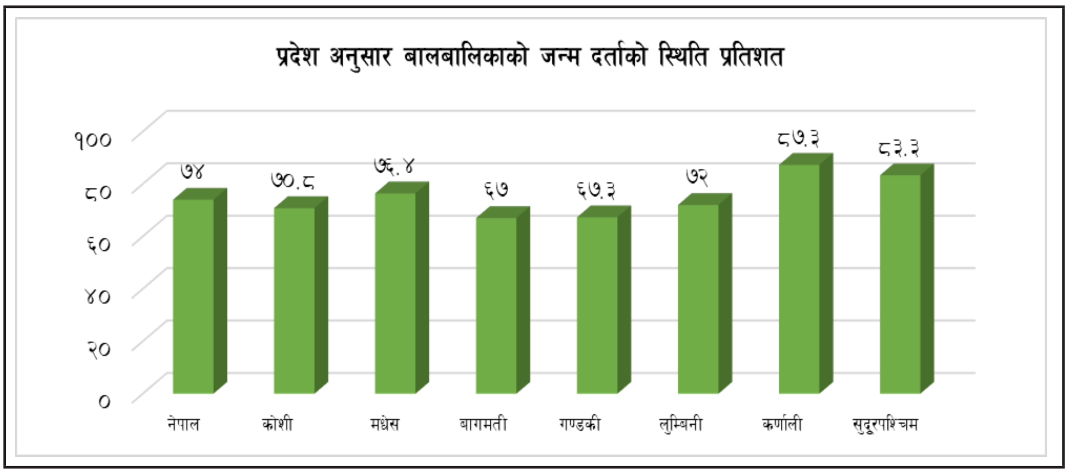

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

तालिका: ३३ पाँच वर्ष वा सोभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको जन्म दर्ताको अवस्था

क्षेत्र	बालक/बालिका	जम्मा	जन्म दर्ता गरेका		जन्म दर्ता नगरेका	
			संख्या	संख्या	संख्या	५
नेपाल	जम्मा	३००७६४८	२२२६७१५	७४.०	७८०९३३	२६.०
	बालक	१५८९६७४	११७८०१७	७४.१	४११६५७	२५.९
	बालिका	१४१७९७४	१०४८६९८	७४.०	३६९२७६	२६.०
भौगोलिक क्षेत्र						
हिमाल	जम्मा	१८९९३५	१५५५२१	८१.९	३४४१४	१८.१
	बालक	९८७२५	८१०९८	८२.१	१७६२७	१७.९
	बालिका	९१२१०	७४४२३	८१.६	१६७८७	१८.४
पहाड	जम्मा	१०७४६००	७८५९८५	७३.१	२८८६१५	२६.९
	बालक	५६६३२७	४१५१२९	७३.३	१५११९८	२६.७
	बालिका	५०८२७३	३७०८५६	७३.०	१३७४१७	२७.०
तराइ	जम्मा	१७४३११३	१२८५२०९	७३.७	४५७९०४	२६.३
	बालक	९२४६२२	६८१७९०	७३.७	२४२८३२	२६.३
	बालिका	८१८४९१	६०३४१९	७३.७	२१५०७२	२६.३
सहरी/ग्रामीण						
सहरी	जम्मा	६९३४४६	४८३२८३	६९.७	२१०१६३	३०.३
	बालक	३७२४१३	२५९४०३	६९.७	११३०१०	३०.३
	बालिका	३२१०३३	२२३८८०	६९.७	९७१५३	३०.३
अर्धसहरी	जम्मा	१३१४५२३	९७१५९०	७३.९	३४२९३३	२६.१
	बालक	६९७३१३	५१५९२८	७४.०	१८१३८५	२६.०
	बालिका	६१७२१०	४५५६६२	७३.८	१६१५४८	२६.२
ग्रामीण	जम्मा	९९९६७९	७७१८४२	७७.२	२२७८३७	२२.८
	बालक	५१९९४८	४०२६८६	७७.४	११७२६२	२२.६
	बालिका	४७९७३१	३६९१५६	७७.०	११०५७५	२३.०
गाउँ/नगरपालिका						
नगरपालिका	बालक	१९०९७३५	१३९८६६०	७३.२	५११०७५	२६.८
	बालिका	१०१६५५६	७४५०८०	७३.३	२७१४७६	२६.७
	जम्मा	८९३१७९	६५३५८०	७३.२	२३९५९९	२६.८
गाउँपालिका	बालक	१०९७९१३	८२८०५५	७५.४	२६९८५८	२४.६
	बालिका	५७३११८	४३२९३७	७५.५	१४०१८१	२४.५
	जम्मा	५२४७९५	३९५११८	७५.३	१२९६७७	२४.७
प्रदेश						

कोशी	जम्मा	४७२६२५	३३४८५२	७०.८	१३७७७३	२९.२
	बालक	२४४९६७	१७४६११	७१.३	७०३५६	२८.७
	बालिका	२२७६५८	१६०२४१	७०.४	६७४१७	२९.६
मधेस	जम्मा	७९९८९७	६१२५८८	७६.६	१८७३०९	२३.४
	बालक	४२७६१८	३२५६०४	७६.१	१०२०१४	२३.९
	बालिका	३७२२७९	२८६९८४	७७.१	८५२९५	२२.९
बागमती	जम्मा	४८८७९२	३२७५३६	६७.०	१६१२५६	३३.०
	बालक	२५९४२५	१७४७५४	६७.४	८४६७१	३२.६
	बालिका	२२९३६७	१५२७८२	६६.६	७६५८५	३३.४
गण्डकी	जम्मा	२०८१७०	१४०११९	६७.३	६८०५१	३२.७
	बालक	१११००६	७५०१३	६७.६	३५९९३	३२.४
	बालिका	९७१६४	६५१०६	६७.०	३२०५८	३३.०
लुम्बिनी	जम्मा	५४१०५९	३८९४२८	७२.०	१५१६३१	२८.०
	बालक	२८३८२६	२०४८४३	७२.२	७८९८३	२७.८
	बालिका	२५७२३३	१८४५८५	७१.८	७२६४८	२८.२
कर्णाली	जम्मा	२०४६३८	१७८६१४	८७.३	२६०२४	१२.७
	बालक	१०७१६५	९३१६०	८६.९	१४००५	१३.१
	बालिका	९७४७३	८५४५४	८७.७	१२०१९	१२.३
सुदुरपश्चिम	जम्मा	२९२४६७	२४३५७८	८३.३	४८८८९	१६.७
	बालक	१५५६६७	१३००३२	८३.५	२५६३५	१६.५
	बालिका	१३६८००	११३५४६	८३.०	२३२५४	१७.०

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभागको आर्थिक बर्ष २०८१ असार मसान्त सम्मको विवरण अनुसार एक वर्षको अवधिमा ७ लाख ६ हजार ९८८ जना बालवालिकाको जन्मदर्ता भएको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले अस्थायी संरक्षण केन्द्रमा रहेका र विविध कारणले जन्म दर्ता हुन नसकेका बालबालिकाको जन्म दर्ता प्रक्रियाका लागि सम्बन्धित स्थानीय तह तथा वडा कार्यालयमा समन्वय गर्दा आ.व.२०८१/८२ मा २२ जना बालबालिका (बालक-५, बालिका-१) को जन्म दर्ता र १६ जना (बालक-८, बालिका-८) बालबालिकाको नागरिकता प्राप्तिका लागि सहजीकरण गरिए अनुसार नतिजा प्राप्त गरिएको छ ।

आ.व. २०७८/०७९ देखि आ.व. २०८१/०८२ सम्म जम्मा ३५ जना बालक र २४ जना बालिका गरी ५९ जनाको जन्म दर्ता र १४ जना बालक र १७ जना बालिका गरी ३१ जनाको नागरिकता समेत गरी जम्मा ९० जना बालबालिकाका पहिचान कायम हुनका लागि गरिएको

सहजीकरणले परिणा प्राप्त भएको छ । गत ४ वर्षमा परिषद्को पहलमा बालबालिकाको जन्म दर्ता तथा नागरिकताका लागि गरिएको समन्वय तथा सहजीकरणको संख्यात्मक उपलब्धिको स्थिति देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालिकाः ३४ जन्म दर्ता तथा नागरिकताका लागि गरिएको समन्वय तथा सहजीकरण

क्र.स.	आर्थिक वष	जन्म दता		नागरिकता		जम्मा
		बालक	बालिका	बालक	बालिका	
१	०७८/७९	४	६	२	३	१५
२	०७९/८०	१५	१२	३	२	३२
३	०८०/८१	११	५	१	४	२१
४	०८१/८२	५	१	८	८	२२
जम्मा		**३५**	**२४**	**१४**	**१७**	**९०**

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, २०८२

४.३ अपाङ्गता भएका बालबालिका

संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा २३ मा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । नेपालको संविधानले अपाङ्गता भएका नागरिक र अन्य नागरिक बीच समाताका आधारमा समान अधिकार पहुँचको प्रत्याभूती गरेको छ । धारा ३९ मा अपाङ्गता भएका एवम् जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हकको व्यवस्था भएको छ । धारा ३१ मा अपाङ्गता भएका नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने हक, ब्रेललिपि तथा साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुने प्रावधानहरु रहेका छन् । अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५, सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ लगायतका ऐनहरुमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको संरक्षण तथा अधिकारको व्यवस्था भएको छ भने बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ७ को उपदफा (४) र दफा १२ मा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विशेष अधिकारका व्यवस्थाहरु उल्लेख गरी राज्यले विशेष संरक्षणको व्यवस्था गर्नु पर्ने उल्लेख गरिएको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि 'समावेशी शिक्षा नीति, २०७३' कार्यान्वयनमा रहेको छ । यी व्यवस्थाहरुबाट अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पालन पोषण, हेरचाह, शिक्षा, स्वास्थ्य, संरक्षण र सहभागिताजस्ता सेवा सुविधा सुनिश्चित गरिएको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता भएको बालबालिकाको संख्या १ लाख २१ हजार ४९८ १.२३% रहेको छ । कूल अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको प्रतिशत भन्दा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको प्रतिशत कमी रहेको देखिन्छ । नेपालमा अपाङ्गता भएका बालबालिकामध्ये

सबैभन्दा धेरै ४१.६% शारीरिक अपाङ्गता भएका छन् । दृष्टिविहीन र बहुअपाङ्गता हुनेको अनुपात उस्तै उस्तै करीब ११% रहेको छ भने स्वरबोलाइ र न्यून दृष्टि भएका बालबालिका करीब ८% रहेका छन् । अपाङ्गताको प्रकारअनुसार बालबालिकाको अवस्था **अनुसूची –२** मा राखिएको छ ।

ग्राफः २१ उच्चतम विद्यमानता दर भएका पाँच प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिका

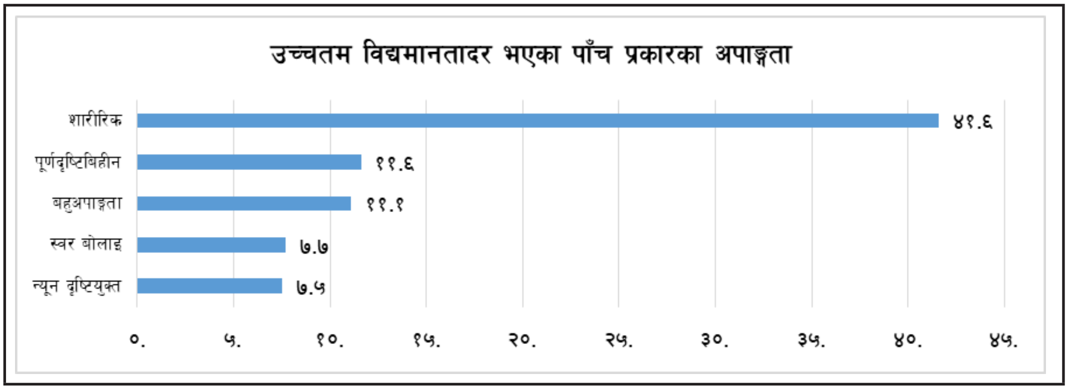

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

अपाङ्गताको प्रकारलाई विश्लेषण गर्दा प्रदेशस्तरमा फरक फरक प्रवृत्ति र वितरण विद्यमान रहेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि पूर्ण दृष्टिविहीन बालबालिकाको सर्वाधिक अनुपात १५.२% मधेस प्रदेशमा रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून कर्णाली प्रदेशमा ८.५% छ । बहिरोपन सर्वाधिक ९.९% गण्डकी प्रदेशमा देखिन्छ भने सबैभन्दा न्यून ४.६% मधेसमा रहेको छ ।

ग्राफः २२ प्रदेश तहमा बहिरोपन र पूर्ण दृष्टिविहीनताको विद्यमानता दर

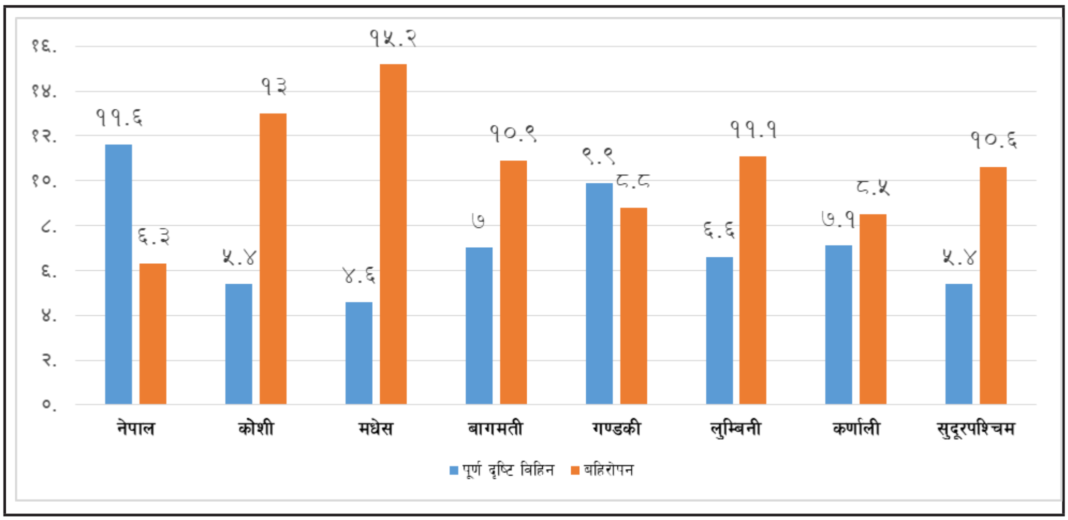

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८

४.४ बाल श्रम अनुगमन, उद्धार तथा क्षतिपूर्ति र जरिवाना

नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा ४ मा कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन बन्देज लगाएको छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ७ को उपदफा (६) मा प्रत्येक बालबालिकालाई आर्थिक शोषण हुनबाट संरक्षण पाउने अधिकार उल्लेख गरिएको छ। संयुक्त राष्ट्रसंघको बाल अधिकार महासन्धि, १९८९ को धारा ३२ बमोजिम बालबालिकालाई शिक्षा, स्वास्थ्य तथा विकासमा हानि पुग्ने कुनै पनि कामबाट संरक्षित हुन पाउने अधिकार छ। अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन अन्तर्गत रोजगारीमा संलग्न हुन पाउने न्यूनतम उमेर सम्बन्धी महासन्धि, १९७३ (नं.१३८) ले १८ वर्षमुनिका बालबालिकालाई जोखिमपूर्ण श्रममा लगाउन निषेध गरेको छ। तर आर्थिक र शैक्षिक सुविधा पर्याप्त विकसित नभएका राष्ट्रहरूका सन्दर्भमा भने यदि पर्याप्त शिक्षा, स्वास्थ्य, नैतिकताको दृष्टिबाट पूर्ण सुरक्षित भएमा १४ वर्षदेखि नै बालबालिकालाई काममा लगाउन सकिने व्यवस्था छ। निकृष्ट प्रकारको बालश्रम सम्बन्धी महासन्धि, १९९९ (नं.१८२) लाई नेपालले अनुमोदन गरेको छ।

नेपालमा बाल श्रमको अवस्थामा क्रमशः सुधार आइरहेको पछिल्लो राष्ट्रिय सर्वेक्षणले देखाएको छ। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको नेपाल बहुक्षेत्रीय क्लस्टर सर्वेक्षण, २०७१ अनुसार ५ देखि १७ वर्ष उमेर समूहका ३७.४ प्रतिशत बालबालिका श्रममा संलग्न रहेको पाइएको छ। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको नेपालमा बाल श्रम प्रतिवेदन २०७८ अनुसार ५ देखि १७ वर्ष उमेर समूहका १५.३% बालबालिका श्रममा संलग्न रहेको देखिएको छ। श्रममा संलग्न भएका बालबालिकाको प्रतिशत क्रमशः घटिरहेको स्थिति छ। बाल श्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा कार्यविधि, २०७७ बमोजिम श्रम रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बाल श्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा गर्न ५५ वटा स्थानीय तहलाई अनुदान वितरण गरेको छ। गतआर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा बाल श्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा गर्न ८५ वटा स्थानीय तहलाई अनुदान वितरण गरेको थियो। अनुदान वितरण रकम प्रति स्थानीय तह रु. तीन लाख रहेको छ। बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्दा बाल श्रममुक्त हुनुपर्ने सूचकलाई अनिवार्य गरिएको छ। यसरी हेर्दा ३२ वटा स्थानीय तह स्वतः बाल श्रममुक्त भएको देखिए तापनि उल्लिखित बाल श्रममुक्त गर्ने कार्यविधि अनुसार देहायका १२ वटा स्थानीय तहहरु बाल श्रममुक्त घोषणा भएका छन्।

तालिकाः ३५ बाल श्रममुक्त घोषणा गरिएका स्थानीय तहहरु

क्र.स	बाल श्रममुक्त घोषणा भएका स्थानीय तह	जिल्ला	कैफियत
१	बरेङ गाउँपालिका	बागलुङ	
२	बाणगंगा नगरपालिका	कपिलवस्त	

क्र.स	बाल श्रममुक्त घोषणा भएका स्थानीय तह	जिल्ला	कैफियत
३	त्रिवेणी गाउँपालिका	रोल्पा	
४	म्याग्दे गाउँपालिका	तनह	
५	रघुगंगा गाउँपालिका	म्याग्दी	
६	पौवादुङमा गाउँपालिका	भोजपुर	
७	विरुवा गाउँपालिका	स्याङ्जा	
८	पनौती नगरपालिका	काभ्रेपलाञ्चोक	
९	बुद्धभुमि नगरपालिका	कपिलवस्त	
१०	खार्पुनाथ गाँउपालिका	हुम्ला	
११	सुर्योदय नगरपालिका	इलाम	
१२	फेदीखोला गाँउपालिका	स्याङ्जा	

स्रोतः श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय २०८२

श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभागबाट प्राप्त विवरण अनुसार आ.व. २०८१/८२ मा विभाग तथा विभिन्न श्रम कार्यालयबाट ३ हजार ५५२ वटा प्रतिष्ठानहरुको अनुगमन गरिएको छ भने गत आ.व. २०८०/८१ मा ३ हजार ८८८ वटा प्रतिष्ठानहरुको अनुगमन गरिएको थियो । उक्त अनुगमनका क्रममा १०६ जना बालबालिकालाई उद्धार गरी ९ लाख ९ हजार ५७४ रुपैयाँ क्षतिपूर्ति र ७ लाख २९ हजार रुपैयाँ जरिवाना गरिएको छ । यस सम्बन्धी विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालिकाः ३६ बाल श्रम अनुगमन, उद्धार तथा क्षतिपूर्ति र जरिवाना सम्बन्धी विवरण

क्र. सं.	कार्यालयको नाम	अनुगमन गरिएको प्रतिष्ठान संख्या	उजूरी दर्ता संख्या	उद्धार गरिएको संख्या	मेलमिलाप गराइएको संख्या	क्षतिपूर्ति रकम रु. मा	जरिवाना रकम रु. मा	कैफियत
१	श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग	१४९	०	०	०	०	०	
२	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, झापा	२०३	०	०	०	०	०	
३	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, विराटनगर	२२६	०	०	०	०	०	

४	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, जनकपुर	२१७	०	०	०	०	०	
५	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, विरगञ्ज	२८९	२	१३	१३	०	५००००	
६	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, हेटौडा	३१७	८	४८	४८	५१६८७४	४४२०००	
७	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, काठमाडौं	४८५	२४	३२	३२	२२२०००	१३७०००	
८	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, पोखरा	५२३	३	१३	१२	१७०७००	१०००००	१ जना बाल गृहमा
९	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, बुटवल	४०३	०	०	०	०	०	
१०	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, नेपालगञ्ज	३०४	०	०	०	०	०	
११	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, सुर्खेत	२०६	०	०	०	०	०	
१२	श्रम तथा रोजगार कार्यालय, धनगढी	२३०	०	०	०	०	०	
जम्मा		३५५२	३७	१०६	१०५	९०९५७४	७२९०००	

स्रोतः श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग २०८२

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्‌ले सम्बन्धित स्थानीय तहहरुको सहयोग तथा समन्वयमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा जोखिमपूर्ण श्रममा संलग्न रहेका १९ जना (बालक १६ बालिका ३) उद्धार गरी संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिएको छ भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १३ जना (बालक ९ बालिका ४), आ.व. २०७९/८० मा १८ जना (बालक ६ बालिका १२) र २०७८/७९ मा ६९ जना (बालक ४९ बालिका २०) बाल श्रमिकको उद्धार गरी संरक्षण कानूनी उपचार तथा पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा बालबालिका खोज तलास समन्वय केन्द्र १०४ ले विभिन्न नगरपालिकाहरुसँगको सहकार्यमा जोखिमपूर्ण श्रममा संलग्न रहेका २९ जना बालबालिकाको उद्धार

गरी पारिवारिक पुनर्मिलन संस्थागत संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरेको छ। सो सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका: ३७ बाल श्रम उद्धार सम्बन्धी विवरण

समन्वय सहकार्य	उद्धार गरिएका		
	बालक	बालिका	जम्मा
काठमाडौं महानगरपालिकाको समन्वयमा उद्धार गरिएका,	६	९	१५
गोदावरी नगरपालिका ललितपुको समन्वयमा उद्धार गरिएका,	१२	१	१३
बूढानिलकण्ठ नगरपालिका काठमाडौंको समन्वयमा उद्धार गरिएका,	–	१	१
जम्मा	१८	११	२९

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद, २०८२

४.५ बालबालिका बेचबिखन, ओसारपसार तथा लागू औषध पीडित बालवालिका

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको धारा ११, १९, ३४ र ३५ मा बालबालिका विरुद्धको गैरकानूनी ओसारपसार, यौन शोषण तथा दुर्व्यवहार लगायतका दुष्कार्यहरु नियन्त्रण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। नेपाल सरकारले यस महासन्धि अन्तर्गतको 'बालबालिकाको बेचबिखन, यौनशोषण र अश्लील चित्रण सम्बन्धी इच्छाधीन आलेख, २०००' लाई सन् २००६ को जनवरी २० तारिखमा अनुमोदन गरेको छ। यस आलेख बमोजिमको प्रारम्भिक प्रतिवेदन नेपाल सरकारले सन् २००९ मा संयुक्त राष्ट्र संघमा पेश गरेको छ। यस प्रतिवेदनमाथि संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार समितिमा सन् २०११ को मे महिनामा छलफल भइ उक्त समितिबाट प्राप्त समापन टिप्पणी अनुसार हालका कानूनहरुमा बाल दुर्व्यवहार विरुद्धका प्रावधानहरु व्यवस्था भइसकेका छन् भने बालबालिका विरुद्ध हिंसा र बाल यौन दुर्व्यवहार रोकथाम गर्न, संरक्षण सुनिश्चित गर्न र उजूरीको तत्काल कारवाही गर्न नेपाल सरकार संवेदनशील रहेको छ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण गर्न महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धको राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६८ समेत कार्यान्वयनमा रहेको छ। यसलाई कार्यान्वयन गर्न 'मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समिति' रहेको छ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ अनुसार मानिसलाई बेच्ने, किन्ने, वेश्यावृत्तिमा लगाउने, शरीरका अंग झिक्ने वा वेश्यागमन गर्ने कार्य मानव बेचबिखन मानिन्छ भने, ललाई-फकाई, जबर्जस्ती, प्रलोभन, शक्ति दुरुपयोग वा झुक्याई मानिसलाई नेपालभित्र वा बाहिर

लैजाने कार्य मानव ओसारपसार हो । यस्तो अपराध नियन्त्रण र अनुसन्धानका लागि “मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्युरो” गठन गरिएको छ, जुन नेपाल प्रहरीको निर्देशनमा काम गर्छ । यसको प्रमुख काम मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी जाहेरी लिनु, अनुसन्धान गर्नु, अन्य प्रहरी निकायहरूसँग समन्वय र अनुगमन गर्नु, अभिलेख व्यवस्थापन गर्नु र अपराध नियन्त्रणका कार्य सञ्चालन गर्नु हो ।

आ.व. २०८१/०८२ मा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार कसूरमा नेपालभर दर्ता भएका मुद्दाको विवरण निम्न बमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका: ३८ बालबालिका बेचबिखन सम्बन्धी विवरण

प्रदेश	मुद्दा दर्ता संख्या	पीडित			प्रतिवादी			पक्राउ		
		बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा
नेपाल भर	१५१	७९	१	८०	७	५	१२	७	५	१२

स्रोतः नेपाल प्रहरी, मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, २०८२

तालिका: ३९ बालबालिका बेचबिखन तथा ओसारपसार कसूरमा दर्ता भएका मुद्दाको प्रदेशगत विवरण

प्रदेश	**मुद्दा दता**	**पीडित**			**प्रतिवादी**			**पक्राउ**		
	मुद्दा दता	**बालिका**	**बालक**	**जम्मा**	**बालिका**	**बालक**	**जम्मा**	**बालिका**	**बालक**	**जम्मा**
कोशी	७	७	०	७	४	३	७	४	३	७
मधेश	४	५	०	५	०	०	०	०	०	०
बागमती (ब्यूरो सहित)	२४	२५	०	२५	०	०	०	०	०	०
गण्डकी	८	१०	०	१०	०	०	०	१	०	१
लुम्बिनी	१३	१६	०	१६	१	०	१	०	०	०
कर्णाली	१	१	०	१	०	०	०	०	०	०
सुदूरपश्चिम	१५	१५	०	१५	०	२	२	०	२	२
जम्मा	**७२**	**७९**	**०**	**७९**	**५**	**५**	**१०**	**५**	**५**	**१०**

स्रोतः नेपाल प्रहरी, मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, २०८२

तालिकाः ४० बेचविखनमा परेका बालबालिकाको व्यूरोद्वारा उद्धार (देश अनुसार)

सि.न.	देश	बालिका	बालक	जम्मा
१	नेपाल	१०८	०	१०८
२	भारत	६	१७	२३
३	भुटान	१	०	१
जम्मा		११५	१७	१३२

स्रोतः नेपाल प्रहरी, मानव बेचबिखन अनुसन्धान व्यूरो, २०८२

तालिकाः ४१ व्यूरो बाहेक अन्य प्रहरी कार्यालयद्वारा बेचविखनमा परेका बालबालिकाको उद्धार

सि.न.	देश	बालिका	बालक	जम्मा
१	नेपाल	८९	२	९१

स्रोतः नेपाल प्रहरी, मानव बेचबिखन अनुसन्धान व्यूरो, २०८२

तालिकाः ४२ बालबालिका बेचबिखन विरुद्ध व्यूरोले गरेको अपरेसन विवरण

अपरेसनको वर्गिकरण	अपरेसन संख्या	उद्दार गरिएका बालिका संख्या	जाहेरी दिने बालिका संख्या
होटल/खाजाघर	२२	२५	९
दोहोरी/डान्स बार	१५	३७	२
मसाज/स्पा सेन्टर	१४	१८	४
फल्याटमा/भाडामा	२	१	१
जम्मा	**५३**	**८१**	**१६**

स्रोतः नेपाल प्रहरी, मानव बेचबिखन अनुसन्धान व्यूरो, २०८२

तालिकाः ४३ व्यूरोले बेचविखनमा परेका बालिकाहरुको उद्धार गरी पुन:स्थापना सम्बन्धी विवरण

पुन:स्थापना केन्द्र/सेल्टरको नाम	बालिका संख्या
आसार गृह, जालाखेल, ललितपुर	५
नेप्लिज होम, बुढानिलकण्ठ	२३
बेथानी भिजन, ललितपुर	१
माईती नेपाल, काठमाडौं	३३
शक्ति समूह, काठमाडौं	१४
शुभ अवसर ग्राम नेपाल	१४
मुक्ति फाउण्डेसन, ललितपुर	४
सेफ नेपाल, दक्षिणकाली, काठमाडौं	१
जम्मा	९७

स्रोतः नेपाल प्रहरी, मानव बेचबिखन अनुसन्धान व्यूरो, २०८२

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा सीमानाकाबाट संख्या सशस्त्र प्रहरीले बेचविखन तथा ओसारपसार र लागू औषधबाट उद्धार गरिएका बालबालिकाको विवरणतलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ४४ बेचबिखन तथा ओसारपसार र लागू औषधबाट उद्धार गरिएका पीडित बालवालिकाको विवरण

क्र.स.	शीर्षक	संख्या		
		बालक	बालिका	जम्मा
१	मानव वेचबिखन तथा ओसारपसारबाट उद्धार	११	९४	१०५
२	लागू औषध प्रयोग तथा ओसारपसारबाट पीडित तथा उद्धार र नियन्त्रण	१	३०	३१
जम्मा		१२	१२४	१३६

स्रोतः सशस्त्र प्रहरी बल, प्रधान कार्यालय, २०८२

४.६ सडक दुर्घटनामा परेका बालबालिका

नेपालमा बढ्दो सवारी यातायातको उपयोग तथा विस्तारीकरणसँगै सडक दुर्घटना पनि बढ्दै गएका छन् । दुर्घटनाबाट धेरै मानिसहरुको निधन तथा घाइते हुने गरेको छ । सडक दुर्घटनामा परी बालबालिको मृत्यु तथा घाइते हुने गरेको पाइएको छ । काठमाडौं उपत्यका ट्राफिक प्रहरी कार्यालयबाट प्राप्त विवरण अनुसार आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा काठमाडौं उपत्यकामा ७ हजार १६९ वटा सवारी दुर्घटनामा १५ जना बालबालिकाको मृत्यु भएको र ५९९ जना घाइते भएको पाइएको छ ।

तालिकाः ४५ सडक दुर्घटनामा परेका बालबालिका

आर्थिक वष	जम्मा सवारी दुर्घटना	मृत्य		घाइत	
		बालक	बालिका	बालक	बालिका
२०८१/८२	७१६९	११	४	३७९	२२०
जम्मा	**८८८१**	**१५**		**५९९**	

स्रोतः काठमाडौं उपत्यका ट्राफिक प्रहरी कार्यालय, २०८२

४.७ बालबालिका विरुद्ध हिंसा र बाल यौन दुर्व्यवहार

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको धारा २, १९ र ३६ अनुसार बालबालिका विरुद्ध कुनै पनि विभेद, हिंसा र दुर्व्यवहार गर्न हुँदैन । नेपालको संविधान र कानूनमा कुनै पनि आधारमा कसैलाई भेदभाव गर्न र हिंसा तथा दुर्व्यवहार गर्न नहुने प्रावधानहरु रहेका छन् । नेपालको संविधानको धारा

३९ मा कुनै पनि बालबालिकालाई कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न नपाइने व्यवस्था छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ७ अनुसार प्रत्येक बालबालिकालाई निजको बाबु, आमा लगायत कुनै पनि व्यक्तिले कुनै पनि किसिमका शारीरिक वा मानसिक हिंसा र यातना, हेला, अमानवीय व्यवहार, लैङ्गिक वा छुवाछुतजन्य दुर्व्यवहार र शोषणविरुद्ध संरक्षण प्राप्त गर्ने अधिकारको व्यवस्था गरेको छ। ऐनकै दफा ६६ मा बालबालिका विरुद्धको हिंसा र बाल यौन दुर्व्यवहारको परिभाषा गरी सजाय तथा जरिवानाको व्यवस्था गरेको छ। बालबालिका विरुद्ध हुने अनलाइन दुर्व्यवहार सम्बन्धी विषय समेत सम्बोधन गर्ने गरी साइबर अपराध लक्षित विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ कार्यान्वयनमा रहेको छ। दूर सञ्चार सेवा प्रदायक लगायतका लागि नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले अनलाइन बाल सुरक्षा निर्देशिका, २०७६ कार्यान्वयनमा ल्याएको छ।

नेपाल प्रहरी, प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार बाल विवाह, जातीय छुवाछुत, बहु विवाह, हत्या, हिंसा, बाल यौन दुर्व्यवहार लगायतका घटनाबाट पीडित बालबालिकाको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिकाः ४६ बालबालिका विरुद्ध हिंसा र बाल यौन दुर्व्यवहार

प्रदेश / हिंसाको प्रकार	अप्राकृतिक मैथुन	बाल यौन दुरुपयोग	बाल विवाह	बालबालिका विरुद्धको कसूर	कूल जम्मा
कोशी	४	१०२	८	५	११९
मधेश	२	४१	२१	८	७२
बागमती	१	४३	३	५	५२
गण्डकी	३	३०	३	१४	५०
लुम्बिनी	५	५१	१६	०	७२
कर्णाली	२	१९	२	१	२४
सुदूरपश्चिम	१	१९	७	०	२७
उपत्यका	३	५०	१	७	६१
जम्मा	२१	३५५	६१	४०	४७७

स्रोतः नेपाल प्रहरी प्रधान कार्यालय, २०८२

नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०८१/०८२ मा नेपालभर ४७७ जना बालबालिका पीडित भएको देखिन्छ। अप्राकृतिक मैथुन, बाल यौन दुरुपयोग र बालबालिका विरुद्धको कसूरका घटनाबाट क्रमशः २१ जना, ३५५ जना, ६१ जना र ४० जना बालबालिका पीडित भएका छन्।

प्रदेशगत रुपमा हेर्दा सबैभन्दा धेरै कोशी प्रदेशमा २४.९५ प्रतिशत पीडित भएका छन् भने सबैभन्दा कम ५.०३ प्रतिशत कर्णाली प्रदेशमा रहेको देखिन्छ ।

त्यसैगरी नेपाल प्रहरी, प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा बाल विवाह, जातीय छुवाछुत, बहु विवाह, हत्या, हिंसा, बाल यौन दुर्व्यवहार लगायतका घटनाबाट पीडित बालबालिकाको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ४७ नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मुद्दा र पीडित बालबालिका

क्र.सं.	विवरण	आ.व.२०७८/७९			आ.व.२०७९/८०			आ.व.२०८०/८१		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१.	जातीय छुवाछुत	०	२	२	२	०	२	१	०	१
२.	घरेलु हिंसा	५८	४८	१०६	१४	१२७	१४१	२२	१०३	१२५
३	बहु विवाह	०	०	०	०	२	२	०	०	०
४	बाल विवाह	०	०	०	१	१७	१८	१	२६	२७
५	एसिड प्रहार	०	०	०	०	०	०	०	१	१
६	हिंसा कारण कर्तव्य ज्यान	०	०	०	०	०	०	४	२	६
७	ज.ज.क. गरी कर्तव्य ज्यान	०	०	०	०	०	०	०	४	४
८	यौनजन्य दुर्व्यवहार	०	०	०	०	०	०	०	६	६
९	बाल यौन दुरुपयोग	०	०	०	०	०	०	२	३९५	३९७
१०	अप्राकृतिक मैथुन	०	०	०	०	०	०	१७	२	१९
११	ज.ज.क. उद्योग	०	०	०	०	०	०	०	१९७	१९७
१२	ज.ज.क.	०	०	०	०	०	०	१	१५९२	१५९३
१३	हत्या	०	०	०	३४	२६	६०	०	०	०
जम्मा		५८	५०	१०८	५१	१७२	२२३	४८	२३२८	२३७६

स्रोतः नेपाल, प्रहरी प्रधान कार्यालय २०८१

नेपाल प्रहरी अन्तर्गत साइवर व्यूरोबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार आ.व. २०८०/८१ मा जम्मा ६३५ जना बालबालिका (बालक २५३ र बालिका ३८२) साइबर अपराधबाट पीडित भएकोमा आ.व. २०८१/८२ मा ७७२ जना बालबालिका (बालक ३५१ र बालिका ४२१) पीडित भएको देखिएको छ। आ.व. २०८१/८२ मा साइबर अपराधको किसिम अनुसार पीडित बालबालिकाको संख्या तलको तालिका प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका: ४८ साइबर अपराधबाट पीडित बालबालिकाको विवरण

क्र.स	निवेदन प्राप्त भएको कार्यालय	निवेदन दता		जम्मा
		बालक	बालिका	
१	साइबर व्यूरो	३१२	३२६	६३८
२	तालुक कार्यालय	०	१	१
३	कोशी प्रदेश	८	१८	२६
४	मधेश प्रदेश	२१	३६	५७
५	बागमती प्रदेश	१	८	९
६	गण्डकी प्रदेश	१	८	९
७	लुम्बिनी प्रदेश	५	१८	२३
८	कर्णाली प्रदेश	२	४	६
९	सुदूरपश्चिम प्रदेश	१	२	३
जम्मा		३५१	४२१	७७२

स्रोतः साइबर व्यूरो, भोटाहिटी, काठमाण्डौ, २०८२

साइबर अपराधबाट पीडित बालबालिकाको विवरणलाइ हेर्दा विभिन्न प्रकारका ७ वटा अपराधका घटनाबाट पीडित भएको देखिन्छ। सबैभन्दा बढी नक्कली खाताबाट ५०.१३ प्रतिशत बालबालिका साइबर अपराधको घटनाबाट पीडित भएका छन्।

तालिका: ४९ साइबर अपराधको विवरण

क्र.सं.	अपराधको विवरण	आ.व २०८१/८२		जम्मा
		बालक	बालिका	
१	उत्पीडन (Harassment)	१९	५१	७०
२	अश्लीलता (Pornography)	१६	४९	६५
३	नक्कली खाता	१८९	१९८	३८७
४	साइबर टिपलाइन	६	५	११

क्र.सं.	अपराधको विवरण	आ.व २०८१/८२		जम्मा
		बालक	बालिका	
५	मानहानी	४०	३४	७४
६	हराएको	४२	५१	९३
७	ब्ल्याकमेल	३९	३३	७२
जम्मा		३५१	४२१	७७२

स्रोतः साइबर ब्यूरो, भोटाहिटी, काठमाडौ, २०८२

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले यस आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा २१ जना बाल यौन दुर्व्यवहार तथा हिंसा पीडित बालिकालाई उद्धार गरी कानूनी उपचार, संरक्षण तथा मनोविमर्श सेवा लगायतको सेवा तथा सहयोग उपलब्ध गगराएको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १५ जना बालिका

को उद्धार, कानूनी उपचार, संरक्षण तथा मनोविमर्श सेवा सहयोग गरेको थियो भने यो संख्या आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १६ जना रहेको थियो।

४.८ बाल विवाह

नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (५) मा बाल विवाह गर्न गराउन नपाइने व्यवस्था उल्लेख भएको छ। मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ र मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ मा २० वर्ष उमेर नपुगी गरिएको विवाहलाई बाल विवाहको रुपमा परिभाषित गरेको छ भने २० वर्ष नपुगी गरिएका विवाह स्वतः बदर हुने व्यवस्था छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ६६ ले बाल विवाहलाई बालबालिका विरुद्धको हिंसा तथा अपराध मानी सजाय र जरिवानाको व्यवस्था गरेको छ र अठार वर्ष उमेर पूरा नगरेको व्यक्तिलाई बालबालिका मानेको छ। यसकारण अठार वर्ष उमेर पूरा नगरी विवाह गरेमा बाल विवाह गरेको मानिन्छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा कूल बालबालिकामध्ये विवाह गर्ने कानूनी उमेर नपुगी विवाह भएका बालबालिका १.६ प्रतिशत रहेका छन्। जसमा बालिकाको अनुपात २.६ प्रतिशत रहेको छ भने बालकको ०.६ प्रतिशत रहेको छ। भौगोलिक क्षेत्रअनुसार हेर्दा हिमालमा १.८ प्रतिशत, पहाडमा १.७ प्रतिशत र तराईमा १.५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। तथ्याङ्कले सातवटै प्रदेशमा बाल विवाह विद्यमान रहेको देखाएको छ। प्रदेशगत रुपमा हेर्दा सबैभन्दा बढी बाल विवाह कर्णालीमा २.६% र सबैभन्दा कम बागमती प्रदेशमा १.१% रहेको छ।

तालिका: ५० बाल विवाहको अवस्था

क्षेत्र	बालक /बालिका	१० वर्ष वा सो भन्दा माथिको	विवाह नभएको		विवाहित		विधुर/विधवा		पारपाचुके		छुट्टिएको	
		संख्या	संख्या	%	संख्या	%	संख्या	%	संख्या	%	संख्या	%
नेपाल	जम्मा	४६६३८७३	४५८,८७५८	९८.४	७४२५२	१.६	५३४	०.०	१०७	०.०	२२२	०.०
	बालक	२३८०५७५	२३६४८७७	९९.३	१५४०१	०.६	२१४	०.०	३०	०.०	५३	०.०
	बालिका	२२८३२९८	२२२३८८१	९७.४	५८८५१	२.६	३२०	०.०	७७	०.०	१६९	०.०
भौगोलिक क्षेत्र												
हिमाल	जम्मा	३१२४९१	३०६७२४	९८.२	५७०२	१.८	४२	०.०	७	०.०	१६	०.०
	बालक	१५५४७१	१५४१०३	९९.१	१३४२	०.९	१७	०.०	२	०.०	७	०.०
	बालिका	१५७०२०	१५२६२१	९७.२	४३६०	२.८	२५	०.०	५	०.०	९	०.०
पहाड	जम्मा	१८०४५०६	१७७२७९२	९८.२	३१३३४	१.७	१९२	०.०	६०	०.०	१२८	०.०
	बालक	९२०३७८	९१३७१६	९९.३	६५३४	०.७	८२	०.०	१६	०.०	३०	०.०
	बालिका	८८४१२८	८५९०७६	९७.२	२४८००	२.८	११०	०.०	४४	०.०	९८	०.०
तराइ	जम्मा	२५४६८७६	२५०९२४२	९८.५	३७२१६	१.५	३००	०.०	४०	०.०	७८	०.०
	बालक	१३०४७२६	१२९७०५८	९९.४	७५२५	०.६	११५	०.०	१२	०.०	१६	०.०
	बालिका	१२४२१५०	१२१२१८४	९७.६	२९६९१	२.४	१८५	०.०	२८	०.०	६२	०.०
सहरी/ग्रामीण												
सहरी	जम्मा	११५४६७३	११४२७५४	९९.०	११७७९	१.०	९०	०.०	२१	०.०	२९	०.०
	बालक	६०८२१६	६०५४२३	९९.५	२७३९	०.५	४०	०.०	६	०.०	८	०.०
	बालिका	५४६४५७	५३७३३१	९८.३	९०४०	१.७	५०	०.०	१५	०.०	२१	०.०
अर्धसहरी	जम्मा	१८७६९००	१८४९७०६	९८.६	२६८८४	१.४	२२४	०.०	२३	०.०	६३	०.०
	बालक	९५९०५२	९५३५०२	९९.४	५४४१	०.६	८८	०.०	८	०.०	१३	०.०
	बालिका	९१७८४८	८९६२०४	९७.६	२१४४३	२.३	१३६	०.०	१५	०.०	५०	०.०
ग्रामीण	जम्मा	१६३२३००	१५९६२९८	९७.८	३५५८९	२.२	२२०	०.०	६३	०.०	१३०	०.०
	बालक	८१३३०७	८०५९५२	९९.१	७२२१	०.९	८६	०.०	१६	०.०	३२	०.०
	बालिका	८१८९९३	७९०३४६	९६.५	२८३६८	३.५	१३४	०.०	४७	०.०	९८	०.०
गाउँ/नगरपालिका												
नगरपालिका	बालक	२९८८६२७	२९४५२८५	९८.५	४२८३२	१.४	३४५	०.०	५३	०.०	११२	०.०
	बालिका	१५४०३९९	१५३११२७	९९.४	९०९०	०.६	१३८	०.०	१६	०.०	२८	०.०
	जम्मा	१४४८२२८	१४१४१५८	९७.६	३३७४२	२.३	२०७	०.०	३७	०.०	८४	०.०

गाउँपालिका	बालक	१६७५२४६	१६४३४७३	९८.१	३१४२०	१.९	१८९	०.०	५४	०.०	११०	०.०
	बालिका	८४०१७६	८३३७५०	९९.२	६३११	०.८	७६	०.०	१४	०.०	२५	०.०
	जम्मा	८३५०७०	८०९७२३	९७.०	२५१०९	३.०	११३	०.०	४०	०.०	८५	०.०
प्रदेश												
कोशी	जम्मा	७३९७२१	७२७५५६	९८.४	१२०१०	१.६	८९	०.०	२४	०.०	४२	०.०
	बालक	३७५२४७	३७२९०६	९९.४	२२९७	०.६	३१	०.०	५	०.०	८	०.०
	बालिका	३६४४७४	३५४६५०	९७.३	९७१३	२.७	५८	०.०	१९	०.०	३४	०.०
मधेस	जम्मा	१०५७२७४	१०४०७७१	९८.४	१६३४७	१.५	११९	०.०	१५	०.०	२२	०.०
	बालक	५४३९७६	५४०८५०	९९.४	३०७२	०.६	४५	०.०	४	०.०	५	०.०
	बालिका	५१३२९८	४९९९२१	९७.४	१३२७५	२.६	७४	०.०	११	०.०	१७	०.०
बागमती	जम्मा	८३०७१०	८२१२०४	९८.९	९३९२	१.१	६८	०.०	१४	०.०	३२	०.०
	बालक	४३१८२०	४२९५४७	९९.५	२२२२	०.५	३३	०.०	४	०.०	१४	०.०
	बालिका	३९८८९०	३९१६५७	९८.२	७१७०	१.८	३५	०.०	१०	०.०	१८	०.०
गण्डकी	जम्मा	३५६८८६	३५०१९८	९८.१	६५९१	१.८	५५	०.०	११	०.०	३१	०.०
	बालक	१८३६५२	१८२३४१	९९.३	१२८३	०.७	२१	०.०	३	०.०	४	०.०
	बालिका	१७३२३४	१६७८५७	९६.९	५३०८	३.१	३४	०.०	८	०.०	२७	०.०
लुम्बिनी	जम्मा	८४५२३३	८३१३०७	९८.४	१३७३८	१.६	११३	०.०	२७	०.०	४८	०.०
	बालक	४२८४५०	४२५४८०	९९.३	२९०२	०.७	४८	०.०	९	०.०	११	०.०
	बालिका	४१६७८३	४०५८२७	९७.४	१०८३६	२.६	६५	०.०	१८	०.०	३७	०.०
कर्णाली	जम्मा	३२६५२९	३१७९७१	९७.४	८४७९	२.६	३२	०.०	१४	०.०	३३	०.०
	बालक	१६३५८९	१६१६५४	९८.८	१९०९	१.२	१५	०.०	५	०.०	६	०.०
	बालिका	१६२९४०	१५६३१७	९५.९	६५७०	४.०	१७	०.०	९	०.०	२७	०.०
सुदुरपश्चिम	जम्मा	५०७५२०	४९९७५१	९८.५	७६९५	१.५	५८	०.०	२	०.०	१४	०.०
	बालक	२५३८४१	२५२०९९	९९.३	१७१६	०.७	२१	०.०	०	०.०	५	०.०
	बालिका	२५३६७९	२४७६५२	९७.६	५९७९	२.४	३७	०.०	२	०.०	९	०.०

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

४.९ बाल न्याय

नेपालको संविधानले प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक सुनिश्चित गरेको छ। यो संवैधानिक व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि कानूनको विवादमा परेका बालबालिकाको न्याय सम्पादनसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरुबीच समन्वय गर्नका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ४६ बमोजिम केन्द्रमा केन्द्रीय बाल न्याय समिति र दफा ४७ बमोजिम

हरेक जिल्लामा जिल्ला बाल न्याय समितिको व्यवस्था गरेको छ । बाल न्याय सम्पादन कार्यविधि नियमावली २०७६ को नियम ३० बमोजिम केन्द्रमा सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशको अध्यक्षतामा केन्द्रीय बाल न्याय समिति गठन भएको छ भने नियम ३४ बमोजिम जिल्ला अदालतको माननीय न्यायाधीशको अध्यक्षतामा जिल्ला बाल न्याय समितिहरु गठन तथा सञ्चालन भएका छन् ।

संयुक्त राष्ट्र संघीय बालबालिका सम्बन्धी महासन्धी, १९८९, स्वतन्त्रताबाट बञ्चित बालबालिकाको संरक्षण सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय नियमावली (हवाना नियम), बाल न्याय प्रशासनका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय न्यूनतम् मापदण्डको (बेइजिङ नियम), बालविज्याँईं रोकथामका लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय मार्गदर्शन (रियाद मार्गदर्शन) लगायतका दस्तावेजहरुमा बालविज्याँईंमा संलग्न बालबालिकाका निम्ति अपनाइने बाल न्याय प्रणालीको विषयमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

बालबिज्याँईंमा संलग्न बालबालिकाका निम्ति अपनाइने बाल न्याय प्रणालीका अतिरिक्त बालबालिकासँग सम्बन्धित विषयहरुमा अदालत संवेदनशील हुँदै आएको छ । कानूनले दण्डनीय ठानेको कार्य गरेका तर कम उमेर तथा शारीरिक र मानसिक अपरिपक्वताको कारण वयस्क सरह कानूनी कारवाही नगरिएका बालबालिकाको आचरण सच्याउन उपयुक्त उपचारका लागि राज्यले बाल सुधार गृह, निगरानी कक्ष, बाल अदालत, दिशान्तरण जस्ता अवधारणाका माध्यमबाट बाल अनुकूल न्याय प्रणाली अवलम्बन गरिएको छ ।

४.९.१ अदालतमा रहेका बालबालिका सम्बन्धी मुद्दा विवरण

वि.सं् २०८२ साल वैशाख २ गतेका दिन भक्तपुर जिल्लामा बाल अदालतको गठन भई काठमाडौं उपत्यकाका तीनै र काभ्रेपलाञ्चोक गरी चार जिल्लाको अधिकारक्षेत्र तोकी बाल अदालतले कार्य प्रारम्भ गरेको छ । बाल अदालत गठन नगरिएको जिल्ला अदालतहरुमा बाल इजालस स्थापना गरी बालबालिका सम्बन्धी मुद्दा हेर्ने गरिएको छ । २०७६ चैत्र ३ गते प्रकाशन भएको नेपाल राजपत्र (खण्ड ६९, संख्या ४९, भाग ५) मा नेपाल सरकारले बाल न्याय सम्पादन कार्यविधि नियमावली, २०७६ को नियम ४३ मा उल्लिखित काम, कर्तव्य र अधिकारको पालना गर्न नेपाल सरकारलाई थप आर्थिक भार नपर्ने गरी सबै जिल्ला अदालतमा कार्यरत राजपत्रांकित अधिकृत स्तरका तहसिलदारलाई र राजपत्रांकित तहसिलदार नभएको स्थानमा सो अदालतका स्रेस्तेदारलाई प्रोवेशन अधिकारी तोकिएको जानकारी सहितको सूचना प्रकाशन भए बमोजिम हाल ७३ वटै जिल्ला अदालतमा सोही बमोजिम प्रोवेशन अधिकारी तोकिएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को चैत्र मसान्तसम्म देशभर ७७ वटा जिल्ला अदालतमा बाल इजलास सञ्चालनमा रहेका थिए । मिति २०८२ साल वैशाख २ गतेदेखि काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाका बाल इजलासमा रहेका मुद्दाहरु बाल अदालत भक्तपुरमा सारी कारबाही अगाडि बढाइएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा देशभरका अदालतहरूमा कुल ३ हजार ६१७ थान बालबालिका सम्बन्धी कसूरजन्य मुद्दा दर्ता भएका छन । ती मुद्दामा ४ हजार ६५१ जना बालबालिका आरोपित रहेका छन् । जसअन्तर्गत बालक ४ हजार ४५५ जना र बालिका १०६ जना रहेका छन् ।

४.९.२ **प्रदेशगत आधारमा बाल अदालतमा रहेका मुद्दाको अवस्थाको विवरण**

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा प्रदेशगत रूपमा बालबालिका सम्बन्धी कसूरजन्य मुद्दा सबैभन्दा बढी मधेश प्रदेशमा दर्ता भएका छन्, जसको अनुपात कुल मुद्दाको २४.६१ प्रतिशत रहेको छ । त्यसपछि क्रमशः बागमती, कोशी, लुम्बिनी, सुदूरपश्चिम, गण्डकी र कर्णाली प्रदेशमा मुद्दा दर्ता भएका छन्।

जिल्लागत विवरण अनुसार, भक्तपुर बाल अदालतमा मिति २०८२/०१/०२ देखि चारै जिल्लाका बाल इजलासबाट सरी आएका मुद्दा सहित आर्थिक वर्षको अन्त्यसम्म जम्मा २३८ मुद्दा दर्ता भएका छन् ।

मुद्दाको संख्या अनुसार जिल्ला अदालतलाई चार समूहमा वर्गीकृत गर्दा, १०० भन्दा बढी मुद्दा भएका १३ जिल्ला छन्, जसमा धनुषा (१८२), बाँके (१८०), मोरङ (१७०), सुनसरी (१६६), दाङ (१४१), रौतहट (१३१), काठमाडौं (१३०), कास्की (१३०), कञ्चनपुर (१२५), कैलाली (१२३), बारा (११५), सप्तरी (११२) र सिराहा (१०४) रहेका छन् । ५०-१०० मुद्दा भएका ९ जिल्ला छन्, जसमा झापा (९०), चितवन (८७), महोत्तरी (८४), रुपन्देही (८०), बर्दिया (७७), सर्लाही (७६), सुर्खेत (६३), मकवानपुर (६२) र ललितपुर (५८) पर्दछन्। १०-५० मुद्दा भएका ४१ जिल्ला छन्, जसमा कपिलवस्तु र पर्सा (४८-४८), उदयपुर (४४), भोजपुर (४१), भक्तपुर (३८), तनहुँ (३६), नवलपरासी (३२), काभ्रेपलाञ्चोक (३१) लगायत अन्य जिल्लाहरू पर्दछन् । १० भन्दा कम मुद्दा भएका १३ जिल्ला छन्, जसमा ओखलढुङ्गा, सिन्धुपाल्चोक र रुकुम (पूर्व) ९-९ मुद्दा, लमजुङ र म्याग्दी ८-८ मुद्दा, सोलुखुम्बु, रामेछाप र डोटी ७-७ मुद्दा, पर्वत र मुगु ५-५ मुद्दा, डोल्पा र हुम्ला ३-३ मुद्दा र रसुवा २ मुद्दा रहेका छन् । गण्डकी प्रदेशका मनाङ र मुस्ताङमा कुनै पनि मुद्दा दर्ता भएको छैन ।

त्रिवर्षीय तुलनामा, आर्थिक वर्ष २०८०/०८१ मा मुद्दा संख्या अघिल्लो वर्षको तुलनामा १६.९६ प्रतिशतले बढेको थियो । तर, आर्थिक वर्ष २०८१/०८२ मा मुद्दा संख्या केवल २३ थानले वृद्धि भएकोले वृद्धि दर ०.६४ प्रतिशतमा सीमित भएको देखिन्छ । यसबाट बालबालिकासम्बन्धी कसूरजन्य मुद्दा दर्ता हुने दर पछिल्ला वर्षमा स्थिर भएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

तालिकाः ५१ प्रदेशगत आधारमा बाल अदालतमा रहेका मुद्दाको अवस्थाको विवरण

विवरण					फैसलाको किसिम									
प्रदेश	मुद्दा संख्या	कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको संख्या	चाल	फैसला भएका	सम्झाइ बुझाइ छाड्न	कैद बालसुधार गृहमा (गएको)	जरिवाना	कैद जरिवाना दुब	अभियोग दाबी पुग्ने /आशींक दाबी पुग्ने /ठहर	अभियोग दाबी नपुग्ने/सफाइ	सँजाय स्थगन	अभिभावकको जिम्मा	फैसलाको किसिम नखुलेका	विविध
कोशी	६४२	८०१	१७२	४७०	०	३६	३१	१०९	८२	१०५	५१	१३	०	४३
मधेस	८५२	११४५	३२६	५२६	०	३४	१६	६३	१५५	१६८	१३	२०	५	५२
बागमती	४८८	६५६	१५४	३३४	०	४२	२१	७४	५५	५६	५	३१	३०	२०
गण्डकी	२५०	३१२	९८	१५२	०	६३	४	२३	१	२१	३१	४	०	५
लुम्बिनी	६३६	६९३	२०७	४२९	०	२१	१३	९४	१४०	८६	१२	३	३४	२६
कर्णाली	१७३	२५५	४०	१३३	१	९	४	३३	१२	३१	१२	४	०	२७
सुदूर	३३८	४४६	७९	२५९	०	३२	९	३६	९०	५३	५	९	०	२५
जम्मा	३३७९	४३०८	१०७६	२३०३	१	२३७	९८	४३२	५३५	५२०	१२९	८४	६९	१९८
बाल अदालत	२३८	३४३	२१२	२६	०	०	०	०	२४	१	०	०	०	१
कुल जम्मा	३६१७	४६५१	१२८८	२३२९	१	२३७	९८	४३२	५५९	५२१	१२९	८४	६९	१९९

स्रोतः केन्द्रीय बाल न्याय समिति सचिवालय, २०८२

४.९.३ प्रदेशगत आधारमा बाल अदालतमा रहेका मुद्दामा कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको

लैंगिक विवरण

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा देशभरका अदालतहरूमा जम्मा ३ हजार ६१७ बालबालिकासम्बन्धी मुद्दा दर्ता भएका छन् । जसमा १ हजार ६५१ बालबालिका आरोपित भएका छन् । दर्ता भएका मुद्दामध्ये २ हजार ३२९ (६४.३९%) मुद्दाको फैसला भइसकेको छ भने १ हजार २८८ (३५.६१ %) मुद्दा अझै प्रक्रियामा छन् । फैसला भएका मुद्दाहरूमध्ये २३७ बालबालिकालाई सुधार गृह पठाइएको छ । जसमा ८ जनालाई जरिवाना र ४३२ जनालाई कैद तथा जरिवाना दुवै सजाय सुनाइएको छ । यसैगरी ५५९ मुद्दामा अभियोग दाबी पुग्ने वा आंशिक रूपमा पुग्ने ठहरिएको छ भने ५२१ मुद्दामा अभियोग नपुगी सफाइ दिइएको छ । १२९ मुद्दामा सजाय स्थगन गरिएको छ, ८४ बालबालिकालाई अभिभावकको जिम्मा लगाइएको छ र २०० मुद्दामा दिशान्तर, मुलतवी तथा दावी परिवर्तनजस्ता विविध प्रकारका निर्णय भएका छन समग्रमा, सबैभन्दा धेरै अभियोग दाबी पुग्ने वा आंशिक रूपमा पुग्ने निर्णय भएकामध्ये रहेका छन्, त्यसपछि सफाइ, कैद-जरिवाना, र सुधार गृह पठाइने निर्णयहरूको संख्या उल्लेख्य छ । यसरी हेर्दा, बालबालिका सम्बन्धी मुद्दाको दिशान्तरमा सुधार गृह, सजाय स्थगन, र अभिभावक जिम्मा जस्ता वैकल्पिक उपायहरू पनि प्रयोग भइरहेका छन्, जसले बाल न्याय प्रणालीमा सुधारमुखी दृष्टिकोणलाई प्रतिबिम्बित गरेको छ ।

तालिकाः ५२ प्रदेशगत आधारमा बाल अदालत र बाल इजलासमा रहेका मुद्दामा कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको लैंगिक विवरण

प्रदेश	मुद्दा संख्या	बालक	बालिका	जम्मा
कोशी	६४२	७५८	४३	८०१
मधेस	८५२	११३७	८	११४५
बागमती	४८८	६१९	३७	६५६
गण्डकी	२५०	२९९	१३	३१२
लुम्बिनी	६३६	६४७	४६	६९३
कर्णाली	१७३	२४४	११	२५५
सुदूरपश्चिम	३३८	४२४	२२	४४६
जम्मा	३३७९	४१२८	१८०	४३०८
बाल अदालत	२३८	३२७	१६	४४३
कूल जम्मा	३६१७	४४५५	१९६	४८५१

स्रोतः केन्द्रीय बाल न्याय समिति सचिवालय, २०८२

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बाल इजलास र बाल अदालतमा जम्मा ३ हजार ६१७ कसूरजन्य कार्यसम्बन्धी मुद्दा दर्ता भए, जसमा ४ हजार ६५१ बालबालिका आरोपित छन् । आरोपितमध्ये ४ हजार ४५५ बालक (९५.७८%) र १९६ बालिका (४.२१%) छन् । बालकका मुद्दा मधेश प्रदेशमा सबैभन्दा बढी १ हजार १३७ (२५.५२%) छन्, जबकि बालिकाका मुद्दा लुम्बिनी प्रदेशमा सबैभन्दा धेरै ४६ (२३.४६%) रहेका छन् ।

४.९.४ जिल्लागत आधारमा बाल अदालत र बाल इजलासमा रहेका मुद्दामा कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको उमेरगत विवरण तथा मुद्दाको किसिम

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बाल इजलास र बाल अदालतमा गरी जम्मा ३ हजार ६१७ कसूरजन्य कार्यसम्बन्धी मुद्दा दर्ता भएका छन, जसमा ४ हजार ६५१ बालबालिका आरोपित छन् । तीमध्ये १४ वर्षमुनिका बालबालिका ३२३ जना (६.९४%) छन् । १४ देखि १६ वर्षमुनिका १ हजार ४०७ जना (३०.२५%) रहेका छन्। सबैभन्दा ठूलो समूह १६ देखि १८ वर्षमुनिका २ हजार ८६६ बालबालिका (६१.६२%) रहेको देखिन्छ । बाल इजलासतर्फ ९ जनामा उमेर विवाद रहेको र ४६ जनाको उमेर नखुलेको छ, जबकि बाल अदालततर्फ उमेर विवादका मुद्दा देखिँदैन ।

४.९.५ चालु मुद्दामध्ये प्रदेश तथा जिल्लागत रुपमा बाल अदालत र बाल इजलास समेतमा १२० दिनभित्रका र सो अवधि नाघेका मुद्दाको विवरण

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बाल इजलास र बाल अदालतमा दर्ता ३ हजार ६१७ मुद्दामध्ये २ हजार ३२९ मुद्दा फैसला भई १ हजार २८८ मुद्दा चालु रहेका छन्। तीमध्ये १ हजार ०७६ मुद्दा विभिन्न जिल्ला अदालतका बाल इजलासमा र २१२ मुद्दा बाल अदालत भक्तपुरमा छन्। सबैभन्दा बढी बाँकी मुद्दा बाँकेमा ७७ थान, रौतहटमा ६६ थान, धनुषा र दाङमा ५६/५६ थान रहेका छन्। मुद्दा अवधि हेर्दा ४ महिनाभित्रका ४५१, ६ महिनाभित्रका ७२, १२ महिनाभित्रका १८६, १८ महिनाभित्रका ११५, २४ महिनाभित्रका ११, २४ महिना नाघेका १४ तथा अवधि नखुलेका ४३९ मुद्दा छन् । प्रदेशगत रूपमा सबैभन्दा धेरै चालु मुद्दा बागमतीमा ३६६, त्यसपछि मधेशमा ३२६, लुम्बिनीमा २०७, कोशीमा १७२, गण्डकीमा ९८, सुदूरपश्चिममा ७९, र कर्णालीमा ४० रहेका छन् । समग्रमा, १२० दिनभित्र मुद्दा किनारा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाका बीच पनि धेरै मुद्दा समयावधिभन्दा लामो समयसम्म बाँकी रहेको देखिन्छ ।

४.९.६ मुद्दाको समूह वर्गीकरण

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बाल इजलास र बाल अदालतमा गरी जम्मा ३ हजार ६१७ कसूरजन्य कार्य सम्बन्धी मुद्दा दर्ता भए । ती मुद्दामा ४ हजार ६१५ बालबालिका संलग्न छन् । सबैभन्दा धेरै चोरी/डाँका सम्बन्धी मुद्दा ८१२ थान (संलग्न १ हजार ०५६ बालबालिका) रहेका छन् । दोस्रो

ठूलो समूह जबरजस्ती करणी सम्बन्धी ६९४ मुद्दा (७८२ बालबालिका) हो। लागू औषधका ३९० मुद्दामा ४०९ बालबालिका, आपराधिक उपद्रव/अभद्र व्यवहारमा ४५१ मुद्दामा ६३९ बालबालिका, र ज्यान सम्बन्धी मुद्दा ४६९ थानमा ७४४ बालबालिका संलग्न रहेका छन्। विविध मुद्दा समूह अन्तर्गत २२१ मुद्दामा ३४१ बालबालिका संलग्न छन् । समग्रमा, दायर ३ हजार ६१७ मुद्दामा ४ हजार ६१५ बालबालिका विभिन्न किसिमका कसूरजन्य कार्यमा संलग्न रहेको देखिन्छ ।

तालिकाः ५३ मुद्दाको समूह वर्गीकरण

क्र.स.	मुद्दाका प्रकृति	मुद्दा संख्या	प्रतिवादी संख्या	बालक	बालिका	१४ वर्ष मुनि	१४ वर्ष देखि १६ वर्ष मुनि	१६ वर्ष देखि १८ वर्ष मुनि	उमेर सम्बन्धी विवाद	नखुलेको
१	जबरजस्ती करणी सम्बन्धी	६४५	७३३	७२९	४	९२	२२०	४१५	०	६
२	चोरी तथा डाँका	७६२	९६१	९२१	४०	७५	३२२	५४८	१	१५
३	ज्यान सम्बन्धी	४५८	७२६	७०१	२५	३६	२००	४७४	५	१२
४	आपराधिक उपद्रव र अभद्र व्यवहार	४२२	५९०	५६९	२१	१८	१८२	३८८	१	१
५	लागु औषध	३७८	३९५	३७३	२२	१९	१०७	२६८	१	०
६	सवारी ज्यान	१८१	१८०	१७९	१	३	३७	१४०	०	०
७	विवाह सम्बन्धी	७८	८२	४२	४०	६	११	६२	१	२
८	बालयौन दुरुपयोग तथा अप्राकृतिक मैथुन	७४	६३	६३	०	९	१५	३६	०	३
९	कुटपिट अंगभंग	६६	११९	११८	१	६	५२	६१	०	०
१०	आर्थिक तथा ठगी	२०	३१	३१	०	०	६	२२	०	३
११	वन पैदावार हानि र ओसार पसार	२२	३४	३३	१	४	१४	१६	०	०
१२	अपहरण शरीर बन्धक तथा मानव बेचबिखन	५२	५३	४१	१२	३	१०	३९	०	०
१३	विविध	२२१	३४१	३२८	१३	१२	८१	२४४	०	४
	जम्मा	३३७९	४३०८	४१२८	१८०	२८३	१२५७	२७१३	९	४६

स्रोतः केन्द्रीय बाल न्याय समिति सचिवालय, २०८२

तालिकाः ५४ बाल अदालत र बाल इजलाको मुद्दागत विवरण

प्रदेशन	मुद्दाको किसिम	मुद्दा संख्या	जम्मा प्रतिवादी संख्या	बालक	बालिका	१४ वर्ष मुनि	१४ वर्ष देखि १६ वर्ष मुनि	१६ वर्ष देखि १८ वर्ष मुनि	उमेर सम्बन्धी बिबाद
बागमती प्रदेश	बालयौन दुराचार	३	३	३	०	२	१	०	०
	बालबिबाह	३	४	२	२	०	२	२	०
	जबरजस्ती करणी	४९	४९	४९	०	८	२२	१९	०
	हाडनाता करणी	१	१	१	०	०	१	०	०
	जबरजस्ती करणी उधोग	२	२	२	०	०	२	०	०
	अप्राकृतिक मैथुन	३	३	३	०	२	१	०	०
	अभद्र व्यवहार	२६	४१	३९	२	४	१६	२१	०
	कर्तव्य ज्यान	११	१८	१४	४	१	१२	५	०
	ज्यान मार्ने उधोग	३१	४३	४३	०	५	१८	२०	०
	आत्महत्या दुरुत्साहन	१	१	१	०	०	०	१	०
	कुटपिट वा अंगभंग सम्बन्धी कसुर	६	६	६	०	०	३	३	०
	अपहरण वा शरीर बन्धक सम्बन्धी	१	१	१	०	०	१	०	०
	चोरी	४६	८५	८५	०	११	३३	४१	०
	नकवजनी चोरी	१०	१९	१९	०	२	९	८	०
	डाँका	४	१०	७	३	२	७	१	०
	ठगी	४	५	५	०	०	१	४	०
	आपराधिक उपद्रव	३	८	७	१	३	२	३	०
	लिखत सम्बन्धी कसूर	२	३	२	१	०	१	२	०
	लागू औषध सम्बन्धी कसूर	१२	१४	१३	१	०	८	६	०
	सवारी ज्यान	५	५	५	०	०	२	३	०
	सवारी अंगभङ्ग	५	८	८	०	०	२	६	०
	बैंकिङ्ग कसूर	१	१	१	०	०	०	१	०
	विधुतीय कारोबार सम्बन्धी कसूर	२	२	२	०	०	१	१	०
	राहदानी सम्बन्धी कसूर	१	१	०	१	०	०	१	०
	पशुपंक्षी सम्बन्धी कसूर	२	२	२	०	०	०	२	०
	मानव बेच बिखन तथा ओसार पसार	१	३	२	१	०	२	१	०
	शिक्षा ऐन सम्बन्धी	१	३	३	०	०	३	०	०
	सट्टाबाजी	१	१	१	०	०	०	१	०
	कालोबजारी	१	१	१	०	०	०	१	०
	जम्मा	**२३८**	**३४३**	**३२७**	**१६**	**४०**	**१५०**	**१५३**	**०**

स्रोतः केन्द्रीय बाल न्याय समिति सचिवालय, २०८२

४.९.७ बाल सुधार गृह

संविधानले प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक सुनिश्चित गरेको छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ३० मा बालबालिकाले गरेको कसूरजन्य कार्यको सुरु कारबाही, सुनुवाइ र किनारा गर्न नेपाल सरकारले न्याय परिषद्‌को सिफारिसमा आवश्यक संख्यामा बाल अदालत गठन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । बाल बिज्याँईंमा परेका कारण कानूनको विवादमा परेका बालबालिकालाई अदालतको निर्णयानुसार तोकिएको समयावधिका लागि बाल सुधार गृहमा राख्ने गरिएको छ ।

(क) बाल सुधार गृहमा रहेका बालबालिका र किशोर किशोरीको विवरण

नेपालमा सञ्चालित नौ वटा बाल सुधार गृहमा सुधार प्रक्रियामा रहेका बालबालिका र किशोर किशोरीको उमेर तथा लैंगिक आधारमा यस सचिवालयमा विवरण प्राप्त हुने गरेको छ । प्राप्त हुन आएको कसूरजन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिका सम्बन्धी विवरण तथा बाल सुधार गृहमा बसेकै अवस्था अठार वर्ष उमेर पुगेका किशोर किशोरीको विवरणलाई तालिकामा प्रविष्ट गरी तालिकीकरण गरिएको छ । साथै, उमेर तथा लैंगिक आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गरी यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छामिति २०८०/०५/२९ भन्दा अघि कानूनको विवादमा परेका बालबालिकालाई सुधार प्रक्रियामा राख्नको लागि आठ वटा बाल सुधार गृह रहेका थिए । सुधार प्रक्रियामा रहेका अवस्था बालबालिका अठ्ठार वर्ष पुगेपछि पनि बाँकी अवधिका लागि बाल सुधार गृहमा अन्य बालबालिकासँग अलग हुने गरी राख्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ४३ को उपदफा (४) ले गरेको छ । अठार वर्ष उमेर पुगेपछि बालबालिका किशोर किशोरीमा गणना हुने र अन्य बालबालिकासँग अलग राख्नु पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा अठार वर्ष उमेर पुगेकालाई अलग्गै राख्न बाल सुधार गृहमा स्थान अभावको कारण पूर्वाधार सहितको बाल सुधार गृहको कमी महसूस भएको थियो । यसै अभावलाई परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको मिति २०८०/०५/२९ को निर्णय बमोजिम बाँके जिल्लाको नौवस्तामा निर्माण भएको र मिति २०८१/०१/२० देखि सञ्चालनमा आएको बाँके जिल्लाको नौवस्तामा रहेको कारागारको ब्लक नं.९(बी) को छुट्टै ब्लकमा अठार वर्ष उमेर पूरा गरेका किशोर किशोरीलाई सुधार प्रक्रिया व्यतित गर्न अलग्गै राख्ने गरी नवौं बाल सुधार गृहको रुपमा सञ्चालनमा आएको हो । सो बाल सुधार गृहको क्षमताको अनुपातमा अझै पनि अठार वर्ष उमेर पुगेका किशोर किशोरीलाई अन्य बाल सुधार गृहमा राखिएको छ । उक्त बाल सुधार गृहबाट स्थानान्तरण गर्न बाँकी छ, तथापि, निर्माणाधिन तनहुँ जिल्लाको ढकालटारमा रहने बाल सुधार गृहको निर्माण सम्पन्न भएपछि स्थान अभावको समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न सकिने भरपर्दो वैकल्पिक व्यवस्था हुनेमा विश्वस्त हुन सकिन्छ । यस परिच्छेदमा प्रत्येक बाल सुधार गृहबाट मुद्दागत रुपमा प्राप्त तथ्याङ्कलाई

उमेर तथा लैंगिक आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गरी देहाय बमोजिमको विवरण प्रस्तुत गरिएको छः-

तालिकाः ५५ बाल सुधार गृहमा रहेका बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको विवरण

क्र.स	बालसुधार गृह	आरोपित बालबालिका तथा किशोर किशोरीको संख्या			१४ वर्ष मुनि		१४वर्ष देखि १६ वर्ष मुनि		१६वर्ष देखि १८ वर्षमुनि		१८वर्षमाथि	
		जम्मा	जम्मा बालक तथा किशोर	जम्मा बालिका तथा किशोरी	बालक	बालिका	बालक	बालिका	बालक	बालिका	किशोर	किशोरी
१	डोटी	५५	५५	०	०	०	१०	०	७	०	३८	०
२	नौबस्ता बाँके	१६६	१६६	०	०	०	१	०	१३	०	१५२	०
३	जयन्दु बाँके	२२५	२२५	०	०	०	२८	०	१४६	०	५१	०
४	रुपन्देही	१०६	१०६	०	१	०	१२	०	४७	०	४६	०
५	सराङकोट कास्की	१०८	१०८	०	०	०	१५	०	३०	०	६३	०
६	सानोठिमी भक्तपुर	२६९	२३०	३९	०	१	३१	३	९७	१५	१०२	२०
७	मकवानपुर हेटौंडा	९१	९१	०	०	०	१४	०	४३	०	३४	०
८	वीरगंज पर्सा	१३८	१३८	०	७	०	१०	०	६४	०	५७	०
९	विराटनगर मोरङ्ग	२४९	२४९	०	१	०	१३	०	११५	०	१२०	०
	जम्मा	**१४०७**	**१३६८**	**३९**	**९**	**१**	**१३४**	**३**	**५६२**	**१५**	**६६३**	**२०**

स्रोतः केन्द्रीय बाल न्याय समिति सचिवालय, २०८२

उल्लिखित नौं वटा बाल सुधार गृहमा रहेका १ हजार ४०७ बालबालिका र किशोर-किशोरी सुधार प्रक्रियामा रहेका छन् । तीमध्ये १ हजार ३६८ बालक/किशोर र ३९ बालिका/किशोरी रहेका छन् । उमेर आधारमा हेर्दा १४ वर्षमुनि १० जना, १४-१६ वर्ष समूहमा १३७ जना, १६-१८ वर्ष समूहमा ५७७ जना (४१.०८%) रहेका छन् भने सबैभन्दा बढी अठार वर्ष पुगेका किशोर ६६३ र किशोरी २० जना रहेका छन् ।

(ख) बाल सुधार गृहमा रहेका बालबालिका र किशोर किशोरीको मुद्दागत विवरण

तालिकाः ५६ बाल सुधार गृहमा रहेका बालबालिका र किशोर किशोरीको मुद्दागत विवरण

क्र स	मुद्दाको किसिम	जम्मा	जम्मा		१४ वर्ष मुनि		१४ देखि १६ मुनि		१६देखि १८ मुनि		१८वर्ष माथि	
			बालक तथा किशोर	बालिका तथा किशोरी	बालक	बालिका	बालक	बालिका	बालक	बालिका	किशोर	किशोरी
१	करणी सम्बन्धी	८४३	८४२	१	९	०	८३	०	२९६	०	४५४	१
२	ज्यान सम्बन्धी	२३२	२१०	२२	०	०	१८	३	७२	६	१२०	१३
३	चोरी तथा डाँका संम्बन्धी	१२९	१२५	४	०	१	१८	०	७५	२	३२	१
४	लागुऔषध सम्बन्धी	१११	१०४	७	०	०	९	०	७३	५	२२	२
५	सवारी ज्यान सम्बन्धी	४१	४१	०	०	०	२	०	२८	०	११	०
६	अपहरण तथा मानव वेचबिखन सम्बन्धी	२१	१७	४	०	०	०	०	७	२	१०	२
७	बालविवाह तथा बहुविवाह सम्बन्धी	३	२	१	०	०	०	०	०	०	२	१
८	आपराधिक उपद्रव र अभद्र व्यवहारसम्बन्धी	५	५	०	०	०	३	०	२	०	०	०
९	विविध	२२	२२	०	०	०	१	०	९	०	१२	०
	जम्मा	१४०७	१३६८	३९	९	१	१३४	३	५६२	१५	६६३	२०

स्रोतः केन्द्रीय बाल न्याय समिति सचिवालय, २०८२

४.९.८ कैदी बन्दीसँगै कारागारमा रहेका बालबालिका

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ४८ अनुसार थुनामा रहेका वा बन्दी बाबु वा आमासँग आश्रित भई कारागारमा रहेका बालबालिका विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका हुन् भनी परिभाषित गरेको छ । त्यस्तो अवस्थामा रहेका बालबालिकालाई बाल कल्याण अधिकारीले वैकल्पिक हेरचाह लगायत अन्य आवश्यक सेवाको प्रबन्ध गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था छ। अभिभावक कैदीबन्दीको रुपमा रहँदा घर परिवारमा साना बालबालिकालाई पालन पोषण तथा हेरचाह गर्ने कोही नभएको अवस्थामा वा दुई वर्षमुनिका त्यस्ता बालबालिका समेत बाबु वा आमा वा अभिभावकसँगै कारागारमा बस्नुपर्ने बाध्यता रहन्छ ।

आ.व. २०८१/८२ मा विभिन्न कारागारमा ६६ जना बालबालिका आश्रित रहेका छन् । गत आर्थिक वर्षमा यो संख्या ७६ रहेको थियो ।

तालिका: ५७ अभिभावकसँगै कारागारमा रहेका बालबालिका

क्र. सं.	जिल्ला	आश्रित बालबालिका संख्या	क्र. सं.	जिल्ला	आश्रित बालबालिका संख्या
१	सोलुखुम्ब	१	१३	कास्की	२
२	संखुवासभा	२	१४	नवलपरासी पश्चिम	७
३	मोरङ	२	१५	गुल्मी	१
४	सप्तरी	३	१६	तुलसीपुर दाङ	६
५	सर्लाही	५	१७	बर्दिया	३
६	पर्सा	२	१८	सल्यान	१
७	सिन्धुली	८	१९	जुम्ला	१
८	जगन्नाथ देवल, काठमाडौं	१०	२०	सुर्खेत	३
९	चितवन	५	२१	अछाम	१
१०	रसुवा	१	२२	बाजुरा	१
११	बाग्लुङ्ग	१		**जम्मा**	६६

स्रोतः कारागार व्यवस्थापन विभाग, २०८२

कारागारमा आमा वा बाबु वा अभिभावकसँग आश्रित बालबालिकालाई बन्दी सहायता नेपाल, प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र, पीडित सेवा संघ, बन्दी सहायता नियोग लगायत संस्थाहरुले कारागारबाट स्थानान्तरण गरी संस्थागत संरक्षण तथा पुनःस्थापना गर्ने गरेका छन् ।

तालिका: ५८ संस्थाको संरक्षणमा रहेका बालबालिका

क.सं.	संस्थाको नाम	बालक	बालिका	जम्मा
१	बन्दी सहायता नेपाल	६६	७९	१४५
२	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द	०	२७	२७
३	पीडीत सेवा संघ	७	६	१३
४	बन्दी सहायता नियोग	१७	१०	२७
५	बालसंगठन	९	६	१५
६	पारिजात बचेरा	०	२	२
	जम्मा	९९	१३०	२२९

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् २०८२

४.१० द्वन्द्व प्रभावित बालबालिका

संविधान र बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी र सशस्त्र समूहमा भर्ना गर्न र प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा सशस्त्र द्वन्द वा राजनीतिक उद्देश्यको लागि प्रयोग गर्न नपाइने व्यवस्था छ । कानून बमोजिम द्वन्द्वबाट प्रभावित बालबालिकालाई विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको रुपमा परिभाषित गर्नुको साथै आवश्यक सेवा प्रदान गर्नु पर्ने व्यवस्था छ ।

नेपाल सरकारले द्वन्द्वपीडित परिवारका बालबालिकाको शिक्षाका लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्नुका साथै द्वन्द्व प्रभावित बालबालिकाको उचित स्याहारको लागि समेत शहीद प्रतिष्ठानलाई अनुदान उपलव्ध गराउने गरेको छ । सुनसरी, दोलखा, कास्की, दाङमा र डोटीमा गरी पाँचवटा स्थानमा शहीद प्रतिष्ठानबाट आवासीय विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । सञ्चालनमा रहेको विद्यालयहरुमा आवासीय र स्थानीय सहित गरी १ हजार ६६६ जना विद्यार्थी रहेका छन् । शहीद प्रतिष्ठानबाट सञ्चालित विद्यालयहरुमा रहेका १० कक्षासम्म अध्ययनरत बालबालिकाको संख्या तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ५९ शहीद प्रतिष्ठानबाट सञ्चालित विद्यालयहरुमा रहेका बालबालिका

क्र.स	विद्यालयको नाम	आवासीय		स्थानीय		जम्मा
		बालक	बालिका	बालक	बालिका	
१	श्री शहीद स्मृति आवासीय माध्यमिक विद्यालय, सुनसरी	१२५	८८	४१	५८	३१२
२	श्री शहीद स्मृति आवासीय माध्यमिक विद्यालय, दोलखा	९०	७०	२९	१८	२०७
३	श्री शहीद स्मृति आवासीय माध्यमिक विद्यालय, कास्की	९४	८५	७४	७१	३२४
४	श्री शहीद स्मृति आवासीय माध्यमिक विद्यालय, दाङ	२०३	१४३	४७	३५	४२८
५	श्री शहीद स्मृति आवासीय माध्यमिक विद्यालय, डोटी	१६९	९६	६९	६१	३९५
जम्मा		६८१	४८२	२६०	२४३	१६६६

स्रोतः शहीद प्रतिष्ठान नेपाल २०८२

माथिको तालिकाबाट शहीद प्रतिष्ठानमा रहेका बालबालिका मध्ये ६९.८०% आवासीय विद्यार्थी रहेको छन् भने बाँकी स्थानीय रहेको देखिन्छ । यसैगरी श्री शहीद स्मृति आवासीय माध्यमिक विद्यालय, दाङमा सबैभन्दा धैरै ४२८ जना र सबैभन्दा कम दोलखामा २०७ जना रहेको देखिन्छ ।

४.११ विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका

"विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका" भन्नाले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ४८ बमोजिमका बालबालिकालाई परिभाषित गरिएको छ । शारीरिक, मानसिक, सामाजिक,

आर्थिक, पारिवारिक वा अन्य कारणले जोखिमपूर्ण अवस्थाबाट प्रभावित भएका हुन्छन् र जसलाई विशेष संरक्षण, सहयोग र पुनःस्थापना आवश्यक हुन्छ। राज्यले यस्ता बालबालिकाको पहिचान, संरक्षण, पुनःस्थापना र पुनःएकीकरणका लागि विशेष व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ।

४.११.१ अनाथ बालबालिका

संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा २० मा अनाथ बालबालिकाको संरक्षण गर्नु राज्यको दायित्व हुने व्यवस्था छ। नेपालको संविधान, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ एवम् स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा भएको व्यवस्था अनुसार बाबुआमा दुबै नभएका वा दुई मध्ये कुनै एक जीवित हुँदाहुँदै पनि शारीरिक वा मानसिक कारणले आफ्ना बालबालिकाको पालन पोषण तथा हेरचाह गर्न असमर्थ भएका परिवारका बालबालिकालाई राज्य संयन्त्रबाट संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व रहको छ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार १० देखि १४ वर्ष उमेर समूहका ७ हजार ३३१ जना बालबालिका र १५ देखि १९ वर्षसम्मका ६७ हजार ९७४ जना गरी कूल ७५ हजार ३०५ जना (१.१%) बालबालिका स्वयम् घरमुलीको रुपमा रहेका छन्। जसमा बालक घरमुलीको संख्या ३९ हजार ६३५ र बालिका घरमुलीको संख्या ३५ हजार ६७० रहेको देखिन्छ।

४.११.२ हराएका तथा हराएकामध्ये फेला परेका बालबालिका

बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ को नियम ८९ बमोजिम नेपाल सरकारले आवश्यकता अनुसारको संख्या र स्थानमा हराएका बालबालिकाको खोजी गर्न, फेला परेका बालबालिकाको खोजी र परिवारको पहिचान गरी परिवारमा पुनर्मिलन गराउन, जोखिपूर्ण श्रममा संलग्न, बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेका र सडक बालबालिकाको उद्धार तथा संरक्षण गर्न बालबालिका खोजतलास सेवा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था रहेको छ। बालबालिका खोजतलास सेवा निःशुल्क फोन नं. १०४ ले हराएका बालबालिकाको खोजतलास तथा बेवारीस फेला परेका, बेचबिखनमा तथा ओसारपसारमा परेका, जोखिमपूर्ण श्रममा संलग्न रहेका र सडक बालबालिकाको उद्धार, संरक्षण तथा व्यवस्थाका लागि नेपाल प्रहरीसँगको सहकार्यमा काठमाडौं उपत्यका सहित (मनाङ, मुस्ताङ, नवलपरासी बर्दघाट पूर्व र रुकुम पूर्व जिल्ला बाहेक) ७१ जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा निःशुल्क टेलिफोन नं. १०४ जडान गरी सेवा सञ्चालनमा रहेको छ। बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्र १०४ भृकुटीमण्डप, बालबालिका खोजतलास प्रदेश समन्वय केन्द्र कोशी प्रदेश विराटनगर, मधेस प्रदेश जनकपुरधाम, लुम्बिनी प्रदेश बुटवल र कर्णाली प्रदेश सुर्खेतमा समेत बालबालिका खोजतलास प्रदेश समन्वय केन्द्र सेवा सञ्चालनमा रहेका छन्। नेपाल प्रहरीसँगको समन्वय र सहकार्यमा हराएका बालबालिकाको खोजतलास गर्न, बेवारीस भेटिएका बालबालिकाको परिवारको खोजी गरी परिवारमा पुनर्मिलन तथा पुनःर्स्थापना सञ्चालन गरिएको छ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा देशभर हराएका ८ हजार १७९ (बालक २१७९ र बालिका ६०००) जना बालबालिकाको खोजतलास गरिएकोमा सोमध्ये ७ हजार ६०४ जना (बालक २०३७ र बालिका ५५६७) फेला पारी पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएको छ ।

तालिका: ६० देशभर हराएका र हराएकामध्ये फेला परेका बालबालिका

सि. नं.	प्रदेश	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलास जारी रहेका			मृत्यु भएको		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	कोशी	२८१	८१४	१०९५	२६३	७४३	१००६	१८	७१	८९	-	-	-
	(१०४) बिराटनगर, मोरङ	८	१२	२०	७	९	१६	१	३	४	-	-	-
२	मधेश	२६१	१४७१	१७३२	२४७	१३२२	१५६९	१४	१४९	१६३	-	१	१
	(१०४) जनकपुरधान, धनुषा	६५	३०	९५	४९	२५	७४	१६	५	२१	-	-	-
३	बा.बा.खो.त केन्द्र (१०४) भृकुटीमण्डप	६८	६२	१३०	५२	५१	१०३	१६	११	२७	-	-	-
४	का.उ.प्र कार्यालय रानीपोखरी काठमाडौं	४१४	८०९	१२२३	३९४	७६४	११५८	२०	४५	६५	-	-	-
५	बागमती प्रदेश (उपत्यका बाहेकका जिल्लाहरु)	१४५	४२४	५६९	१४४	४०८	५५२	१	१६	१७	-	-	-
६	गण्डकी	१५४	३७६	५३०	१४०	३५८	४९८	१४	१८	३२	२	-	२
७	लुम्बिनी	३७९	११२५	१५०४	३५९	१०५७	१४१६	२०	६८	८८	-	-	-
	(१०४) बुटवल, रुपन्देही	०	०	०	०	०	०	०	०	०	-	-	-
८	कर्णाली	१७०	३४५	५१५	१६५	३३७	५०२	५	८	१३	१	-	१
	(१०४) बिरेन्द्रनगर सुर्खेत	१	०	१	१	०	१	०	०	०	-	-	-
९	सुदूरपश्चिम	२३३	५३२	७६५	२१६	४९३	७०९	१७	३९	५६	-	-	-
	जम्मा	२१७९	६०००	८१७९	२०३७	५५६७	७६०४	१४२	४३३	५७५	३	१	४

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, २०८२

४.११.३ बेवारीस फेला परेका बालबालिका

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा देशभर बेवारीस फेला परेका ४०९ जना (बालक २४६ र बालिका १६३) जना बालबालिकाको उद्धार गरी २९८ जनालाई पारिवारमा पुनर्मिलन गरिएको छ भने परिवार पत्ता लाग्न नसकेका १०६ जनालाई बाल गृह तथा संस्थामा अस्थायी संरक्षण सेवाको प्रबन्ध गरी संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिएको छ । विगत पाँच वर्षदेखिको बेवारीस फेला परेका बालबालिका सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ६१ बेवारीस फेला परेका बालबालिका

सि. नं.	आ.वं.	बेवारीस फेला परेका			पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएका			अस्थायी संरक्षणमा रहेका			अस्थायी संरक्षणबाट भागेका		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	२०७७-७८	१०६	९१	१९७	५५	५४	१०९	५१	३७	८८	-	-	-
२	२०७८-७९	२००	९७	२९७	१२७	६९	१९६	७०	२८	९८	३	-	३
३	२०७९-८०	२३२	१३०	३६२	१५०	८५	२३५	६९	४२	१११	१३	३	१६
४	२०८०-८१	२४३	१४०	३८३	१५३	८५	२३८	८१	५४	१३५	९	१	१०
५	२०८१-८२	२४६	१६३	४०९	१८४	११४	२९८	५७	४९	१०६	५	-	५

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् २०८२

जिल्लागत रुपमा हराएका बालबालिका सम्बन्धी विवरण **अनुसूची–३** मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ६२ उमेरको आधारमा हराएका, फेला परेका र खोजतलास जारी रहेका बालबालिका

सातवटै प्रदेशको उमेर समूहगत विवरण

सि.न	उमेर समूह	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी रहेका			मृत्यु फेला		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	०- ५	५१	४०	९१	४४	३८	८२	७	२	९	१	१	२
२	६-१०	२११	११३	३२४	२०२	१०७	३०९	९	६	१५	-	-	-
३	११-१४	७८७	१४९३	२२८०	७३४	१४१८	२१५२	५३	७५	१२८	-	-	-
४	१५- १८	११३०	४३५४	५४८४	१०५७	४००४	५०६१	७३	३५०	४२३	२	-	२
जम्मा		२१७९	६०००	८१७९	२०३७	५५६७	७६०४	१४२	४३३	५७५	३	१	४

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् २०८२

माथिको तालिकाबाट १५ देखि १८ वर्ष उमेर समूहका हराएका बालबालिका संख्या ५ हजार ४४८ रहेको छन् । जुन कुल हराएका बालबालिकाको ६६.६०% हो । उक्त उमेर समूहका हराएका कूल बालबालिका मध्ये बालिकाको प्रतिशत ८०% रहेको देखिन्छ । हराएका बालबालिका मध्ये ०-१० वर्ष सम्मको उमेर समूहमा बालकको संख्या बढी हुनु र ११-१८ वर्ष उमेर समूहमा बालिकाको संख्या उल्लेख्य मात्रामा बढी हुनुको कारणबारे विस्तृत अध्ययन हुनु जरुरी रहेको छ ।

४.११.४ सडक बालबालिका उद्धार, संरक्षण तथा व्यवस्थापन

गत आ.व. २०८०/८१ को असार मसान्तसम्म उद्धार गरी विभिन्न सडक बालबालिका अस्थायी संरक्षण सेवा केन्द्रमा रहेका ३५५ र चालु आ.व. २०८१/८२ मा सडकबाट थप उद्धार गरी संरक्षण व्यवस्थापन गरिएका २०४ जना (बालक १६८ र बालिका ३६) उद्धार गरिएको सहित ५५९ जना सडक बालबालिकाको उद्धार, राहत, पालनपोषण, संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिएको । यस अवधिसम्म ५०० जना सडक बालबालिकाको उद्धार, संरक्षण, पालनपोषण तथा व्यवस्थापन गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ५५९ जना सडक बालबालिकाको उद्धार, संरक्षण, पालनपोषण तथा व्यवस्थापन गरिएको छे । १६० जना बालबालिकाको पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएकोमा अस्थायी संरक्षण सेवा केन्द्रबाट ६८ जना भागेका छन् । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को असार मसान्तसम्म ३३१ जना (बालक २६१ र बालिका ७० सडक बालबालिका अस्थायी संरक्षण सेवा केन्द्रमा रहेका छन् ।

यस आर्थिक वर्षमा कार्य सम्पादन सम्झौता गरिएका सेवा प्रदायक संस्थाहरु र अन्य संस्थाको सहयोगमा बेवारीस सडक बालबालिका सहित ७३४ जना (बालक ५९० र बालिका १४४) सडक बालबालिकाको पालन पोषण तथा संरक्षण गरिएकोमा विगत वर्षहरुदेखि सोमध्ये २८८ जना (बालक २२१ र बालिका ६७) परिवारमा पुनर्मिलन गरिएको छ ।

गत आ.व.मा ३९ जना बालकलाई निजहरुको इच्छानुसार (कुक ९ महिना, मोटरसाइकल मर्मत, १ वर्ष, प्लम्बर, ६ महिना र कारपेन्टर १ वर्षको) तालीम प्रदान गरिएकोमा १० जनाले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् ।

२०७३ साल वैशाख २७ गतेदेखि २०८२ असार मसान्तसम्म २ हजार ५५३ सडक बालबालिका उद्धार गरी संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिएको छ। प्रत्येक आर्थिक वर्षको संख्यात्मक विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका: ६३ उद्धार गरिएका सडक बालबालिका

क्र.सं.	आ.व.	उद्धार गरिएका सडक		
		बालक	बालिका	जम्मा
१	२०७२-७३	१७५	२८	२०३
२	२०७३-७४	४३२	५८	४९०
३	२०७४-७५	१७७	३	१८०
४	२०७५-७६	११९	१९	१३८
५	२०७६-७७	३७८	८७	४६५
६	२०७७-०७८	२०१	५४	३५५
७	२०७८-७९	१३२	२५	१५७
८	२०७९-८०	१०१	२५	१२६
९	२०८०-८१	२०६	२९	२३५
१०	२०८१-८२	१६८	३६	२०४
जम्मा		२०८९	३६४	२५५३

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, २०८२

४.११.५ हिंसा तथा जोखिममा परेका बालबालिका (बाल हेल्पलाइन सेवा निःशुल्क फोन नं. १०९८)

बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ को नियम ९० को उपनियम (२) मा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले गैरसरकारी संस्थाको समन्वयमा बालबालिका विरुद्धको हिंसाबाट पीडित तथा जोखिममा रहेका बालबालिकाको उद्धार तथा संरक्षण र सहायताका लागि बाल हेल्पलाइन सेवा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था रहेको छ। बालबालिका विरुद्धको हिंसा र जोखिममा परेका बालबालिकाको तत्काल उद्धार, राहत, संरक्षण, मनोविमर्श, कानूनी परामर्श, पारिवारिक पुनर्मिलन तथा पुनःस्थापनाका लागि गैरसरकारी संस्थासँगको सहकार्यमा देशभरीका १८ जिल्लाहरुमा[1] बाल हेल्पलाइन सेवा निःशुल्क फोन नं १०९८ (दश नौ आठ) सञ्चालनमा रहेको छ । बाल हेल्पलाइन सेवामार्फत मुख्यतयाः बाल हेल्पलाइन नम्बर १०९८ फोन र आकस्मिक उद्धार (चौबीसै घण्टा), एम्बुलेन्स सेवा वा बालमैत्री सवारी साधन, तत्काल राहत, मनोविमर्श तथा पारिवारिक परामर्श, अस्थायी संरक्षण, स्वास्थ्य उपचार, पारिवारिक सहयोग, कानूनी परामर्श तथा सहयोग, पारिवारिक पुनर्मिलन, सामाजिक वा संस्थागत पुनःस्थापना, सेवा प्राप्त गरेका बालबालिकाको नियमित अनुगमन, सहजीकरण तथा पृष्ठपोषण लगायतका सेवाहरु उपलब्ध हुन्छन् । बाल हेल्पलाइन सेवा (१०९८) मार्फत आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा जोखिममा परेका १०५५ (बालक ५२९ र बालिका ५२६) जना बालबालिकाको आकस्मिक उद्धार गरी संरक्षण व्यवस्थापन गरिएको छ ।

बाल हेल्पलाइनमार्फत उद्धार गरिएका, अन्य निकायबाट सिफारिस भई आएका र फोनकल लगायत अन्य माध्यमबाट सहयोगको आवश्यकता पहिँचान भएका १० हजार ७६६ (बालक ४४१६ र बालिका ६३५०) जना बालबालिकालाई आवश्यक सेवा समेत प्रदान गरिएको छ। बाल हेल्पलाइन सेवा केन्द्रहरुबाट प्रदान गरिएको सेवाको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ६४ जोखिममा परेका बालबालिकालाई प्रदान गरिएको सहयोग

क्र. सं.	सहयोगको विवरण	आ.व.२०७९/८०			आ.व. २०८०/८१			आ.व. २०८१/८२		
		बालिका	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	स्वास्थ्य उपचार सहयोग	२६७	३८६	६५३	२२५	५२०	७४५	१५७	३२८	४८५
२	मनोसामाजिक मनोविमर्श	११४३	१४५६	२५९९	१०६०	१६३९	२६९९	१०५४	१६१०	२६६४
३	पारिवारिक परामर्श	१०६६	१५०१	२५६७	९९२	१६३४	२६२६	११२७	१७२३	२८५०
४	अस्थायी संरक्षण सेवा	४३४	५८३	१०१७	४०९	६१९	१०२८	३६५	५५५	९२०
५	कानूनी परामर्श	२०८	५८१	७८९	२६३	६७४	९३७	१९०	६०२	७९२
६	शैक्षिक सहयोग	२३६	३२२	५५८	२९१	४१८	७०९	४२५	५६४	९८९
७	आय आर्जन सहयोग	३९	४२	८१	७	२१	२८	२२	२७	४९

---

१ *इलाम, संखुवासभा, मोरङ, उदयपुर, सुनसरी, धनुषा, बारा, मकवानपुर, चितवन, काठमाडौं, कास्की, रुपन्देही, बाँके, सुर्खेत, दैलेख, कालिकोट, कैलाली र बाजुरा ।*

क्र. सं.	सहयोगको विवरण	आ.व.२०७९/८०			आ.व. २०८०/८१			आ.व. २०८१/८२		
		बालिका	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
८	बाल विवाह रोकथाम	३८	२०२	२४०	१०४	२८६	३९०	६५	२२६	२९१
९	तत्काल राहत तथा संरक्षण सहयोग/अन्य	३८०	५३९	९१९	४२७	६६२	१०८९	१०११	७१५	१७२६
	जम्मा	३८११	५६१२	९४२३	३७७८	६४७३	१०२५१	४४१६	६३५०	१०७६६

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, २०८२

४.१२ बाह्य तथा आन्तरिक धर्मपुत्र धर्मपुत्री

संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा २१ मा धर्मपुत्र/धर्मपुत्री लिन दिन पाउने कुरालाई मान्यता दिएको छ । साथै धर्मपुत्र/धर्मपुत्री सम्बन्धी कार्यलाई अझ व्यवस्थित गर्नका लागि अन्तरदेशीय धर्मपुत्र/धर्मपुत्री सम्बन्धी बालबालिकाको संरक्षण र सहयोग सम्बन्धी महासन्धि, २९ मे १९९३ समेत रहेको छ । यी महासन्धि अनुकूल हुनेगरी मुलुकी देवानी संहिता ऐन, २०७४ को परिच्छेद-८ मा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री सम्बन्धी र परिच्छेद-९ मा अन्तरदेशीय धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री सम्बन्धी व्यवस्था विस्तृत रुपमा उल्लेख गरिएको छ । नेपाली बालबालिका विदेशी नागरिकलाई धर्मपुत्र, धर्मपुत्री ग्रहण गर्नदिने सम्बन्धी शर्त तथा प्रक्रिया, २०६५ र अन्तरदेशीय धर्मपुत्री व्यवस्थापन विकास समिति (गठन) आदेश, २०६७ मा बालबालिकाका धर्मपुत्र/पुत्री सम्बन्धी विभिन्न व्यवस्था गरिएका छन् ।

हेगस्थित धर्मपुत्र/पुत्री ग्रहण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाका अनुसार सन् १९९९ देखि २०१९ सम्म हेगको उपर्युक्त महासन्धिका पक्षधर मुलुकमा नेपालबाट पठाइएका बालबालिकाको संख्या जम्मा १ हजार ९०१ रहेको पाइएको छ । उक्त १ हजार ९०१ जनामध्ये बालक र बालिका छुट्टिएका बालबालिका ८८२ जना (बालक, ३६८ र बालिका, ५१४) रहेको र बालक/बालिका नछुट्टिएका १ हजार १९ जना बालबालिका रहेको पाइएको छ । उक्त समयावधिमा धर्मपुत्र/पुत्रीको रुपमा पठाइएका संख्या र मुलुक तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ६५ नेपालबाट धर्मपुत्र/पुत्रीको रुपमा विदेश पठाइएका बालबालिकाको (सन् १९९९–२०१९)

क्र.स.	देश	सन् १९९९–२०१२ सम्म	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९	जम्मा
१	इटाली	४८९	०	०	०	०	०	०	०	४८९
२	अमेरिका	३७६	०	१	२	०	१	०	१	३८१
३	अस्ट्रिया	३	०	०	०	०	०	०	०	३
४	बेल्जियम	१८	०	०	०	०	०	०	०	१८
५	क्यानाडा	४०	०	२	०	२	०	०	१	४५
६	जर्मनी	२९	०	०	०	०	०	०	०	२९

क्र.स.	देश	सन् १९९९–२०१२ सम्म	२०१३	२०१४	२०१५	२०१६	२०१७	२०१८	२०१९	जम्मा
७	फ्रान्स	१११	०	०	०	०	०	०	०	१११
८	डेनमार्क	२२	०	०	०	०	०	०	०	२२
९	स्वीडेन	९	०	०	०	०	०	०	०	९
१०	स्वीट्जरल्याण्ड	१९	०	०	०	०	०	०	०	१९
११	नर्वे	१०	०	०	०	०	०	०	०	१०
१२	स्पेन	७४४	०	०	०	०	०	०	०	७४४
१३	लक्जेम्वर्ग	१	०	०	०	०	०	०	०	१
१४	नेदरल्याण्डस्	१६	०	०	०	०	०	०	०	१६
१५	स्लोभेनिया	०	०	१	०	२	०	१	०	४
	जम्मा	१,८८७	०	४	२	४	१	१	२	१,९०१

स्रोतः HCCH.net

विदेशी नागरिकहरुले विगतमा धर्मपुत्र/पुत्री ग्रहण सम्बन्धी प्रक्रिया सहज भएको कारण यो संख्या सन् १९९९ देखि २०१२ सम्मको १४ वर्षको अवधिमा १ हजार ८८७ जना बालबालिका धर्मपुत्र/पुत्रीको रुपमा विदेश पठाइएको थियो भने सो पश्चात् कानूनी र संरचनागत व्यवस्थाका कारण सन् २०१३ देखि २०१९ सम्मको सात वर्षको समयावधिमा यो संख्या १४ जनामा सीमित भएको छ ।

आन्तरिक धर्मपुत्र/पुत्री ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा धर्मसन्तानको लिखत आधिकारिक रुपमा सुरक्षित हुनुपर्ने भएकाले नेपाल राजपत्रको भाग २ मिति २०७२ असोज १४ गतेको अतिरिक्ताङ्कको १५(घ) मा प्रकाशित नेपाल कानून संशोधन तथा खारेज गर्ने ऐन २०७२ र मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ अनुसार हाल सो कार्य जिल्ला अदालतबाट गरिने प्रावधान रहेको छ । सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार आ.व. २०७५/७६ देखि २०८०/८१ सम्म जम्मा १४९ जना बालबालिकाको धर्मसन्तान सम्बन्धीको मुद्दाहरुको अभिलेख तीनै तहका अदालतहरुमा रहेको देखिन्छ ।

तालिकाः ६६ धर्मसन्तान सम्बन्धी मुद्दाहरुको विवरण

आ.व.	सर्वोच्च अदालत			उच्च अदालत			जिल्ला अदालत			सबै अदालतको जम्मा		
	लगत	फछ्र्यौट	बाँकी	लगत	फछ्र्यौट	बाँकी	लगत	फछ्र्यौट	बाँकी	लगत	फछ्र्यौट	बाँकी
२०७५/७६	८	४	४	१७	९	८	१८	१३	५	४३	२६	१७
२०७६/७७	५	०	५	९	३	६	३	२	१	१७	५	१२
२०७७/७८	७	४	३	३	०	३	१०	३	७	२०	७	१३
२०७८/७९	३	१	२	२	१	१	१६	७	९	२१	९	१२
२०८०/८१	१४	७	७	३	१	२	३१	२९	२	४८	३७	११
जम्मा	३७	१६	२१	३४	१४	२०	७८	५४	२४	१४९	८४	६५

स्रोतः सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदन, २०८१

४.१३ वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था

विभिन्न कारणले आफ्नो पारिवारिक हेरचाहबाट वञ्चित वा जोखिम वा अप्ठ्यारो अवस्थामा परेका बालबालिकालाई आफ्नै परिवारबाहेक अन्य परिवार वा आवासीय संस्थामा कानून बमोजिम पालन पोषण, शिक्षादीक्षा लगायतको आवश्यक हेरचारको व्यवस्था नै वैकल्पिक हेरचाह हो । संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा १८ मा बाबु आमा तथा अभिभावकले बालबालिकाको उचित हेरचाह गर्न असमर्थ भएमा सरकारले बालबालिकाको हेरचाहमा सहयोग गर्नुपर्ने, धारा २० मा अनाथ बालबालिकाको संरक्षण गर्नु राज्यको दायित्व हुने व्यवस्था छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ४८ मा उल्लेख भएका विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकामध्ये दफा ४९ ले दफा ४८ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि (छ) सम्मका बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिका मानेको छ । यस अनुसार मूलतः अनाथ, अस्पताल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थानमा बेवारिस फेला परेका, बाबुआमालाई गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपाङ्गता वा अशक्तता भएको कारण उचित हेरचाह नपाएका, कानूनी विवादमा परेका बालबालिकामध्ये दिशान्तर प्रक्रिया अन्तर्गत वैकल्पिक हेरचाहको लागि सिफारिस भएका, थुनामा रहेका वा बन्दी बाबु वा आमासँग आश्रित भई कारागारमा रहेका, जबरजस्ती करणी वा कानून बमोजिम सजाय हुने हाडनाताबाट जन्मिएको शिशुलाई आफूले पालनपोषण गर्न नसक्ने भनी बाल कल्याण अधिकारी समक्ष निवेदन परेका, बाबु, आमा वा अभिभावकबाट दुर्व्यवहार, हिंसा वा बेवास्ता भएको कारणले बालबालिकाको उच्चतम हितको लागि परिवारबाट अलग गरिएका जस्ता बालबालिका पर्दछन् । यसका अतिरिक्त ऐनको दफा ६९ र नियमावलीको नियम ६८ अनुसार तत्काल उद्धार तथा संरक्षण गर्न आवश्यक देखिएका बालबालिकालाई सुरक्षित बसोबास व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आपसी समन्वयमा अस्थायी संरक्षण सेवाको व्यवस्था गर्ने भन्ने उल्लेख गरेको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार कूल ९८ लाख ६९ हजार ५८३ बालबालिकामध्ये सबैभन्दा धेरै ७७.९% बालबालिका आमाबाबु दुवैसँग बस्ने गरेका छन् भने आमासँग मात्र बस्ने १७.१%, बाबुसँगमात्र बस्ने १% र अन्य नातेदारसँग बस्ने बालबालिका ३% रहेको देखिएको छ। बालबालिकाको बसाइँको अवस्था सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ६७ बालबालिकाको बाबुआमा वा बाबु वा आमा वा अभिभावकसँग बसाइँको विवरण

बसाइँको अवस्था	बालक प्रतिशत	बालिका प्रतिशत	जम्मा प्रतिशत
बाबुआमा दुवैसँग	७८.०	७७.७	७७.९
आमासँग मात्र	१७.१	१७.१	१७.१
बाबुसँग मात्र	१.१	१.०	१.०
बाबु र सौतेनी आमासँग	०.४	०.३	०.३
आमा र सौतेनी बाबुसँग	०.१	०.१	०.१
अन्य नातेदारसँग	२.७	३.२	३.०
काम लगाउने व्यक्तिसँग	०.०	०.०	०.०
अन्य व्यक्तिसँग	०.६	०.४	०.५
उल्लेख नभएको	०.१	०.१	०.१
जम्मा	१००	१००	१००

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

राष्ट्रिय जनगणनाबाट देखिएको ३ लाख ४१ हजार ३१० जना बालबालिका वैकल्पिक हेरचाहमा रहेका छन् ।

४.१४ बाल गृहमा संरक्षित बालबालिका

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ४६ जिल्लामा ३६६ वटा बाल गृह सञ्चालनमा रहेका छन् । यी बाल गृहहरुमा १० हजार १९३ (बालक ४६४० र बालिका ५५५३) जना बालबालिका आवासीय रुपमा संरक्षणमा रहेका छन् । गत आ.व. २०८०/८१ मा देशभर ४६ जिल्लामा सञ्चालित ३९६ वटा बाल गृहमा जम्मा १०८८२ (बालक ५०२५ र बालिका ५८५७) बालबालिका संरक्षित रहेका थिए । हाल सञ्चालनमा रहेका बाल गृह र बालबालिकाको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ६८ बाल गृहमा आश्रित बालबालिकाको विवरण

प्रदेश	बाल गृह सञ्चालन भएका जिल्ला संख्या	बाल गृह संख्या	हाल संरक्षित बालबालिका संख्या		
			बालक	बालिका	जम्मा
कोशी प्रदेश	९	२३	३३७	३१६	६५३
मधेश प्रदेश	५	१३	१२९	५१	१८०
बागमती प्रदेश	१०	२५३	३०२९	४०१९	७०४८
गण्डकी प्रदेश	६	३३	४५४	५५१	१००५
लुम्बिनी प्रदेश	६	१८	२९३	२५७	५५०
कर्णाली प्रदेश	७	१२	२१२	२२१	४३३
सुदूरपश्चिम प्रदेश	३	१४	१८६	१३८	३२४
जम्मा	४६	३६६	४६४०	५५५३	१०१९३

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् २०८२

माथिको तालिकाबाट गत आ.व.मा भन्दा यस आ.व. २०८१/८२ मा बाल गृह सञ्चालनमा रहेका बाल गृहको संख्या ३७ वटा घटेको छ भने ७ वटा नयाँ थप भएर ३६६ वटा हुन गएको छ। साथै बाल गृहमा आश्रित ६८९ जना बालबालिकाको संख्या घटेको छ। कूल बाल गृहमध्ये ६९.१४% बाल गृह र संरक्षित बालबालिकामध्ये ६९.०२% बागमती प्रदेशमा रहेको छन्। सबैभन्दा कम बाल गृहको संख्या कर्णाली र मधेश प्रदेशमा ३.२९% र बालबालिकाको संख्या मधेश प्रदेशमा १.७६% रहेको छ। जिल्ला तथा प्रदेशगत रुपमा सञ्चालनमा रहेका बाल गृह र बालबालिकाको संख्या अनुसूची -४ मा राखिएको छ।

यसैगरी अस्थायी संरक्षण सेवा प्रदान गर्ने १२ वटा बाल गृहहरुमध्ये बागमती प्रदेशमा ११ र गण्डकी प्रदेशमा १ गरी १२ वटा अस्थायी संरक्षण सेवा प्रदान गर्ने बाल गृह सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ भने चाबहिल पशुपति बाल आश्रमले ३ जिल्लामा र शक्ति समूहले ४ वटा जिल्लामा अस्थायी संरक्षण सेवा सञ्चालन गरेको पाइएको छ। यी संस्था तथा बाल गृहहरुमा बालक २२९ र बालिका १३६ गरी जम्मा ३६५ जना बालबालिका संरक्षणमा रहेका छन्।

४.१५ बाल गृह अनुगमन, उद्धार तथा पारिवारिक पुनर्मिलन

आ. व. २०८१/८२ मा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्बाट सम्बन्धित स्थानीय तहसँग समन्वय र सहकार्यमा १३ वटा जिल्लाका ९८ वटा, गण्डकी प्रदेशमा १२, कोशीमा ८, मधेश र कर्णालीमा ५/५ गरी १२८ वटा बाल गृहहरुको अनुगमन गरिएको छ। अनुगमन लगायत अन्य माध्यमबाट दिइएको सुझाव तथा निर्देशनको आधारमा आ.व. २०८१/८२ मा ३६ वटा दीर्घकालीन बाल गृहहरुबाट २५८ जना बालबालिका (बालक १०९, बालिका १४९) को पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएको छ।

आ. व. २०८१/०८२ मा प्रचलित मापदण्ड विपरीत सञ्चालनमा रहेका २ वटा बाल गृहहरुबाट २० जना बालबालिका (बालक १४, बालिका ६) उद्धार गरी व्यवस्थापन गरिएको छ। विगतका आर्थिक वर्षहरुदेखि हालसम्म मापदण्ड विपरीत सञ्चालनमा रहेका बाल गृहबाट उद्धार गरिएका बालबालिकाको संख्या तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिकाः ६९ बाल गृहबाट उद्धार गरिएका बालबालिकाको विवरण

आ.व.	बाल गृहको संख्या	बालक	बालिका	जम्मा
२०७३/७४	१२	५४	६०	११४
२०७४/७५	९	८१	६६	१४७
२०७५/७६	५	११६	७६	१९२
२०७६/७७	६	३६	१९	५५
२०७७/७८	८	३५	३८	७३

आ.व.	बाल गृहको संख्या	बालक	बालिका	जम्मा
२०७८/७९	३	१५	१४	२९
२०७९/८०	२	२७	१४	४१
२०८०/८१	५	३५	१८	५३
२०८१/८२	२	१४	६	२०

श्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, २०८२

बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ बमोजिम बाल गृह, परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्था, पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन गर्न त्यस्ता संस्थाले राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्बाट सञ्चालन अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। यसै व्यवस्था अनुसार आ.व. २०८१/८२ मा ७५ वटा संस्थालाई बाल गृह सञ्चालन अनुमति प्रदान गरिएकोमा २०८२ असार मसान्तसम्म २०७ वटा संस्थालाई बाल गृह सञ्चालन अनुमति प्रमाणपत्र प्रदान गरिएको छ। बाल गृह सञ्चालन अनुमति सम्बन्धी विवरण अनुसूची -५ मा राखिएको छ।

४.१६ बाल संरक्षण सम्बन्धी सेवा प्रवाह

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा नियमावली २०७८ ले विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको पालनपोषण, संरक्षण, स्वास्थ्य र शिक्षा लगायतका आधारभूत आवश्यकताको व्यवस्था गर्न राज्यले उपलब्ध स्रोत र साधनको आधारमा आवश्यक व्यवस्था मिलाउने सुनिश्चितता गरेको छ। यसै अनुसार राज्यका विभिन्न संयन्त्रहरुमार्फत बाल संरक्षण सेवा प्रवाह हुँदै आएको छ।

राष्ट्रिय महिला आयोगवाट विवरण अनुसार आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बालिकाको मौलिकहक तथा अधिकार हनून सम्बन्धी गरिएको अनुगमन तथा सिफारिस र हिसांमा परी उद्धार तथा संरक्षण गरिएका बालिकाको संख्या २४ जना रहेको देखिन्छ। यस अवधिमा राष्ट्रिय महिला आयोगले बालिकाहरुको हक हित तथा अधिकार प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउन ९ वटा विभिन्न नीतिगत सिफारिस नेपाल सरकारलाई गरेको देखिन्छ।

तालिकाः ७० राष्ट्रिय महिला आयोगबाट हिंसा भएका बालिकालाई प्रवाह गरिएको सेवाको विवरण

क्र.स.	सेवाको विवरण	संख्या
१	मनोसामाजिक विमर्श	१२
२	कानूनी परामर्श	३
३	सुरक्षित आश्रयस्थल	४
४	बाल विवाह रोकथाम	५
	जम्मा	२४ जना

श्रोतः राष्ट्रिय महिला आयोग, २०८२

४.१७ **अन्तरदेशीय तथा सीमानाकाका विभिन्न स्थानबाट उद्धार गरी पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएका बालबालिका**

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले भारतस्थित नेपाली दुतावास, बाल कल्याण समिति तथा विभिन्न संघ संस्थासँगको समन्वय र सहयोगमा सीमानाका लगायत भारतको विभिन्न स्थानबाट ८२ जना बालबालिका (बालक ६० र बालिका २२) को स्वदेश फिर्ती र पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएको छ। गत वर्ष यो संख्या ७१ जना (बालक ४६ र बालिका २५) रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०७९/८० उद्धार तथा पुनर्मिलन गरिएको संख्या ६४ जना (बालक ५१ र बालिका १३) रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि यस आर्थिक वर्ष सम्म भारतको विभिन्न स्थानबाट उद्धार गरिएका बालबालिकाको संख्या तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिकाः ७१ उद्धार, स्वदेश फिर्ती र पारिवारिक पुनर्मिलन गरिएका बालबालिका

क्र.स.	आर्थिक वर्ष	बालक	बालिका	जम्मा
१	२०७२/७३	३९	०	३९
२	२०७३/७४	४८	७	५५
३	२०७४/७५	२४	२	२६
४	२०७५/७६	२०	१०	३०
५	२०७६/७७	२६	०	२६
६	२०७७/७८	१९	०	१९
७	२०७८/७९	७५	११	८६
८	२०७९/८०	५१	१३	६४
९	२०८०/८१	४६	२५	७१
१०	२०८१/८२	६०	२२	८२
	जम्मा	४०८	९०	४९८

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, २०८२

माथिको तालिकाबाट आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि २०८१/८२ सम्ममा भारतका विभिन्न स्थानहरु[२] बाट कूल ४९८ जना बालबालिकाको उद्धार, स्वदेश फिर्ती तथा पारिवारमा पुनर्मिलन गरिएको छ।

२ नया दिल्ली, बैंगलोर, मुजफरपुर, चण्डीगढ, दरभंगा, सिलगढी, गोरखपुर, सितामणी, मधुवनी, लखनउ, बहराई, गजियाबाद

४.१८ लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक बालवालिका

नेपालको संविधानको २०७२ धारा १२ बमोजिम वंशजको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्ने व्यक्तिले निजको आमा वा बावुको नामवाट लैङ्गिक पहिचान सहितको नेपालको नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउन सक्ने व्यवस्था छ। धारा १८ मा सवै नागरिकहरुका वीच कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणवाट बन्चित नगरिने कुरा उल्लेख छ। नेपालको संविधानले सबै बालबालिकालाई समान अधिकार र भेदभावविहीन जीवनको सुनिश्चितता गरेको भए तापनि, विविध लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, भएका बालबालिकाले अझै पनि समान रुपमा अवसर र पहिचान प्राप्त गर्न सकेका छैनन्।

मुख्य समस्या र चुनौतीहरूको रुपमा नेपालमा लिङ्ग पहिचान नभएका बालवालिका भेदभाव र बहिष्करण पर्ने गरेका घटनाहरु सार्वजनिक हुने गरेका छन्। विशेष गरेर विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, परिवार र समुदायमा बालबालिकाले मौखिक तथा शारीरिक दुर्व्यवहार, धम्की, बहिष्कार, जबरजस्ती "लैङ्गिक सुधार" जस्ता अभ्यास भोगिरहेका छन्।

शैक्षिक चुनौतीः विद्यालयमा उत्पीडन, लुगा-ड्रेस कोड, यौनिक/लैङ्गिक विविधताको अभाव भएको पाठ्यक्रम र लैङ्गिक-निष्पक्ष शौचालयको कमीका कारण धेरै बालबालिका पढाइ छोड्न बाध्य छन्। स्वास्थ्यमा पहुँचको कमीः मानसिक स्वास्थ्य सेवा र लैङ्गिक पुष्टि (gender-affirming) लगायत समग्र स्वास्थ्य सेवामा पहुँच छैन। अन्तरलैङ्गिक (intersex) बालबालिकालाई अभिभावकको दबाबमा अनावश्यक शल्यक्रिया गरिने समस्या अझै छ। हिंसा र दण्डहीनताः परिवारमै "उपचार" वा "ठीक पार्ने" नाममा जबरजस्ती विवाह, रूपान्तरण उपचार (conversion therapy) र यौन हिंसा हुने घटना रहेका छन्। कानूनी र सामाजिक सुरक्षा पर्याप्त र प्रभावकारी रहेको छैन। कानूनी अवरोधः जन्म दर्ता, नागरिकता, र राष्ट्रिय परिचयपत्रमा लैङ्गिक विविधता मान्य नगरीकन केवल पुरुष वा महिला वा अन्य मात्र उल्लेख गर्नुपर्ने बाध्यताले यस्ता बालबालिका तथा व्यक्तिको वास्तविक लैङ्गिक तथा यौनिक पहिचान दिन सकिएको छैन। आर्थिक तथा सामाजिक जोखिमः परिवारबाट बहिष्कार, सम्पत्तिमा हक नपाउने, आर्थिक सहयोग कटौती, सडकमा बाँच्नुपर्ने अवस्था र यौन शोषणमा पर्ने जोखिम उच्च छ।

स्रोत : ब्लू डायमण्ड सोसाइटी

परिच्छेद: ५

बाल सहभागिताको अधिकार

५.१ पृष्ठभूमि

संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि १९८९ का प्रावधानमध्ये बालबालिकाको विचारको सम्मान (धारा १२) अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता (धारा १३) संगठित हुने स्वतन्त्रता (धारा १५) गोपनीयताको हक (धारा १६) सूचनामा पहुँच (धारा १७) आदि बाल सहभागितासँग सम्बन्धित रहेका छन् । नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (३) ले बालबालिकाको सहभागिताको हक सुनिश्चित गरेको छ । यस अतिरिक्त मौलिक हक अन्तर्गतका अन्य हकहरु नागरिक सबैको हकमा लागू हुने हुँदा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रताका हकहरु बालबालिकाको लागि पनि आकर्षित हुन्छन् ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ८ मा आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम भएका बालबालिकालाई आफूलाई असर पार्ने विषयमा परिवार, समुदाय, विद्यालय वा अन्य सार्वजनिक निकाय वा संस्था लगायतबाट गरिने निर्णयमा सहभागी हुने अधिकार हुने, दफा ९ को अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार अन्तर्गत प्रत्येक बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोजिम स्वतन्त्र रुपमा आफ्नो कुरा राख्न पाउने तथा प्रचलित कानूनको अधीनमा रही आफ्नो हक, हित र सरोकारको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने हक हुने, दफा १० मा प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्धनको लागि बाल क्लब वा संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारको व्यवस्था रहेको छ । यसैगरी बालबालिका सम्बन्धी नियमावली २०७८ को नियम ३ मा बालबालिकाले बाल क्लब वा संस्था खोल्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा १२ मा स्थानीय तहमा बालबालिकाको सहभागिता प्रवर्द्धनसँग सम्बन्धित खेलकुद, बाल उद्यान, बाल क्लब तथा बाल सञ्जाल सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने तथा वडालाई बालमैत्री बनाउने जस्ता कार्यहरु उल्लेख भएका छन् । यसैगरी संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट जारी भएको बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका २०७८ मा बाल भेलाका मागहरु स्थानीय तहको वार्षिक कार्यक्रम तथा कार्ययोजनामा समावेश गर्नुपर्ने विषय समेत समावेश भएको छ ।

चालु सोह्रौं योजनामा बाल क्लब, बाल सञ्जाल, किशोरकिशोरी समूह, स्काउट जस्ता संस्थाको गठन तथा सञ्चालनलाई विस्तार गरी बालबालिकाको सामाजिक उत्तरदायित्व बोध तथा स्वावलम्बी जीवनपद्धतिको सिकाइसम्बन्धी सहभागीता बढाउन लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने उल्लेख गरिएको छ ।

५.२ बालबालिकाको सङ्गठन र स्वतन्त्रता

नेपालले बालबालिकाको सहभागिता, संगठन स्वतन्त्रता, विचार वा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार सुनिश्चितताका लागि गरेको संवैधानिक, कानूनी, नीतिगत व्यवस्थाको कार्यन्वयन भइरहेको छ । आवधिक तथा वार्षिक योजना, नीति, कार्यक्रम तर्जुमा लगायत बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरुको निर्माण प्रक्रियामा सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरुबाट बालबालिकाको उमेर, रुची र क्षमताको आधारमा बालबालिकाको विचार अभिव्यक्तिका लागि सहभागी गराउने गरिएको छ । स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ बमोजिम स्थानीय तहको योजना तर्जुमा प्रक्रियामा बालबालिकाको अनिवार्य सहभागिताको अभ्यास निरन्तर रुपमा अघि बढाउन मार्गदर्शन गरिएको छ । कतिपय स्थानीय तहले बाल भेलाबाट प्राप्त सुझावहरुलाई वार्षिक योजनामा समावेश गर्ने गरेका छन् ।

यसैगरी बाल अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्धनका लागि स्थानीय तहमा बालबालिका संगठित हुने तथा संस्था खोल्ने र दर्ता गर्ने क्रम शुरु भएको छ । बाल क्लब वा संस्था तथा बाल सञ्जालहरु गठन गरी बाल अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्धनका लागि क्रियाशील बनाउने कार्यहरु निरन्तर अघि बढिरहेका छन् । विद्यालयको शैक्षिक तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप लगायत विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा बालबालिकाको सहभागिता संस्थागत हुँदै गइरहेको छ । स्थानीय तहमा क्रियाशील स्वास्थ्य व्यवस्थापन समिति, बालमैत्री स्थानीय शासन वडा/गाउँ/नगर समिति, स्थानीय बाल अधिकार समिति लगायतमा बालबालिकाको सहभागिता गराउने अभ्यास भइरहेको छ । यसको अतिरिक्त सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट आयोजना हुने बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्य तथा कार्यक्रममा बाल प्रतिनिधित्व गराइ उनीहरुको विचारलाई सम्मान गर्ने अभ्यास भइरहेको छ । यसैगरी नेपाल स्काउट र रेडक्रस सोसाइटीमा संस्थागत स्वरुपमा बाल सहभागितालाई समावेश गरिएको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १० अनुसार प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो हक, हित र अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्धनको लागि बाल क्लब वा संस्था खोल्ने वा शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८ मा बाल क्लब वा संस्था खोल्ने तथा स्थानीय तहमा दर्ता गर्ने, नवीकरण गर्ने, खारेज गर्ने, स्थानीय बाल अधिकार समितिले सम्बन्धित स्थानीय तहका बाल क्लब वा संस्थाको उपलब्धि तथा क्रियाकलापको प्रकाशन

र प्रसारण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, बालक्लब वा संस्थाले कुनै पनि किसिमको आर्थिक कारोबार, चन्दा र लेनदेन सम्बन्धी व्यवहार गर्न नपाउने, बालक्लब वा संस्थाको प्रभावकारी सञ्चालन तथा कामकारबाहीलाई व्यवस्थित गर्न स्थानीय तहले आवश्यक व्यवस्था गर्न सक्ने लगायत बाल क्लब वा संस्थाको काम र कर्तव्यको व्यवस्था भएको छ ।

नेपालमा बालबालिकाको संगठन स्वतन्त्रता र नेतृत्व विकासको लागि बाल सञ्जाल र बाल क्लबहरूलाई प्राथमिकता दिइएको छ । यी क्लबहरू मार्फत बालबालिकालाई आफ्ना विचार राख्ने, छलफल गर्ने, नेतृत्व क्षमता विकास गर्ने अवसर मिलेको छ । स्थानीय तह, विद्यालय तथा समुदाय स्तरमा सञ्चालित बाल क्लबहरुले बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गरी बाल मैत्री स्थानीय शासन (Chlid-Friendly Local Governance) कार्यक्रम सञ्चालनमा सहयोग पुगेको छ । यसले नीति, योजना र वजेट निर्धारण तथा निर्माण प्रक्रियामा बालमैत्री बनाउन सघाउँछ र बालबालिकाको सक्रिय सहभागितालाई प्रोत्साहन गर्छ ।

अर्थपूर्ण बाल सहभागिताका लागि अझै सुधारको आवश्यकता रहेको छ । बालमैत्री कानून, नीति, कार्यक्रम र संरचना लगायतमा बालमैत्री सेवाको पहुँच विस्तार गर्दै बालमैत्री वातावरणको सिर्जना गर्न आवश्यक रहेको छ ।

विद्यालयमा बाल क्लब

शिक्षा तथा स्रोत विकास केन्द्रको गत वर्षको अभिलेख अनुसार सातवटा प्रदेशमा विद्यालयहरुमा आधारित १५ हजार १६ बाल क्लबहरु सञ्चालन रहेका छन् ।

तालिकाः ७२ विद्यालयमा रहेका बाल क्लबहरुको संख्या

प्रदेश	बाल क्लब संख्या				जम्मा
	१ देखि ५	१ देखि ८	१ देखि १०	१ देखि १२	
कोशी प्रदेश	७७६	७०३	५६३	५८५	२६२७
मधेश प्रदेश	३७८	३०८	२४३	३६१	१२९०
बागमती प्रदेश	९८६	६१२	६१३	७१३	२९२४
गण्डकी प्रदेश	७३५	४१९	४२९	४७५	२०५८
लुम्बिनी प्रदेश	८६१	६०५	४९१	५७५	२५३२
कर्णाली प्रदेश	५३२	३५१	२८८	३१३	१४८४
सुदूरपश्चिम प्रदेश	७६८	४९०	४२५	४१८	२१०१
जम्मा	५०३६	३४८८	३०५२	३४४०	१५०१६

स्रोतः शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लास I प्रतिवेदन २०८१

विद्यालयमा सञ्चालित बाल क्लबको संख्यालाइ हेर्दा सबैभन्दा धेरै बागमती प्रदेशमा १९.४७ प्रतिशत रहेका छन् भने सबैभन्दा कम मधेश प्रदेशमा ८.५९ प्रतिशत रहेका छन् ।

स्थानीय तहमा बाल क्लबको स्थिति

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले सबै (७५३) स्थानीय तहलाई पत्राचार गरी बाल क्लब सम्बन्धी गुगल फाराममा आवश्यक तथ्याङ्क तथा विवरण उपलब्ध गराउन अनुरोध गरिएकोमा १०५ वटा स्थानीय तहबाट प्राप्त विवरण अनुसार २ हजार ७९२ वटा बाल क्लब तथा सञ्जालमध्ये १ हजार ६०५ बाल क्लब तथा सञ्जालहरू मात्रै औपचारिक रूपमा सम्बन्धित स्थानीय तहमा दर्ता भएका देखिन्छन् । । यसरी दर्ता भएका बाल क्लबहरूमा जम्मा २७ हजार १५६ जना बालबालिका सदस्यको रुपमा आबद्ध भएका छन् । जसमा १३ हजार २७९ जना बालक र १३ हजार ८७७ जना बालिका रहेका छन् । १०५ वटा स्थानीय तहमा दर्ता भएका बाल क्लब तथा सञ्जालहरुका आधारमा ७५३ वटा स्थानीय तहमा ११ हजार ५१० बाल क्लब तथा सञ्जाल दर्ता भएका र ८ हजार ५१० दर्ता नभएका गरी देशभर करीब बीस हजार बाल क्लब तथा सञ्जाल रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

५.३ आम सञ्चार र बाल सहभागिता

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १९ मा बाल अधिकारको उल्लंघन तथा बालबालिकाको हित प्रतिकूल नहुने गरी सूचना प्रकाशन वा प्रसारण गर्नु सञ्चार क्षेत्रको दायित्व हुने व्यवस्था उल्लेख छ । आम सञ्चारका माध्यमबाट बालबालिकाको रचनात्मक तथा सिर्जनात्मक क्षमता प्रस्फुटन गर्ने उद्धेश्यका साथ बालबालिका लक्षित, बालबालिकाको आफ्नै सहभागितामा सूचना तथा सामग्री उत्पादन तथा प्रसारण हुन थालेका छन् । सञ्चार माध्यमलाई बालमैत्री बनाउन बालमैत्री सञ्चार निर्देशिका, २०७३ कार्यन्वयनमा रहेको छ । निजी तथा सामुदायिक एफ.एम., रेडियो, टेलिभिजनले बालबालिका केन्द्रित तथा बालबालिकाकै सहभागितामा विभिन्न कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिरहेका छन् ।

यस्ता कार्यक्रमहरुबाट एकातिर बालबालिका सम्बन्धी सूचनाको जानकारी हुने गरेको छ भने अर्कोतिर बालबालिका प्रोत्साहित हुने गरेको पाइन्छ । यसरी आमसञ्चार माध्यमहरुमा बालबालिकाको सरोकार, पाठक, दर्शक र श्रोताका साथै सहभागिका रुपमा पनि हुने गरेको देखिन्छ । संचार माध्यममा बालबालिकाको सहभागिता सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने बालमैत्री सूचना तथा सामग्री प्रकाशन तथा प्रसारणका लागि साझा बुझाई कायम गर्न अझै थप प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.४ संस्कृति तथा मनोरञ्जनमा बाल सहभागिता

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १४ को उपदफा (३) ले प्रत्येक बालबालिकालाई

आफ्नो उमेर, रूची र आवश्यकता अनुसार बालमैत्री मनोरञ्जन गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ। सोही अनुसार बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि सांस्कृतिक तथा मनोरञ्जनका क्षेत्रहरुमा बालबालिकाको सहभागिता हुन थालेको छ । बालबालिकालाई आफ्नो कला, सिर्जनशीलता र सोचाइ अभिव्यक्त गर्न पाउने वातावरणले उनीहरूको आत्मविश्वास, सामाजिक क्षमता, र मानसिक विकासमा समेत सकारात्मक प्रभाव पार्दछ। संस्कृति र मनोरञ्जनमा बाल सहभागिताले उनीहरूको मौलिक पहिचानको जगेर्ना गर्नुका साथै विभिन्न कला र संस्कारप्रति रुची र सम्मान बढाउन मद्दत गर्दछ। नेपालको संविधानको धारा १९ मा सार्वजनिक शिष्टचार, नैतिकता प्रतिकूल हुने वा भेदभावलाई प्रोत्साहन गर्ने खालका श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न नहुने उल्लेख गरिएको छ। यसर्थ विभिन्न गीत, संगीत, विज्ञापन, कार्टुनमा प्रयोग गरिएका बालबालिकालाई के कसरी प्रयोग गरियो, त्यस प्रक्रियामा बाल संवेदनशीलता अपनाइयो या अपनाईएन, त्यस्तो प्रयोगले बालबालिकाको सर्वोत्तम हित, सामाजिक सद्भावमा नकारात्मक असर पर्छ कि पर्दैन भन्ने विषयमा सरोकारवाला तथा जिम्मेवार निकायको गम्भीर ध्यान जान जरुरी छ।

५.५ खेलकुद र बालबालिका

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १४ मा प्रत्येक बालबालिकालाई निजको उमेर र रुची अनुसारको खेल खेल्न र खेलकुदमा सहभागी हुन पाउने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ। प्रत्येक विद्यालयले नियमित पठनपाठनका अतिरिक्त खेलकुदको उचित व्यवस्था मिलाउनुपर्ने कानूनी प्रावधान समेत रहेको छ। खेलकुदलाई शैक्षिक पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको भए तापनि आवश्यक पूर्वाधार, प्रशिक्षक, स्रोत सामाग्री र सुविधाको पहुँच अभावका कारण प्रभावकारी बन्न सकेको छैन।

तीनै तहका सरकारी तथा गैरसरकारी निकाय र संस्थाहरूले बालबालिकाको क्षमता तथा प्रतिभा प्रस्फुटन गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेका छन् । विद्यालय, वडा, स्थानीय तह, जिल्ला, प्रदेश र राष्ट्रियस्तरमा बालबालिका लक्षित प्रतियोगिताहरू आयोजना गरिदैं आएको छ। यस्ता प्रतियोगिताहरूले बालबालिकाको शारीरिक तथा मानसिक विकासका साथै आत्मविश्वास, आत्मरक्षा, समूह कार्य र नेतृत्व विकासमा योगदान पुर्‍याएको छ।

५.६ स्काउट र बालबालिका

नेपाल स्काउटको स्थापना २००९ सालमा भएको हो । स्काउटले बालबालिकालाई शारीरिक, बौद्धिक, सामाजिक, संवेगात्मक र आध्यात्मिक विकासका साथै आत्म सुरक्षा, नेतृत्व विकास र राष्ट्र तथा राष्ट्रियता प्रति समर्पित भावनाको विकास गराउँदछ।

५.७ जुनियर युवा रेडक्रस सर्कल र बालबालिका

विश्व रेडक्रस अभियानमा सहभागी हुने उद्देश्यका साथ विश्वमा रेडक्रसको स्थापना भएको झन्डै

१०० वर्षपछि नेपालमा नेपाल रेडक्रस सोसाइटी वि.स.२०२० भदौ १९ गते स्थापना भएको हो । विश्व रेडक्रस अभियानमा सहभागी हुने उद्देश्यका साथ नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले देशभर शाखा, उपशाखा र बालबालिका तथा युवाहरुलाई जुनियर युवा रेडक्रस सर्कल मार्फत संगठित भएर बाल सहभागिता प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याएको छ । बालबालिका तथा जुनियर युवाको सहभागितामा विभिन्न कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरेको छ । नेपाल रेडक्रस सोसाईटीको जुनियर तथा युवा रेडक्रस विभागबाट आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बाल सहभागिता सम्बन्धी भएका मुख्य गतिविधि तथा उपलब्धिहरु निम्नानुसार रहेका छन् ।

तालिकाः ७३ जुनियर युवा रेडक्रस सर्कल र बाल सहभागिता

क्र.सं.	गतिविधि	उपलब्धि/सहभागी संख्या	कैफियत
१	जुनियर युवा रेडक्रस सर्कल सञ्चालन संख्या	६,६३६ सर्कल	
२	जुनियर युवा सर्कलका सदस्य संख्या	६,९२,३०३ जना	
३	युवाहरुको क्षेत्र विकास सम्बन्धमा सरकारी तथा अन्य सरोकारवाला संस्थाहरु सँग छलफल वैठक	१ पटक	
४	**राष्ट्रिय स्तरको कविता प्रतियोगिताः** ७ प्रदेशबाट उत्कृष्ट २० जनाको २० वटा कविताबाट राष्ट्रिय स्तरमा उत्कृष्ट १ जना	३८१ जना	
५	प्रदेशस्तरीय जुनियर तथा युवा रेडक्रस गोष्ठि	७८६ जना	
६	**परिवर्तक द चेन्ज मेकर अभियान** (**परिवर्तक द चेन्ज मेकर अभियान**)ः युवाहरुवाट जलवायु परिवर्तन तथा अनुकुलन सम्बन्धमा कार्ययोजना माग गरी छनौटमा परेका जुनियर तथा युवाहरुलाई पहिलो चरणमा ७९ युवाहरुलाई प्रति युवा रु.२४,०००/- दोस्रो चरणमा पहिलो चरणमा छनौट भएका युवाहरुको योजन ाअनुरुप कार्यसम्पादन मूल्यांकन गरी ३४ जना युवाहरुलाई प्रति युवा रु. ५०,०००/-, तेस्रो चरणमा ती मध्ये ५ जना छनौट गरी प्रति युवा रु.१,००,०००/- र यस कार्यक्रमको अन्तिम चरणमा तेस्रो चरणमा छनौट भएका ५ युवाहरुमध्ये एक जना युवा छनौट गरी वहाँलाई वहाँको योजनालाई मूर्तरुप दिई जीविकोपार्जनमा अगाडि बढाउने उद्देश्यले रकम रु. ५,००,०००/- उपलब्ध गराइएको		
क.	अभियानको दोस्रो चरण	४३९९ जना लाभान्वित	
ख.	अभियानको दोस्रो चरण	८१६ जना लाभान्वित	
ग.	अभियानको दोस्रो चरणमा छनौट भएका युवाहरुलाइ रेडक्रस कार्यक्रमबारे अभिमूखीकरण	५० जना लाभान्वित	

क्र.सं.	गतिविधि	उपलब्धि/सहभागी संख्या	कैफियत
७	परिवर्तक द चेन्ज मेकर अभियान कार्यक्रम अभिमूखीकरण	३९	१ पटक
८	परिवर्तक द चेन्ज मेकर अभियानका युवाहरुलाइ प्रस्ताव, प्रतिवेदन र वायोडाटा लेखन क्षमता अभिवृद्धि तालिम	३२	१ पटक
९	जलवायु परिवर्तन तथा अनुकुलन सम्बन्धी YADAPT तालिम	जिल्लामा	२ पटक
१०.	जलवायु उद्यममा युवा कार्यक्रम काठमाडौं, ललितपुर र भक्तपुर तीन वटै जिल्लाका उपशाखा तथा जुनियर तथा युवा सर्कलका १८ देखि ३० वर्ष भित्रका उमेर समूहका युवाहरुमध्येबाट. बीस बीस जना छनौट गरी जम्मा साठी जना युवाहरुलाई यस परियोजनामा समावेश गरिएको छ। छनौट भएका युवाहरु बाट प्रस्तुत भएका लघुउद्यमको योजनाहरु मध्येबाट प्रत्येक जिल्लाबाट नौ नौ जना उत्कृष्ट र दीगो हुन सक्ने उद्यम छनौट गरी प्रोत्साहन स्वरुप बीउ पूँजीको रुपमा जम्मा २७ जनालाई जनही पचास हजार रुपैयाँ सहयोग		
क.	परियोजना गतिविधि जानकारी बैठक	१३०	४ पटक
ख.	रेडक्रस अभियान, जलवायु परिवर्तन, विपद् व्यवस्थापन, लैङ्गिक समावेशीता, सामुदायिक सहभागिता र उत्तरदायित्व सम्बन्धि अभिमूखीकरण	६०	३ पटक
११	जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सचेतना		७ प्रदेशमा
१२	साइबर सचेतना शिक्षा	प्रदेश तथा जिल्ला स्तरीय	१७ पटक
१३	अन्तराष्ट्रिय जुनियर तथा युवा स्वयंसेवकहरुको नेपाल भ्रमण		
१४	शिकाको आइकेगामी र समूह (Chikako Ikegami and team)	Youth coordinator, Japanese Red-Cross	July 28-Aug 2, 2024

स्रोतः नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, २०८१

उल्लिखित तालिका अनुसार हालसम्म ६ हजार ६३६ जुनियर युवा रेडक्रस सर्कलमा ६ लाख ९२ हजार ३०३ जना बालबालिका तथा जुनियर युवाको सहभागिता रहेको देखिन्छ भने जुनियर युवा रेडक्रस सर्कल मार्फत बालबालिका तथा जुनियर युवाहरुको विभिन्न कार्यक्रममा सहभागिता भएको देखिन्छ।

परिच्छेदः ६

बालमैत्री स्थानीय शासन

६.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा वि.सं. २०६३ सालदेखि साविक केन्द्रीय बाल कल्याण समितिले बालमैत्री गाउँविकास समितिको अवधारणा ल्याएर बालमैत्री गाउँविकास समितिको सूचकहरु निर्धारण गरी बालमैत्री स्थानीय शासन प्रारम्भ गरेको इतिहास छ । यस अवधारणालाई तत्कालीन स्थानीय विकास मन्त्रालयले वि.सं. २०६८ सालमा बालमैत्री स्थानीय शासनः राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ र बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधि, २०६८ लागू गरेर नेपालमा बालमैत्री स्थानीय शासन प्रणाली मूलप्रवाहीकरण भएको थियो । नेपालको संविधान, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिकका, २०७८, बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा कार्यविधि, २०७९ लगायतका व्यवस्थाहरु कार्यान्वयन गरी बालमैत्री घर परिवार, विद्यालय, स्थानीय तह र समग्र समाज नै बालमैत्री बनाउनु आवश्यक छ । बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ ले आ.व. २०८७/८८ सम्ममा सबै स्थानीय तहलाई बालमैत्री बनाउने लक्ष्य लिएको छ । यसैगरी आ.व. २०८१/८२ को असार मसान्तसम्ममा १३० वटा नगरपालिका, २०० वटा गाउँपालिका तथा २ हजार ९५५ वटा वडाहरुलाई बालमैत्री घोषणा गर्ने लक्ष्य राखेकोमा आ.व. २०८१/८२ को असार सम्ममा जम्मा २७ वटा स्थानीय तह (२ वटा उपमहानगरपालिका, १८ वटा नगरपालिका र ७ वटा गाउँपालिका) र अन्य स्थानीय तहका केही न्यून वडाहरु बालमैत्री घोषणा भएका छन् । बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिकाले तोकेका न्यूनतम् सूचकहरूका साथै स्थानीय तहले थप गरेका अतिरिक्त सूचकहरू समेत हासिल भएमा बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा कार्यविधि, २०७९ बमोजिम बालमैत्री वडा, गाउँपालिका वा नगरपालिका घोषणा गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

६.२ बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा भएका स्थानीय तहहरुको विवरण

नेपालले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा व्यक्त गरेका समभ्रुदारी तथा प्रतिवद्धता कार्यान्यवन गर्ने सन्दर्भमा बाल अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिमा उल्लेख गरिएका बाल बचाउ, बाल संरक्षण, बाल विकास र बाल सहभागिता जस्ता बालअधिकारका मूलभूत विषयलाई सम्बोधन गरी बाल अधिकार सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व भएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकारले

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ जारी गरी बालमैत्री स्थानीय शासन प्रणाली प्रवर्द्धनको अभियानलाई निरन्तरता दिएको छ । यसले स्थानीय तहहरूले अवलम्वन गर्ने योजना तर्जुमा, बालबालिकासँग सम्बन्धित नीति निर्माण र निर्णय प्रक्रियामा बालबालिका, उनीहरूका अभिभावक तथा बालबालिकासँग सरोकार राखे संघ संस्थाहरूको सहभागिता र उनीहरूको भूमिका सुनिश्चित गरी बालमैत्री शासन पद्धति स्थापित गर्ने लक्ष्य लिएको छ । बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा कार्यविधि, २०७९ बमोजिम वि.सं. २०८२ को असार मसान्तसम्म बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा भएका स्थानीय तहको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ भने बालमैत्री घोषणा भएका स्थानीय तहका वडाहरुको विवरण **अनुसूची –६** मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका: ७४ बालमैत्री स्थानीय शासन घोषणा भएका स्थानीय तहहरूको विवरण

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	स्थानीय तह	घोषणाको मिति
१	लुम्बिनी	नवलपरासी	सुनवल नगरपालिका	२०७५ भदौ ०३
२	गण्डकी	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	देवचुली नगरपालिका	२०७५ भदौ २९
३	मधेश	सप्तरी	कञ्चनरुपा नगरपालिका	२०७६ भदौ २०
४	बागमती	दोलखा	भिमेश्वर नगरपालिका	२०७६ भदौ २९
५	बागमती	मकवानपुर	मनोहरी गाउँपालिका	२०७६ पुस २८
६	कोशी	झापा	भद्रपुर नगरपालिका	२०७७ पुस ७
७	बागमती	मकवानपुर	बकैया गाउँपालिका	२०७७ माघ २९
८	बागमती	काभ्रेपलाञ्चोक	धुलिखेल नगरपालिका	२०७७ फाल्गुन ०५
९	गण्डकी	स्याङ्जा	भीरकोट नगरपालिका	२०७७ फाल्गुन २२
१०	लुम्बिनी	पाल्पा	बगनासकाली गाउँपालिका	२०७७ चैत्र १४
११	बागमती	काभ्रेपलाञ्चोक	पनौती नगरपालिका	२०७८ असार ३०
१२	लुम्बिनी	कपिलवस्त	वाणगङ्गा नगरपालिका	२०७८ साउन १५
१३	लुम्बिनी	रुपन्देही	तिलोत्तमा नगरपालिका	२०७८ मंसिर २९
१४	कोशी	सुनसरी	रामधुनी नगरपालिका	२०७८ पुस ८
१५	लुम्बिनी	पाल्पा	रम्भा गाउँपालिका	२०७८ पुस १९
१६	बागमती	भक्तपुर	चाँगुनारायण नगरपालिका	२०७८ फागनु २८

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	स्थानीय तह	घोषणाको मिति
१७	लुम्बिनी	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पश्चिम)	रामग्राम नगरपालिका	२०७८ चैत्र १२
१८	बागमती	दोलखा	कालिञ्चोक गाउँपालिका	२०७८ चैत्र १२
१९	बागमती	मकवानपुर	मकवानपुरगढी गाउँपालिका	२०७८ चैत्र १२
२०	बागमती	चितवन	रत्ननगर नगरपालिका	२०७८ चैत्र २२
२१	लुम्बिनी	दाङ	घोराही उपमहानगरपालिका	२०७८ चैत्र २३
२२	कोशी	इलाम	सुर्योदय नगरपालिका	२०७९ भदौ २९
२३	गण्डकी	बाग्लुङ्ग	गलकोट नगरपालिका	२०८० जेष्ठ १३
२४	कोशी	झापा	कमल गाउँपालिका	२०८० माघ २०
२५	गण्डकी	बाग्लुङ्ग	बाग्लुङ्ग नगरपालिका	२०८१ माघ ९
२६	बाग्मती	मकवानपुर	हेटौडा उपमहानगरपालिका	२०८१ माघ २
२७	कोशी	झापा	कन्काइ नगरपालिका	२०८२ वैशाख २५

स्रोतः राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, २०८२

परिच्छेद: ७

बालबालिका सम्बन्धी प्रादेशिक नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य

७.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा संघीयताको कार्यान्वयनसँगै प्रत्येक प्रदेशले नेपाल सरकारको जस्तै आ-आफ्नो वार्षिक कार्यक्रम तथा वजेटमा बालबालिका सम्बन्धी प्रादेशिक नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने गरेको छ। जसले गर्दा नेपालको संविधान, बालबालिका सम्बन्धी संघीय र प्रादेशिक ऐन, नियम, कानून तथा नीति कार्यान्वयन गरी बाल अधिकारको संरक्षण तथा सम्वर्द्धन गर्न राज्यको दायित्व र जिम्मेवारी निर्वाह गरिएको छ।

७.२ बालबालिका सम्बन्धी प्रदेशगत नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य

प्रदेश सरकारले प्रत्येक आर्थिक वषमा वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम निर्धारण गरी सोही नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वजेट विनियोजन गर्दै आएको छ। सातै प्रदेश सरकारले आर्थिक वर्ष २०८२/८३ मा प्रस्तुत गरेको नीति तथा कार्यक्रम र वजेट वक्तव्य देहाय बमोजिम रहेको छ भने बालबालिका सम्बन्धी प्रदेशले निर्माण गरी लागू गरेका प्रादेशिक कानूनहरु **अनुसूची –७** मा राखिएको छ।

कोशी प्रदेश

नीति तथा कार्यक्रम

नीति नं. १२ महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, दलित, पिछड़ा वर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, आर्थिक रुपले पछाडि परेका र अपाङ्गता भएका व्यक्तिका मानव अधिकारसम्बन्धी विषयको कार्यान्वयनमा जोड दिई आर्थिक तथा सामाजिक विकास सुचकाङ्कमा सुधार गर्दै लगिनेछ। संघ र स्थानीय तहको समन्वयमा कानूनी अनुसन्धान, कानूनी साक्षरता, निशुल्क कानूनी सहायता र न्यायमा पहुंच अभिवृद्धि गरिनेछ।

नीति नं. ५२ महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, आदिवासी, जनजाति र पछाडि पारिएका समुदायको विकास, संरक्षण, उत्थान र सशक्तीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। सबै प्रकारका विभेद, कुप्रथा र हिंसामुक्त प्रदेश निर्माण गर्ने अभियानलाई निरन्तरता दिइनेछ।

नीति नं. ६२ बालबालिकाको खोप लगाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दी खोज र खोप अभियानलाई बालबालिका, सुदृढ़ बनाइनेछ। किशोरकिशोरी, गर्भवती र सुत्केरीको पोषण अवस्थालाई लक्षित गरी व्यवहार परिवर्तनमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। सामुदायिक स्वयंसेविकालाई स्वास्थ्य प्रोत्साहन गरिनेछ ।

नीति नं. ७० प्रदेश सरकारका लागि आवश्यक पर्ने सरकारी भवन निर्माण गरिनेछ। स्थानीय प्रादेशिक मौलिकता झल्काउने तथा अपाङ्गतामैत्री र बालमैत्री भौतिक संरचना बनाउन विशेष जोड़ दिइनेछ ।

वजेट वक्तव्य

बुँदा नं. २६ कोशी प्रदेशका १३७ वटा स्थानीय तहका २७४ वटा विद्यालयमा बाल विवाह विरुद्ध सचेतनाका लागि किशोरी सशक्तीकरण कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ। यस कार्यक्रमबाट ६ हजार ८ सय ५० जना लाभान्वित भएका छन् ।

मधेश प्रदेश

नीति तथा कार्यक्रम

नीति नं. ५.७ बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच र सहभागिता वृद्धि गर्न तथा गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्न "बच्चाके स्कूल पठाउ, साक्षरता के दीप जलाउ" नारालाई आत्मसात गर्दै प्रदेश साक्षर अभियानका कार्यक्रमहरु अगाडि बढ़ाईनेछ ।

नीति नं. ७.२२ मधेश प्रदेशमा बाल श्रमको अन्त्य तथा बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्न, प्रदेशभरिका १३६ वटै स्थानीय तहसँग समन्वय गरी "बाल श्रममुक्त मधेश" अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति नं. ७.३१ बालबालिका, महिला, युवा, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, एकल महिला, दलित, पिछडावर्ग, आदिवासी जनजाती, मुस्लिम, ज्येष्ठ नागरिक, जोखिममा रहेका असहाय तथा सड़क आश्रित नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक र विपन्न लगायत अन्य समुदायको अधिकार सुनिश्चित तथा सशक्तीकरण गर्ने नीति अवलम्बन गरिनेछ।

नीति नं. १०.१७ खेलकुद, बाल अधिकार, पिछड़ावर्गको सशक्तीकरण तथा सामाजिक कल्याणसंग सम्बन्धित गतिविधिहरुलाई संस्थागत, समावेशी र प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्न खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालयद्वारा सम्बन्धित निकायको समन्वयमा "पिछड़ा वर्गको अधिकार सम्बन्धी ऐन", "प्रदेश खेलकुद विकास नियमावली", "बालिका संरक्षण तथा सशक्तीकरण नियमावली", "प्रदेश बाल अधिकार सम्बन्धी नियमावली", "खेलाडी पुरस्कार सम्बन्धी कार्यविधि", "खेलाडी बीमा सम्बन्धी कार्यविधि", "खेलकूद सामाग्री खरिद कार्यविधि", "खेलकूद प्रशिक्षण कार्यविधि"',

"खेलकूद प्रतियोगिता सञ्चालन कार्यविधि", "खेलकूद अनुदान तथा सहयोग सम्बन्धी कार्यविधि", "युवा विशेष कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि" र "संघ-संस्था समन्वय सम्बन्धी मापदण्ड" तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

वजेट वक्तव्य

बुँदा नं. ७२ श्रम शोषण, बाल श्रम उन्मुलन र अनौपचारीक क्षेत्रका श्रमीकहरुको सम्मानीत रोजगारका लागि प्रदेश भरी विशेष कार्यक्रमहरु संचालन गर्न बजेटको व्यवस्था गरेको छु ।

बुँदा नं. ९६ प्रत्येक प्रादेशिक निर्वाचन क्षेत्रमा १ वटाका दरले सामुदायिक विद्यालयमा सञ्चालित बाल विकास कक्षाको व्यवस्थापनमा सहयोगको लागि रु १ करोड २८ लाख विनियोजन गरेको छु।

बुँदा नं. १०० अति विपन्न डोम मुसहर चमार दुसाद हलखोर लगायत सिमान्तकृत जातजातिका बालबालिकाहरुलाई लक्षित गर्दै दलित शिक्षा अभियान कार्यक्रम सञ्चालन गर्न बजेट विनियोजन गरिएको छ ।

बागमती प्रदेश

नीति तथा कार्यक्रम

नीति नं. ४७ उमेर सापेक्ष विकाससँग सम्बन्धित रोगहरु र अनुवांशिक एवम् जन्मजात स्वास्थ्य समस्याको निःशुल्क परीक्षण र उपचार गरिनेछ। हेमोफिलियाका बिरामीहरुलाई प्रादेशिक अस्पतालबाट उपचार तथा एन्टीहेमोफेलिक फ्याक्टर निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ। बालबालिकालाई विद्यालयस्तरमा श्रवण, दृष्टि र दन्त परीक्षण गरी उपचार र चस्मा उपलब्ध गराइनेछ । भविष्यमा हुन सक्ने बाथ रोग र मुटु रोगको निःशुल्क स्क्रिनिङ गरिनेछ ।

नीति नं. ६४ लोपोन्मुख र अति सिमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरुको पहुँच र गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि सामुदायिक विद्यालयमा आवासीय कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै स्थानीय तहको साझेदारीमा आवश्यकताअनुसार आवासीय विद्यालय विस्तार गरिनेछ। अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको कार्यान्वयनमा तहगत सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।

नीति नं. **७५** बालअधिकारको संरक्षण र कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तहमा बालमैत्री स्थानीय शासनका लागि सहकार्य गरिनेछ। अनाथ बालबालिकाहरूका लागि स्थानीय तहको सहकार्यमा सञ्चालन गर्दै आएको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ। बाल अधिकारको कार्यान्वयन गर्न प्रदेश भित्र सञ्चालनमा रहेका बालगृहहरुको अभिलेखीकरण र नियमन मार्फत सुधारका लागि सहयोग गरिनेछ ।

नीति नं. ९३ तहगत सरकारको समन्वयमा प्रदेश प्रहरी अस्पताल लगायत भौतिक संरचनाको मर्मत

तथा विकास, अपराध अनुसन्धानमा सहयोगी डिजिटल फरेन्सिक ल्याब, कारागार र बालसुधार गृह सुदृढ़ीकरण तथा कैदीबन्दीको क्षमता विकास कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।

नीति नं. १०१ प्रदेश भित्र बोलिने भाषा, कला, साहित्य, धर्म तथा मौलिक संस्कृतिको पहिचान, संरक्षण र प्रवर्धनका लागि प्रदेश संस्कृति नीति तर्जुमा गरिनेछ। बालबालिकामा मातृभाषा प्रवर्धनका लागि श्रव्यदृश्य, पाठ्य सामग्री विकास लगायतका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति नं. ११० “श्रम सीपको सम्मानः बागमती प्रदेशको अभियान“ अन्तर्गत तहगत सरकारको समन्वयमा वैदेशिक रोजगारीलाई व्यवस्थित र मर्यादित बनाउँदै लगिनेछ। स्वदेशमै सम्मानित र उत्पादनमूलक रोजगारी सिर्जनाको लागि सीप विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। स्वरोजगार प्रवर्धन, बालश्रम उन्मूलन र कार्यस्थल सुरक्षा सम्बन्धी मापदण्डलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गरिनेछ।

वजेट वक्तव्य

बुँदा नं. ६८ बागमती प्रदेशभित्र रहेका मूर्त र अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूको जगेर्ना तथा प्रवर्धन गरिनेछ। बालबालिकालाई उनीहरूको मातृभाषा प्रवर्धनका लागि विभिन्न श्रव्यदृश्य कार्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री निर्माणका लागि बजेट छुट्याएको छु ।

बुँदा नं. १०३ सार्वजनिक यातायातलाई मर्यादित बनाउन बालश्रम मुक्त गर्दै कार्यरत श्रमिकहरूको व्यवहार र बोलीलाई नम्र बनाइनेछ। सार्वजनिक यातायातमा श्रमिकको रुपमा काम गर्नका लागि प्रदेश प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम परिषद्बाट तालिम लिनुपर्ने र तालिम नलिएकाले श्रमिकको रुपमा कार्य गर्न नपाउने गरी कान”नी व्यवस्था गरिनेछ ।

बुँदा नं. १२२ हेमोफिलियाका बिरामीहरूलाई प्रादेशिक अस्पतालबाट उपचार तथा एन्टिहेमोफेलिक फ्याक्टर निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ। उमेर सापेक्ष विकाससँग सम्बन्धित रोगहरू र आनुवांशिक एवम् जन्मजात स्वास्थ्य समस्याको निःशुल्क परीक्षण र उपचार गरिनेछ । बालबालिकालाई विद्यालयमा श्रवण, दृष्टि, दन्त परीक्षण गर्न र भविष्यमा हुन सक्ने बाथ रोग र मुटु रोगको निःशुल्क स्क्रिनिङ गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाएको छु ।

बुँदा नं. १२७ स्थानीय तहको साझेदारीमा हाल सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक विद्यालयका आवासीय कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ। लोपोन्मुख र अति सीमान्तकृत समुदायका जिरेल, सुरेल, थामी, चेपाङ, माझी, दनुवार लगायतका बालबालिकाहरूको अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गरी गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता गरिनेछ ।

बुँदा नं. १३६ आमाबाबु विहीन बालबालिकाहरूका लागि स्थानीय तह मार्फत सञ्चालन गर्दै आएको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिएको छु। बाल अधिकारको कार्यान्वयन गर्न प्रदेश भित्र

सञ्चालनमा रहेका बालगृहहरूको अभिलेखीकरण गरिनेछ। स्थानीय तह र गैर सरकारी संस्थासँगको समन्वय र सहकार्यमा सहयोगापेक्षी सडक मानवमुक्त बागमती प्रदेश अभियानका लागि बजेट व्यवस्था गरेको छु ।

बुँदा नं. १७३ सुरक्षा संवेदनशीलतालाई प्राथमिकता दिई संवेदनशील स्थानहरूमा आधुनिक प्रविधियुक्त सुरक्षा सामग्रीको जडान गरिनेछ। तहगत सरकारसँगको सहकार्यमा अत्याधुनिक प्रविधियुक्त सुरक्षा जाँच चौकी निर्माण गरिनेछ। अपराध अनुसन्धानमा सहयोगी डिजिटल फरेन्सिक ल्याव, कारागार र बालसुधार गृह सुदृढीकरण गरिनेछ ।

गण्डकी प्रदेश

नीति तथा कार्यक्रम

नीति नं. ५६ प्रदेश मातहतका अस्पतालमा जन्मजात रोगको पहिचान गर्न शिशुको स्क्रिनिङ गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । बालबालिकामा बाथ मुटुरोग (रुम्याटिक हार्ट डिजीज) स्क्रिनिङ साथै पोषण अवस्थाको लेखाजोखा गरिनेछ ।

नीति नं. ५९ प्रदेश मातहतका अस्पताल आवश्यकताका आधारमा स्तरोन्नति गर्दै चिकित्सा विधाका शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालनको सुरुवात गरिनेछ। स्थानीय तहका आधारभूत अस्पताल, मानव सेवा आश्रम, बाल सुधार गृह, ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र जस्ता संस्थामा प्रदेश अस्पताल मार्फत स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइनेछ। विद्यालय नर्स कार्यक्रमलाई पुनरावलोकन गरी थप प्रभावकारी बनाइनेछ ।

नीति नं. ६२ मातृशिशु मितेरी प्रादेशिक अस्पतालमा निःसन्तान उपचार केन्द्र र मध्यविन्दु प्रादेशिक अस्पतालमा बौद्धिक एवम् अटिजम सम्बन्धी अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार गर्न अपाङ्गता उपचार केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।

नीति नं. ६७ प्रादेशिक जनस्वास्थ्य प्रयोगशालाको सुदृढीकरण साथै पहुँच अभिवृद्धि गर्न नमुना सङ्कलन केन्द्रलाई विस्तार गरी सेवालाई सहज र सुलभ बनाइनेछ। १० वर्ष मुनिका बालबालिका र ६५ वर्ष भन्दा माथिका ज्येष्ठ नागरिकलाई निःशुल्क बहिरङ्ग तथा प्रयोगशाला सेवा र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।

नीति नं. ७६ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तिकरण गर्न आवश्यक प्रदेश कान''न निर्माण गरी समुदायमा आधारित पुनर्स्थापना कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ। बौद्धिक शिक्षाका लागि नेपाल सरकारसँगको सहकार्य र साझेदारीमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको प्रदेशस्तरमा सुविधा सम्पन्न आवासीय विद्यालय सञ्चालन गर्न आवश्यक पहल गरिनेछ ।

नीति नं. ८५ बाल अधिकारको सुनिश्चित गर्न, बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय तहलाई प्रोत्साहन गर्दै जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका बालबालिकाको खोजतलास, उद्धार तथा संरक्षण गर्न प्रदेश समन्वय केन्द्र १०४ सञ्चालन, बाल हेल्पलाईन कार्यक्रम, शिशु स्याहार केन्द्र र ज्येष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र सञ्चालन कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।

नीति नं. १२२ नागरिकमैत्री प्रहरी कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै नेपाल सरकारसँगको समन्वय र सहकार्यमा प्रहरीका लागि आवश्यक पूर्वाधार र बालसुधार गृहको भौतिक संरचनाको मर्मत-सम्भार एवम् कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ ।

वजेट वक्तव्य

बुँदा नं. ६५ बाल अधिकारको सुनिश्चितताका लागि बालमैत्री स्थानीय शासन विकास र प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय तहसँग साझेदारी गर्ने कार्यक्रमको लागि आवश्यक बजेटको व्यवस्था गरेको छु । सडक मानवमुक्त प्रदेश कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै मनोसामाजिक परामर्श सेवा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाएको छु ।

लुम्बिनी प्रदेश

नीति तथा कार्यक्रम

नीति नं. १२५ प्रदेशलाई लैङ्गिकमैत्री, बालमैत्री, अपाङ्गता तथा ज्येष्ठ नागरिकमैत्री प्रदेशको रुपमा स्थापित गर्न महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी कानूनहरुमा परिमार्जन गर्दै लगिनेछ ।

नीति नं. १२९ बालबालिकामाथि हुने दुर्व्यवहार, हिंसा, शोषण र भेदभाव एवम् बालश्रमको अन्त्य गर्दै बालमैत्री प्रदेश निर्माणका लागि स्थानीय तहसँग सहकार्य गरिनेछ। बालविवाह अन्त्यका लागि विशेष अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति नं. १३० स्थानीय तह, गैरसरकारी संघसंस्था समेतको समन्वय र सहकार्यमा प्रदेशलाई सड़क मानवमुक्त तथा सड़क बालबालिकामुक्त बनाउने अभियान सञ्चालन गरिनेछ। सड़क बालबालिकाको उद्धार, संरक्षण, पारिवारिक पुनर्स्थापनाको कार्यलाई निरन्तरता दिँदै शिक्षा प्राप्तिको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न आवश्यक सहजीकरण गरिनेछ ।

नीति नं. १३२ विपद्मा महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायत संकटासन्न समुदायको संरक्षणका लागि विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनमा लैक्टिक समानता, अपाङ्गता र सामाजिक समावेशीकरणको अवधारणालाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।

नीति नं. १३३ महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाड़ता भएका व्यक्ति, मुक्त

कमैया, कम्लहरी, सुकुम्बासी, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, मुस्लिम, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, पिछड़ा वर्ग, विपन्न र जोखिममा रहेका समुदायको आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तिकरणका लागि सम्बन्धित सङ्घ संस्थासँगको समन्वयमा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

वजेट वक्तव्य

बुँदा नं. ७३ गुणस्तरीय र आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने बालबालिकाको हक सुनिश्चित गर्न आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने प्रबन्ध गरेको छु। सीपमूलक र प्राविधिक शिक्षा विस्तार गरी रोजगारीका अवसर सिर्जना गरिनेछ । उच्च शिक्षालाई अनुसन्धानमूलक, नवप्रवर्तनमुखी र व्यावसायिक बनाउँदै लैजाने व्यवस्था मिलाएको छु ।

बुँदा नं. ८३ बालबालिकामाथि हुने दुर्व्यवहार, हिंसा, शोषण र भेदभाव एवम् बालश्रमको अन्त्य गरी बालमैत्री प्रदेश निर्माण गर्न र बालविवाह अन्त्यका लागि विशेष अभियान सञ्चालन गर्न आवश्यक रकम विनियोजन गरेको छु ।

बुँदा नं. ८४ महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, मुक्त कमैया, कम्लहरी, सुकुम्बासी, दलित, बादी, गन्धर्व, चमार, आदिवासी जनजाति, मधेशी, मुस्लिम, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत, पिछडा वर्ग, विपन्न र जोखिममा रहेका समुदायको आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरण एवम् आय आर्जनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न बजेट विनियोजन गरेको छु ।

कर्णाली प्रदेश

नीति तथा कार्यक्रम

आ.व. २०८२/८३ मा कर्णाली प्रदेश सरकारको नीति तथा कार्यक्रममा बालवालिका सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम उल्लेख नभएको पाइएको ।

वजेट वक्तव्य

बुँदा नं. १३९ लैङ्गिक हिंसामा परेका महिला तथा बालबालिकाको उद्धार संरक्षण र पुनर्स्थापनाका लागि समुदायको सहभागितामा प्रदेशस्तरमा दीर्घकालीन पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापना गरिनेछ । अल्पकालीन सेवा केन्द्रलाई थप व्यवस्थित बनाइनेछ । लैङ्गिक हिंसा प्रभावितका लागि प्रेषण प्रणाली तथा बाल संरक्षण घटना व्यवस्थापन सम्बन्धी कान’’नी व्यवस्था गरिनेछ ।

बुँदा नं. १४० कर्णाली प्रदेश सहयोगापेक्षी सडक मानवमुक्त प्रदेश कार्यान्वयन गर्न मानव सेवा आश्रम लगायतका संघ-संस्थालाई सेवा सङ्ख्याका आधारमा अनुदान र प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

व्यवस्था मिलाएको छु। वीरेन्द्रनगरमा सञ्चालित मानव सेवा आश्रमको पूर्वाधार विकासका लागि रू. १ करोड ५० लाख विनियोजन गरेको छु।

बुँदा नं. १४२ जोखिममा रहेका विशेष संरक्षण तथा वैकल्पिक स्याहारको आवश्यक भएका बालबालिकाको उद्धार, संरक्षण, पालनपोषण, शिक्षा, पुनर्स्थापना र पारिवारिक पुनर्मिलन सहयोग कार्यक्रम सञ्चालनमा निरन्तरता दिएको छु।

बुँदा नं. १४३ आर्थिक सामाजिक विकासमा पछि परेका परिवारका छोरीका लागि लक्षित गरी शिक्षा, सिप, सचेतना तथा क्षमता विकास जस्ता सशक्तीकरणका कार्यक्रम अनुकूल हुने गरी बैङ्क खाता छोरीकोः सुरक्षा जीवन भरीको कार्यक्रमलाई परिमार्जन हुने गरी कार्यान्वयनको उपयुक्त ढाँचा विकास गरिनेछ। कर्णाली सामाजिक सशक्तीकरण कार्यक्रम मार्फत बालमैत्री, छाउपडीमुक्त, छुवाछुतमुक्त, बालविवाहमुक्त स्थानीय तह घोषणा गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

सूदुरपश्चिम प्रदेश

नीति तथा कार्यक्रम

नीति नं. ६३ स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा शारीरिक अपाङ्गता र अटिजम लगायतका बौद्धिक अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको स्क्रिनिङ्ग, परामर्श सेवा, सहायक सामग्री वितरण र समुदायमा आधारित पुनर्स्थापना लगायतका क्षेत्रमा आवश्यक सहयोग गरिनेछ।

नीति नं. ७२ "प्रदेशको समृद्धिका लागि स्वस्थ नागरिक" भन्ने नाराका साथ बालबालिका, किशोर किशोरी, गर्भवती र सुत्केरी महिलाहरूको पोषण अवस्था सुधारका लागि विद्यालय र समुदायमा आधारित स्वास्थ्य तथा पोषण प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरू लागु गरिनेछ। दुर्गम क्षेत्रका स्थानीय तहहरूमा नागरिक स्वास्थ्य परीक्षण शिविरहरू सञ्चालन गरिनेछ।

नीति नं. ७४ "जयपृथ्वीबहादुर सिंह शैक्षिक पूर्वाधार विकास तथा विद्यालय शिक्षा गुणस्तर सुधार कार्यक्रम" मार्फत प्रत्येक प्रदेश सभा निर्वाचन क्षेत्रका एक-एक वटा माध्यमिक विद्यालयहरुलाई प्रदेश नमूना विद्यालयका रूपमा विकास गरिनेछ। विगतका वर्षहरूमा निर्माण शुरू गरी सम्पन्न हुन नसकेका विद्यालयका भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी आयोजनाहरू सम्पन्न गरिनेछ। प्रत्येक स्थानीय तहमा एक-एक वटा बालविकास केन्द्रलाई नमूना वालविकास केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ।

नीति नं. **७५** अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत वर्गका बालबालिका लक्षित प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम मार्फत शिक्षालाई सर्वसुलभ एवम् समावेशी बनाइनेछ। कञ्चनपुरको बेलौरीमा बौद्धिक अपाङ्गता भएका वालबालिकाहरूको लागि आवासीय सुविधा सहितको विद्यालयसञ्चालनमा ल्याइनेछ। ब्रेल

लिपि तथा सांकेतिक भाषामा शिक्षा प्रदान गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ ।

नीति नं. ७६ छात्रावासहरूमा विपन्न दलित विद्यार्थीका लागि निश्चित कोटा निर्धारण गरी प्राथमिकता दिने नीति लिइनेछ। अनाथालय, दलित तथा विपन्न वर्गका विद्यार्थीहरूका लागि प्राथमिकता दिनेगरी छात्रावास निर्माण तथा सञ्चालन गरिनेछ। बादी समुदायका बालबालिकाहरूको लागि “बादी उत्थान छात्रवृत्ति कार्यक्रम“ लाई निरन्तरता दिइनेछ ।

नीति नं. ८९ स्थानीय तहसँग समन्वय गरी श्रमिकहरूको पञ्जीकरण, श्रम अडिट तथा सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ। सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रका श्रमिकहरुलाई सार्वजनिक सुरक्षा कोषमा आवद्ध गरिने र बालश्रमको अन्त्य गर्न आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गरी अनुमगन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति नं. ९१ “स्वस्थ्य बालबालिका, सबल नारी र सम्मानित जेष्ठ नागरिकः सुदूरपश्चिमको प्रतिबद्धता“ भन्ने नाराका साथ महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक दशक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। (२०८२-२०९२)

नीति नं. ९२ बालबालिका तथा किशोरकिशोरी बिरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसाको अन्त्य गरिनेछ। बालबालिका सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ। स्थानीय तहसँगको साझेदारीमा “सानै छु म बढ्न देऊ, बाल विवाह होईन पढ्न देऊ“ अभियानलाई निरन्तरता दिइनेछ। किशोरी शिक्षा र जीवनोपयोगी सीप विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

नीति नं. ९३ महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा र दुर्व्यवहारको अन्त्यका लागि संरक्षणात्मक र निरोधात्मक उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ। हिंसा पिडित महिला तथा बालबालिकाको संरक्षणका लागि प्रदेश स्तरीय एकीकृत हिंसा पिडित संरक्षण कोष स्थापना गरिनेछ । पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालनमा सहयोग गरिनेछ ।

नीति नं. १०९ कारागार भवन, हिरासत कक्ष र बालसुधार गृह जस्ता भौतिक संरचनाहरूको निर्माण तथा मर्मत सम्भार एवं स्तरोन्नति गरिनेछ। कैदीबन्दीहरूका लागि पुस्तकालय, सीप तथा उद्यम विकास, खेलकूद सामग्री वितरण, सङ्गीत, ध्यान, योग जस्ता रचनात्मक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरी कारागारलाई सुधारगृहका रूपमा विकास गरिनेछ।

वजेट वक्तव्य

बुँदा नं. १५४ “स्वस्थ बालबालिका, सबल नारी र सम्मानित जेष्ठ नागरिकः सुदूरपश्चिमको प्रतिबद्धता” भन्ने नाराका साथ महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक दशक (२०८२-२०९२) कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । यससका लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गरेको छु ।

बुँदा नं. १५५ स्थानीय तहसँगको साझेदारीमा "सानै छु म बढ्न देऊ, बाल विवाह होईन पढ्न देऊ" अभियानलाई निरन्तरता दिएको छ। महिला विरूद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा र दुर्व्यवहारको अन्त्यका लागि संरक्षणात्मक र निरोधात्मक उपायहरू अवलम्बनका लागि आवश्यक बजेटको व्यवस्था मिलाएको छु ।

बुँदा नं. १५६ हिंसा पिडित महिला तथा बालबालिकाको संरक्षणका लागि प्रदेश स्तरीय एकीकृत हिंसा पीडित संरक्षण कोष स्थापना गरिनेछ । महिला समुत्थान परियोजना अन्तर्गत कञ्चनपुरमा पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापनाका लागि आवश्यक बजेटको व्यवस्था मिलाएको छ ।

परिच्छेद: ८

जलवायु परिवर्तन र बाल अधिकार

८.१. पृष्ठभूमि

जलवायु परिवर्तन एवं लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू अन्तर्गत संयुक्त राष्ट्र संघीय वातावरण तथा विकास सम्बन्धी सम्मेलन, १९९२ को एजेन्डा २१ को भाग २४, दिगो विकास सम्बन्धी विश्व सम्मेलन २००२ को जोहानेसवर्ग कार्यान्वयन योजना, मानव अधिकार सम्बन्धी विश्व सम्मेलन, १९९३, जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन १९९४, सामाजिक विकास सम्बन्धी विश्व सम्मेलन १९९५, राष्ट्र संघीय सुरक्षा परिषद् प्रस्ताव १३२५ र १८२०, सहस्राब्दी घोषणा २०००, बेइजिङ कार्य-मञ्चको अनुच्छेद 'ट', महिला सम्बन्धी चौथो विश्व सम्मेलन, १९९५ र संयुक्त राष्ट्र संघीय दिगो विकास लक्ष्य २०३० मा नेपालले सहमति तथा प्रतिबद्धता जनाएको छ ।

मानवीय कार्यद्वारा उत्पन्न जलवायु परिवर्तनले प्रकृतिमा खतरनाक र व्यापक अवरोध ल्याइरहेको छ । विश्वभरका अर्बौं मानिसहरूको जीवनलाई प्रभावित पारिरहेको छ । हाल नेपालमा जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६ तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना २०७७-२०८७ कार्यान्वयनमा रहेको छ । यसैगरी नेपालमा जलवायु परिवर्ततको प्रभाव न्यूनीकरणका लागि व्यवस्था भएको लगानीको अवस्था विश्लेषण गर्ने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि नै जलवायु परिवर्तन वजेट कोड लागू भइ कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

पछिल्लो जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्तर सरकारी प्यानल (IPCC, 2020) को प्रतिवेदनमा (IPCC, 2022) उल्लेख गरिए अनुसार मानवीय कार्यद्वारा उत्पन्न जलवायु परिवर्तनले प्रकृतिमा खतरनाक र व्यापक अवरोध ल्याइरहेको छ र यो प्रभावसँग जुध्न सबैभन्दा कम सक्षम भएका मानिसहरूमा यसको असर बढी परेको छ । सेभ द चिल्ड्रेनको 'बोर्न इन्टु द क्लाइमेट क्राइसिस प्रतिवेदनका अनुसार औसतमा सन् २०२० मा जन्मिएको बालबालिकाले १९६० मा जन्मिएको बालबालिकाको तुलनामा वन र आगलागीको कारण जोखिम दोब्बर सामना गर्नु पर्ने देखिएको छ । यो जोखिम विशेष गरी कमजोर अवस्थाका बालबालिकाका लागि अझै बढी गम्भीर देखिएको छ । जसलाई अघिल्लो पुस्ताको तुलनामा जीवनभरी करीब दोब्बर वन आगलागीको जोखिम रहेको पाइएको छ । सोही प्रतिवेदनको तथ्याङ्क अनुसार धेरै कम आय र मध्यम आय भएका देशका बालबालिकाले

बिग्रदै गएको जलवायु परिवर्तनको असरको सामना गर्नुपर्ने सम्भावना सबैभन्दा बढी देखिएको छ ।

जलवायु परिवर्तनका रुपहरू धेरै प्रकारका छन् । अन्य चिजहरूको बीचमा यसले तापमान र वर्षाको औसतमान साथै तिनको समय र स्थानको वितरणलाई प्रभाव पार्छ। आँधीको तीव्रता र आवृत्तिलाई र जलवायु परिवर्तनका कारण उत्पन्न हुने प्रकोपलाई पनि असर पुर्याउँछ। (IPCC, 2020)

नेपालमा बाल केन्द्रित प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण (डीआरआर) र जलवायु परिवर्तन नीतिहरू तथा कार्यहरूको कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनकका लागि प्रकोप जोखिम शासन संरचनाको व्यवस्था गरिएको छ । प्रकोप जोखिम न्यूनीकरणलाई प्राथमिकताका रूपमा विभिन्न राष्ट्रिय नीतिहरूमा एकीकृत गरिएको छ । जस्तैः प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय नीति २०७५, प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना (२०७५-२०९०), जलवायु परिवर्तन राष्ट्रिय नीति २०७६ र वातावरण संरक्षण ऐन २०७६ रहेका छन् । जस अन्तर्गत प्रादेशिक र स्थानीय तहका सरकारहरूलाई जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र जोखिमहरूबाट जोगाउन अनुकूलन योजनाहरू निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको छ । नेपालको दोस्रो राष्ट्रिय रूपमा निर्धारण गरिएको Nationally Determined Contribution (एनडीसी २०२०) र National Adaptation Plan (एनएपी) २०२१-२०५० मा जलवायु परिवर्तनमा न्यूनीकरण र नीतिगत प्राथमिकताहरू हासिल गर्नका लागि पर्याप्त वित्तीय स्रोत आवश्यक पर्ने माग गरिएको छ ।

८.२ नेपालमा जलवायु परिवर्तनको असर

जलवायु परिवर्तनका असरहरूबाट नेपालको जनसंख्या अत्यन्तै जोखिममा रहेको विभिन्न अध्ययन तथा प्रतिवेदनले देखाएको छ। एसियाली विकास बैंकको हालैको एक अध्ययन अनुसार जलवायु परिवर्तनका कारण नेपालले सन् २०५० सम्ममा आफ्नो वार्षिक कूल ग्राहस्थ उत्पादन (जीडीपी) को २.२ प्रतिशत गुमाउने अनुमान गरिएको छ। जयवायु परिवर्तका कारण नेपालमा प्राकृतिक प्रकोपको जोखिमको स्तर उच्च छ । २०१९ को इन्फर्म जोखिम सूचकांकमा नेपाल जोखिमको ३१ औं स्थानमा छ। जहाँ करीब ८० प्रतिशत जनसंख्या अत्यधिक गर्मी, बाढी, वायु प्रदूषण जस्ता प्राकृतिक र जलवायुसँग सम्बन्धित प्रकोपहरूको जोखिममा रहेको छ। साथै बालबालिकाको जलवायु जोखिम सूचकांक (सीसीआरआई) २०२१ ले नेपाल उच्च जोखिममा रहेको देखाएको छ।

वन तथा वातावरण मन्त्रालयले २०२१ मा गरेको जोखिम विश्लेषण प्रतिवेदनले विपद् सम्बन्धी डाटाबेसमा अद्यावधिक भएका विभिन्न १५ वटा जलवायुजन्य प्रकोपहरूलाई समेटेको छ। जसमा बाढी, पहिरो, महामारी, आगलागी, चट्याङ, भारी वर्षा, खडेरी, हिमताल विष्फोटन बाढी, तातो हावाको लहर, चिसो हावाको लहर, आँधीबेहरी, हिमपहिरो, हिमपात, असिना र वन डढेलो रहेका

छन् । १४ वटा जलवायुजन्य प्रकोपहरूको विगतको प्रवृत्तिलाई विश्लेषण गर्दा विशेष गरी १९९० पछि यस्ता प्रकोपका घटनाहरूको प्रवृत्तिमा उल्लेखनीय वृद्धि भएको देखिन्छ । मौसमी खडेरी बाहेक सबै प्रकोपका घटनाहरूको प्रवृत्ति बढ्दो क्रममा रहेको छ । धेरै जिल्लाहरूमा वर्षात्का दिनहरू बढ्दो क्रममा रहेकोले मौसमी खडेरीका घटनाहरू घट्दै गइरहेको हुनसक्ने अनुमान गरिएको छ । महामारी, हिमपहिरो, असिना र खडेरीको प्रवृत्ति नगन्य मात्रामा (statisticllay insignificant) रहेको छ भने अन्य १० जलवायुजन्य प्रकोपहरूको प्रवृत्ति उल्लेखनीय statisticllay significant at a 5% level रूपमा बढी रहेको छ । जलवायुजन्य प्रकोपका ऐतिहासिक घटनाहरूको विश्लेषणको आधारमा सुनसरी, कैलाली, मोरङ, झापा, रौतहट, बर्दिया, सर्लाही र सप्तरी जिल्लाहरू बाढीको उच्च प्रभाव क्षेत्र 'हटस्पट' को रूपमा पहिचान गरिएका छन् । त्यस्तै, धादिङ, संखुवासभा, बाग्लुङ, सिन्धुपाल्चोक, डोल्पा, ताप्लेजुङ, रोल्पा, मकवानपुर, म्याग्दी, लमजुङ, दोलखा, नुवाकोट, गोरखा, सोलुखुम्बु, काभ्रेपलाञ्चोक, दैलेख, दार्चुला, स्याङ्जा, पाल्पा, खोटाङ, बाजुरा, कालीकोट, कास्की, जाजरकोट, बझाङ, गुल्मी र इलाम जिल्लालाई पहिरोको उच्च प्रभावक्षेत्र 'हटस्पट' को रूपमा पहिचान गरिएको छ । मानवीय र आर्थिक प्रभावको आधारमा, मकवानपुर, रौतहट, बाँके, कैलाली, सिराहा, मोरङ, डोटी, चितवन, धनुषा, सर्लाही, महोत्तरी, पर्सा, सप्तरी, सुनसरी, सिन्धुपाल्चोक, दाङ, कास्की, कञ्चनपुर र झापा जिल्लालाई जलवायुजन्य विपद्को उच्च प्रभाव क्षेत्र 'हटस्पट' को रूपमा पहिचान गरिएको छ । जलवायु परिवर्तनका परिदृश्यहरू हेर्दा तापक्रमका हिसावले, ताता दिन/रात र न्यानो अवधि बढ्ने सम्भावनाको संकेत गर्दछ भने चिसा दिन/रात र चिसो हुने अवधि कम हुने सम्भावना छ । त्यस्तै वर्षाको हकमा धेरै वर्षात्का दिनहरू र अत्याधिक वर्षात्का दिनहरू बढ्ने देखिन्छ भने नेपालभरी नै वर्षा हुने दिनहरू कम हुने सम्भावना देखिएको छ ।

वन तथा वातावरण मन्त्रालयको 'नेपालको भल्नरेबिलिटी र जोखिम मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, २०२१ ले जलवायु परिवर्तनका प्रभाव, भल्नरेबिलिटी, र जोखिमका बारेमा आठवटा विषयगत क्षेत्र र एउटा समग्र क्षेत्रका साथै पाँच भौगोलिक क्षेत्र, सातवटा प्रदेश र ७७ जिल्लामा आधारित जानकारी प्रस्तुत गरेको छ । उक्त प्रतिवेदनले भविष्यमा जोखिमहरू बढ्दै जाने, Covid-19 का कारण हुने आर्थिक संकट र नेपालको राजनीतिक अस्थिरताका कारण अधिकांश नगरपालिकाहरू र प्रदेशहरूमा भल्नरेबिलिटीहरू पनि बढ्न सक्ने चेतावनी दिएको छ । यसका साथै, गरीब, सिमान्तकृत समूहहरू, महिला, बालबालिका, वृद्ध, अपाङ्गता भएका व्यक्ति जलवायु परिवर्तनका असरहरूबाट अझ बढी जोखिममा पर्ने वर्गमा पर्दछन् । बालबालिका र सिमान्तकृत समुदायहरूका दृष्टिकोणमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई सम्बोधन गर्दा, प्रतिवेदनले भारी वर्षा, बाढी, र पहिरोले नेपालमा धेरै मानिसहरूको ज्यान लिएको, अन्नबाली र सयौं घरहरू नष्ट गरेको र पूर्वाधारहरू विद्यालय, पुल, सरकारी भवनहरू र जलविद्युत प्लान्टहरूमा क्षति पुर्‍याएको छ ।

८.३ जलवायु परिवर्तन तथा विपद्बाट पीडित र प्रभावित बालबालिका

बालबालिकाको जलवायु जोखिम सूचकांक (सीसीआरआई) ले बालबालिकाको जलवायु परिवर्तनका असरहरूको जोखिम र भल्नरेबिलिटीको पहिलो समग्र दृष्टिकोण प्रदान गर्दछ । यसले चक्रवात र अत्यधिक गर्मी जस्ता जलवायु परिवर्तनको आधारमा देशहरूलाई बालबालिकाको जोखिमको स्तरमा क्रमबद्ध गर्दछ । सीसीआरआईले (CCRI) विभिन्न कारणहरूले गर्दा बालबालिका वयस्कहरूभन्दा जलवायु परिवर्तनका असरहरुप्रति अधिक संवेदनशील हुने रिपोर्ट गरेको छ । जसमा मृत्युको जोखिम बढी हुन सक्छ । अधिकांश बालबालिकाले एकैसाथ एक वा एकभन्दा बढी हुने जलवायु र वातावरणीय संकटहरूको सामना गर्नु पर्ने अवस्था देखिएको छ । खडेरी, बाढी र भीषण मौसमका साथै अन्य वातावरणीय तनावहरूले एक अर्कालाई बढाउनुका साथै समाजका केही समूहहरूलाई अझ बढी सिमान्तकृत गराउँछ र असमानता बढाउँछ ।

जलवायु परिवर्तनका कारण कृषि उत्पादनमा आएको ह्रासले खाद्य असुरक्षा बढेको छ । यसका कारण बालबालिकाको पोषणमा असर पर्ने देखिन्छ । यसैगरी बाढी, पहिरो, महामारी र आगलागी लगायतका जलवायुसँग सम्बन्धित विपद्का कारण सबैभन्दा बढी बालबालिका जोखिममा पर्ने गर्दछन् । प्राकृतिक विपद्बाट हुने जोखिम न्यूनीकरणका लागि संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट विभिन्न कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा रहे तापनि बढ्दो जलवायु परिवर्तनको असरले प्राकृतिक विपद्को असर बढ्दो रुपमा रहेको छ ।

८.४ प्राकृतिक विपद तथा दुर्घटना लगायतबाट पीडित बालबालिका

प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार प्राकृतिक विपद तथा दुर्घटना लगायतबाट पीडित बालबालिकाको तथ्याङ्क तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिकाः ७५ प्राकृतिक विपद तथा दुर्घटना लगायतबाट पीडित प्रभावित बालबालिका

क्र. स.	विपद्को प्रकार	मृत्यु भएका			घाइते भएका			वेपत्ता भएका			कुल प्रभावित
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	
१	आगलागी	१९	१५	३४	२६	२३	४९	०	०	०	८३
२	बाढी	८	८	१६	१	०	१	१	०	१	१८
३	पहिरो	१४	१३	२७	१०	१२	२२	१	०	१	५०
४	चट्याङ	४	५	९	३०	३४	६४	०	०	०	७३
५	महामारी	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
६	जनावर आक्रमण	४	०	४	३०	१२	४२	०	०	०	४६
७	हावाहुरी	०	१	१	५	२	७	०	०	०	८

क्र. स.	विपद्को प्रकार	मृत्यु भएका			घाइते भएका			वेपत्ता भएका			कुल प्रभावित
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	
८	हिमपात तथा हिमपहिरो	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
९	शीतलहर	१	०	१	०	०	०	०	०	०	१
१०	अविरल वर्षा	०	०	०	२	२	४	०	०	०	४
११	भूकम्प	३७	४४	८१	५७	५८	११५	०	०	०	१९६
१२	लेक लाग्न	१	०	१	२	४	६	०	०	०	७
१३	अन्य	३	०	३	१	०	१	०	०	०	४
	जम्मा	९१	८६	१७७	१६४	१४७	३११	२	०	२	४९०

स्रोतः नेपाल प्रहरी प्रधान कार्यालय, २०८२

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विभिन्न किसिमका प्राकृतिक विपद्बाट ४९० जना बालबालिका पीडित तथा प्रभावित भएको देखिएको छ । जसमध्ये १७७ जना बालबालिकाको मृत्यु भएको देखिएको छ भने ३११ जना बालबालिका घाइते भएका छन् । यसैगरी प्राकृतिक विपद्का कारण २ जना बालबालिका वेपत्ता भएको देखिएको छ ।

८.५ जलन र बालबालिका

नेपालमा वर्षेनी धेरै बालबालिका जलनबाट पीडित तथा प्रभावित हुने गरेका छन् । कीर्तिपुर अस्पतालको तथ्याङ्क अनुसार ५ वर्षसम्मका र ६ देखि १७ वर्षका भित्रका जलन (बलेको घटना वा चोट) का संख्या देखाएको छ।

ग्राफअनुसार, २०१४ देखि २०२४ सम्म कुल जलनका घटनाहरू दुवै उमेर समूहमा बढ्दै गएको देखिन्छ। विशेषगरी, ५ वर्षसम्मका बालबालिकामा जलनको संख्या धेरै रहेको छ र हरेक वर्ष ६ देखि १७ वर्षका बालबालिकाको तुलनामा बढी घटना रिपोर्ट भएको छ।

२०१४ मा ५ वर्षसम्मका बालबालिकामा जलनका घटना १५ र ६ देखि १७ वर्षका बालबालिकामा १२ वटा रहेकोमा यो संख्या क्रमिक रूपमा बढ्दै गएर २०२३ मा उक्त उमेर समूहमा क्रमशः १७६ र ७५ तथा २०२४ मा १७२ र ९२ रहेको छ ।

उमेर समूह अनुसार जलनको कारण" को विश्लेषण गर्दछ, जसमा ०-५ र ६-१७ उमेर समूहका लागि Flame, Scald / Electric गरी तीन वर्गहरू समावेश छन् । ०-५ उमेर समूहमा Scald ९२६ जना सबैभन्दा बढी देखिएको छ, जुन Flame (२१२) र Electric (१५१) भन्दा निकै उच्च छ, भने ६-१७ उमेर समूहमा Scald (९२) अझै प्रबल छ तर कम छ । Flame / Electric दुबै उमेर समूहमा Scald भन्दा कम घटना देखाउँछन्, र कुल मिलाउँदा ०-५ समूहमा जलनका घटना

६-१७ समूहभन्दा बढी छन्, जसले बालबालिकामा क्अबमि को जोखिम विशेष गरी उल्लेखनीय रहेको संकेत गर्छ । यो तथ्याङ्कले जलन घटनाहरू सबै उमेर समूहमा देखिए पनि ५ वर्षसम्मका बालबालिकामा जोखिम बढी रहेको र समयसँगै यसको संख्या बढ्दै गएको जनाउँछ, जसले सुरक्षा र सचेतनाको आवश्यकता रहेको देखाउँछ ।

परिच्छेद: ९

निष्कर्ष

नेपाल सरकारले संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार महासन्धिलाई अनुमोदन गरेपछि बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको विषयलाई संविधान तथा कानूनमा समावेश गर्दै विभिन्न कानूनहरुमा समयसापेक्ष क्रमशः सुधार गर्दै आएको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ र बालबालिका नियमावली, २०७८ कार्यन्वयनमा रहेको छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ र फौजदारी अपराध संहितामा भएका केही प्रावधानहरु संशोधनका क्रममा रहेका छन् । बालबालिका सम्बन्धी कानून र नीतिमा सुधार गर्दै बाल अधिकार प्रतिको राष्ट्रिय प्रतिबद्धतालाई अझ प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा नतिजामूखी बनाइ थप प्रभावकारी सुनिश्चितताका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा संस्थागत संयन्त्रहरु स्थापना तथा सञ्चालन भइरहेका छन् । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा भएका व्यवस्थाहरु नेपाल सरकारले मात्र नभइ प्रदेश र स्थानीय तहले समेत कार्यन्वयन गर्न कानून, नीति, योजना र कार्यक्रम बनाइ लागू गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमहरुले क्रमश बालवालिकाको विषयलाई सम्बोधन गर्दै आएकोमा पर्याप्त भने छैन ।

प्रदेशको योजना र कार्यक्रममा बालबालिकाको विषयलाई प्राथमिकता दिन प्रारम्भ गरिएको छ । स्थानीय तहबाट पनि बालबालिकाका विषयहरु कानून, योजना, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र वजेट विनियोजन गरी सम्बोधन गर्ने प्रयास गरिएको छ । बालबालिका विरुद्धको हिंसा, बाल यौन दुर्व्यवहार तथा जोखिममा परेका बालबालिकाका समस्याहरु तत्काल थप सम्बोधन गर्नका लागि राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, प्रदेश र स्थानीय तहका बाल अधिकार समिति, नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय र सेवा केन्द्रहरु, बालबालिका खोजतलास सेवा केन्द्रहरु, बाल हेल्पलाइन सेवा, बाल कल्याण अधिकारी लगायतका संयन्त्रहरु सक्रियताका साथ कार्यरत रहेका छन् । नतिजा स्वरुप, बाल अधिकारका विषयहरुमा समुदाय, परिवार र बालबालिकासम्म नै सचेतनामा वृद्धि हुँदै गएको छ। नेपालका अति दुर्गम हिमाली तथा पहाडी जिल्लाका ज्यान जोखिममा परेका गर्भवती र सुत्केरी महिलाहरुलाई राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम अन्तर्गत हेलिकप्टरबाट सुरक्षित उद्धार गरी अस्पतालसम्म पुऱ्याउने कार्यक्रमले गर्दा आमा र शिशुहरुलाई बचाउन सहयोग पुगेको छ ।

राज्यका सबै निकाय र संस्थाहरुको संयुक्त साझा प्रयासको परिणाम स्वरूप संयुक्त राष्ट्र संघको बाल अधिकार महासन्धिलाई अनुमोदन गरेपछि हालसम्म बालबालिकाको विषयसँग सम्बन्धित गुणात्मक र परिमाणात्मक सूचांकहरुमा उल्लेख्य प्रगति भएको पाइएको छ। बाल अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रिय संघीय समितिले नेपाल सरकारलाई दिएको सुझाव एवं सिफारिसहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने प्रयास राज्यका निकाय तथा संयन्त्रबाट हँदै आए पनि यस क्षेत्रमा क्रियाशील संस्थावाट समय समयमा पर्याप्त हुन नसकेको भनी विषय उठने गरेको छ।

प्रारम्भिक बाल विकासदेखि कक्षा १२ सम्मको शिक्षामा सबै अवस्थाका विद्यार्थीको खूद भर्ना दर तथा टिकाउ दरमा सुधार भइरहेको देखिए तापनि कुनै वर्ष तल झरेको पनि पाइएको छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ अनुसार नेपालमा पाँच वर्षमुनिको बाल मृत्यु दर प्रति एक हजार जीवित जन्ममा ३३ रहेको देखिएको छ भने कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत १९ रहेको देखिन्छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार मातृ मृत्यू दर प्रति लाख जीवित जन्ममा १५१ रहेको देखिन्छ। शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश1 प्रतिवेदन, २०८१ अनुसार कक्षा १ देखि ८ सम्मको खूद भर्ना दर ९४.१ प्रतिशत, माध्यामिक तहको खूद भर्नादर ५५.८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसैगरी राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाको जन्म दर्ता ७४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

बाल श्रम निवारण सम्बन्धी गुरुयोजना २०७५-२०८५ ले विक्रम सम्वत् २०८२ सम्ममा सबै प्रकारका बाल श्रम अन्य गर्ने तथा दिगो विकास लक्ष्यमा सन् २०२५ सम्ममा सबै प्रकारका बाल श्रम अन्त्य गर्ने लक्ष्य लिएकोमा तत्कालीन केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको बाल श्रम प्रतिवेदन २०७८ अनुसार पनि पाँचदेखि १७ वर्ष उमेर समूहका १५.३ प्रतिशत बालबालिका श्रममा संलग्न रहेको देखिएको छ। यसैगरी प्रत्येक वर्ष राष्ट्रिय बाल अधकार परिषद्, बालबालिका खोजतलास सेवा, श्रम तथा रोजगार कार्यालय र बाल हेल्पलाइन सेवामा आएका उजूरीका आधारमा गैर कानूनी रुपमा श्रममा संलग्न भएका बालबालिकाको उद्धार, संरक्षण र कानूनी उपचार सम्बन्धी कार्य भै रहेको छ। विषेश संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ अनुसार स्थानीय तहमा हुनुपर्ने संयन्त्रहरु आ.व.२०८१/८२ सम्ममा ६५ प्रतिशतका हाराहारीमा क्रियाशील रहेका छन्। बालबालिका सम्बन्धी प्रदेश र स्थानीय तहमा सूचना तथा तथ्याङ्क विवरण अद्यावधिक गर्न प्रदेश र स्थानीय तहलाई अभिमूखीकरण गर्ने कार्यको थालनी भएको छ।

नेपालको संविधान, कानून, नीति तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता लगायतका व्यवस्थाहरुको कार्यान्वयन गर्दै नेपालमा बाल अधिकारको सम्मान, संरक्षण, सम्वर्धन, प्रवर्द्धन, परिपूर्ति तथा पालनाका लागि भएका प्रयासहरु उल्लेखनीय रहेको देखिन्छ । राष्ट्रिय बाल दिवसको २०८० को राष्ट्रिय नारा

“बालबालिकामा लगानीः सुनिश्चित भविष्यको थालनी” लाई २०८१ र २०८२ सालमा समेत निरन्तरता दिइएको छ । जलवायु परिवर्तनको असर, सूचना प्रविधिको विकास सँगसँगै देखापरेका नवीन सवाल तथा चुनौतीहरु लगायतका कारण कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरुमा भएका कतिपय प्रावधानहरु पूर्ण र प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन हुन नसक्दा र कानूनमा तत्कालै आवश्यक संशोधन हुन नसक्दा लक्ष्य अनुसार बाल अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धनको क्षेत्रमा नतिजा प्राप्त हुन सकेको छैन । साथै, विशेष संरक्षणका आवश्यकता भएका तथा अल्पसंख्यक समुदायका बालवालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्यको विकासको लागि विशेष र दीर्घकालीन नीति, कार्यक्रम र वजेट आवश्यकता पनि उत्तिकै रहेको छ । यसका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, विकास साझेदार, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था लगायतका सरोकारवालाहरुले बालबालिका केन्द्रित प्रतिफल सहितको आर्थिक तथा सामाजिक लगानी वृद्धि गर्नु आवश्यक रहेको छ । गाँस, बाँस, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य लगायत संरक्षणको सेवा सुविधाबाट वञ्चित भएका बालबालिकाको चुनौतीको विषयलाई समयमै प्रभावकारी रुपमा सम्बोधन गर्ने, संघ, प्रदेश र स्थानीय तीनै तहहरुमा बालबालिकाको खण्डीकृत सूचना व्यवस्थापन गर्ने, स्थानीय तहमा गठन हुने बालबालिका केन्द्रित संरचनाहरु एवम् बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन तीब्र बनाउने, बाल क्लबको विस्तार र सूचना अद्यावधिक गर्ने, बालबालिकालाई अनलाइन सुरक्षा प्रदान गर्ने साथै जलवायू परिवर्तनका असर लगायतका कार्यहरु अझ प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरिएको छ । विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्नु, बाल श्रम, बाल विवाह, बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा, बाल यौनजन्य दुर्व्यवहार र विभेद, बालबालिकाको बेचविखन तथा गैरकानूनी ओसारपसार लगायतका घटनाहरुको सरल, सहज र तत्काल व्यवस्थापन गर्नु, अनाथ तथा अपाङ्गता भएका र एचआइभी/एड्सबाट प्रभावित बालबालिकाको उपयुक्त हेरचाह तथा संरक्षण गर्ने जस्ता कार्यहरु एक चुनौतीकै रुपमा रहेका छन् । साथै, बाल अधिकार उल्लंघनवाट पीडित बालवालिकाको न्याय सम्ममा पहुँच र दोषी उपरको अभियोजनलाई थप प्रभावकारी बनाउनु अति आवश्यक छ ।

तीनै तहमा बालबालिकाका लागि लगानी प्रवर्धन गर्न, कानूनले व्यवस्था गरेको संरचना, बाल कोष, बाल कल्याण अधिकारीको व्यवस्था, समाजसेवी तथा बाल मनोविज्ञको परिचालनका लागि राष्ट्रिय रुपमा साझा र एकीकृत अभियान सञ्चालन गर्नु जरुरी छ । नेपाल/प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको नीति र योजनालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न गराउन र थप सहयोग पुऱ्याउन बालबालिका लक्षित कार्यक्रमहरु सञ्चालनका लागि विकास साझेदार, गैसस तथा निजी क्षेत्रको समेतको समन्वय, सहयोग, सहकार्य हुनु आवश्यक छ । बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण र सम्वर्धन गर्न सम्बन्धित सबैले साझा दायित्व र जिम्मेवारी पूरा गर्नु अति आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरुः

- *नेपालको संविधान*
- *जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५*
- *अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी (पहिलो संशोधन) ऐन, २०७४*
- *बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५*
- *बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०७८*
- *राष्ट्रिय बालबालिका नीति, २०८०*
- *बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०८०*
- *सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५*
- *सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४*
- *सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन् स्वास्थ्य अधिकार ऐन, २०७५*
- *मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४*
- *मानव बेचबिखन विशेषगरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धको राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६८*
- *मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ र मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता ऐन, २०७४*
- *बाल श्रम निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना (२०७५-२०८५)*
- *बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना, २०८२*
- *स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, सन् १९९६, २०१६, २०२२*
- *स्वास्थ्य सेवा विभाग, स्वास्थ्य सेवा विभागको वार्षिक प्रतिवेदन, आ.व. २०७९/८०*
- *नेपाल सरकार, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेट वक्तव्य २०८१/८२*
- *केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, नेपाल बहु-सूचकाङ्क क्लस्टर सर्वेक्षण*
- *राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, राष्ट्रिय जनगणना २०४८, २०५८, २०६८ र २०७८*
- *अर्थ मन्त्रालय, आर्थिक सर्वेक्षण २०८१/८० र २०८१/८२*

- *केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण*
- *अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५*
- *शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लाश I प्रतिवेदन, २०८१*
- *प्रदेश सरकार, प्रदेश सरकारको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेट वक्तव्य २०८/८२*
- *राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, नेपालमा बालबालिकाको स्थिति प्रतिवेदन २०८०, २०८१*
- *राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल सहस्राव्दी विकास लक्ष्यः स्थिति प्रतिवेदन सन् २०१५, २०२०*
- *शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६*
- *शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, फ्लास १ रिपोर्ट २०७८,२०७९ र २०८०*
- *National Planning Commission, National Progress Review of Sustainable Development Goals, 2020.*
- *वन तथा वातावरण मन्त्रालय, Vulnerability and Risk Management and Identifying Adaptation Option, Sectoral Report,*
- *जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना २०७७-२०८७*
- *संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, बालमैत्री स्थानीय शासन संक्षिप्त जानकारी पुस्तिका,*
- *सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदन,*

सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल, नेपाल प्रहरी, नेपाल सरकारका मन्त्रालय, विभाग, कार्यालयहरुसगँ भएको परिपत्र, उल्लेखित निकायहरुको वेवसाइटमा प्रकाशित भएका विवरणहरुवाट पनि सूचना एवं तथ्याङ्क श्रोत खुलाई संकलन गरिएको छ।।

अनुसची –१ दिगो विकास लक्ष्य

लक्ष्य	लक्ष्य (सन्)	सहायक लक्ष्य
१	गरिबीको अन्त्य -सबै प्रकारका गरिबीलाई सबै ठाउँबाट अन्त्य गर्ने_	१.१ जहाँसुकै रहेका भए पनि सबै जनता (बालबालिका समेत) को चरम गरिबी उन्मूलन गर्ने (हाल प्रतिदिन १.२५ डलरभन्दा कम आम्दानीमा जीवन निर्वाह गरिरहेका जनताको रूपमा मापन गरिएको।
		१.२ राष्ट्रिय परिभाषा अनुसार गरिबी र यसका सबै आयाममा बाँचिरहेका पुरुष, महिला तथा सबै उमेरका बालबालिकाको अनुपात कम्तीमा आधाले घटाउने।
		१.३. राष्ट्रिय स्तरमा सबैका लागि उपयुक्त सामाजिक सुरक्षा प्रणाली तथा उपायहरु लागू गर्ने र गरीब र जोखिममा परेकाहरुलाई सामाजिक सुरक्षाको दायरा भित्र समेट्ने
२	शून्य भोकमरी -भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्यसुरक्षा तथा उन्नत पोषण हासिल गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्धन गर्ने	२.१ भोकमरी अन्त्य गर्ने र खासगरी शिशु लगायत गरीब र संकटग्रस्त अवस्थामा रहेका व्यक्तिसहित सबैको सुरक्षित, पोषणयुक्त र पर्याप्त खानामा वर्षैभरि पहुँच सुनिश्चित गर्ने।
		२.२ सबै प्रकारका कुपोषण अन्त्य गर्ने, ५ वर्षमुनिका बालबालिकाको वृद्धि रोक्ने र उचाइअनुसार कम तौल हुने सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमै सहमति भएका लक्ष्यहरू सन् २०२५ सम्ममा हासिल गर्ने लगायतका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र किशोरी, गर्भवती र दूध ख्वाइरहेकी महिला तथा ज्येष्ठ नागरिकहरूको पोषणसम्बन्धी आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्ने।
३	आरोग्यता तथा कल्याण	३.१ मातृ मृत्युदर (प्रत्येक १ लाख जीवित जन्ममा) लाई ७० भन्दा कम गर्ने।

लक्ष्य	लक्ष्य (सन्)	सहायक लक्ष्य
		३.२ सबै देशहरूको नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा) लाई कम्तीमा १२ मा घटाउने र ५ वर्षमुनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा) लाई कम्तीमा २५ मा ओराल्ने परिमाणात्मक लक्ष्य भएकाले नवजात शिशुहरू र ५ वर्षमुनिका बालबालिकाको रोक्न सकिने मृत्युको अन्त्य गर्ने।
		३.७ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवामा सबैको (१० देखि १९ वर्षका किशोरीसमेत) पहुँच सुनिश्चित गर्नुका साथै परिवार नियोजन, सूचना र शिक्षा तथा प्रजनन स्वास्थ्यलाई राष्ट्रिय रणनीति र कार्यक्रममा एकीकरण गर्ने।
		३.८ स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी पहुँच हासिल गर्नका निम्ति वित्तीय जोखिम सुरक्षा कायम गर्दै सुरक्षित, प्रभावकारी र गुणस्तरीय अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाहरू (जस्तै मातृस्वास्थ्य, नवजात शिशु र बालस्वास्थ्य,) का साथै सबैको लागि क्षमताअनुसार धान्न सकिने मूल्यमा अत्यावश्यक औषधी तथा खोपहरूको उपलब्धता बढाउने।
४	सबैका लागि समावेशी तथा गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने तथा आजीवन सिकाइलाई प्रवर्धन गर्ने	४.१ सबै छात्रछात्रालाई सान्दर्भिक साथै सिकाइका सकारात्मक असरहरू प्राप्त हुनसकुन् भन्ने उद्देश्यले उनीहरूका निम्ति निशुल्क, न्यायोचित तथा गुणात्मक प्राथमिक र माध्यमिक शिक्षाको सुनिश्चितता गर्ने।
		४.२ सबै बालबालिकालाई प्राथमिक शिक्षाको लागि तयार गर्न गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास, हेरचाह र पूर्वप्राथमिक शिक्षामा यिनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।
		४.५ शिक्षामा लैङ्गिक असमानताको अन्त्य गर्ने र समान पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने।
		४.६ सबै युवा र कम्तीमा ९५ प्रतिशत वयस्कलाई (दुवै पुरुष र महिला) साक्षरता र साङ्ख्यिक (सामान्य गणित) ज्ञान हासिल गर्न सक्षम तुल्याउने।

लक्ष्य	लक्ष्य (सन्)	सहायक लक्ष्य
		४.क बालबालिका, अपाङ्गता र लैङ्गिक संवेदनशील शिक्षाका संरचना÷सुविधाहरू निर्माण र स्तरोन्नति गर्ने र सबैको निम्ति सुरक्षित, अहिंसात्मक, समावेशी र प्रभावकारी सिकाइ वातावरण प्रदान गर्ने।
५	लैङ्गिक समानता (लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला तथा किशोरीहरूको सशक्तीकरण गर्ने)	५.१ महिला, किशोरी र बालिका विरूद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभावको अन्त्य गर्ने।
		५.२ मानव बेचविखन र यौन लगायत अन्य शोषण सहित सार्वजनिक र निजी क्षेत्रमा महिला, बालिका र किशोरीमाथि हुने सबै प्रकारका हिंसाको अन्त्य गर्ने।
		५.३ बालविवाह, कलिलो उमेरमा गरिने विवाह, जवर्जस्ती विवाह तथा अन्य घातक प्रचलनहरूको उन्मूलन गर्ने।
		५.ग लैंगिक समानताको प्रवर्द्धन तथा सवै तहमा महिला, किशोरी र बालिकाको सशक्तीकरणका लागि प्रभावकारी नीति तथा अवलम्वन गर्न सकिने कानून तर्जुमा गर्ने
६	सफापानी तथा सरसफाइमा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने	६.१ सबैको निम्ति सुरक्षित र किफायती वा बेहोर्न सकिने खानेपानीको सर्वव्यापी र समानतामूलक पहुँच हासिल गर्ने।
८	मर्यादित काम तथा आर्थिक वृद्धि गर्ने	८.७ निकृष्ट स्वरूपको बालश्रमको निषेध र अन्त्य गर्न, बाध्य पारेर गराइने श्रमको उन्मूलन गर्न र सन् २०२५ सम्ममा भर्ती र बालसैनिकको प्रयोग लगायतका सबै स्वरूपका बालश्रम अन्त्य गर्न प्रभावकारी उपायहरू तत्काल अपनाउने।
१०	न्यून असमानता (देशभित्रै वा देशहरूबीच रहेको असमानतालाई न्यून गर्ने)	१०.२ उमेर, लिङ्ग, अपाङ्गता, जात, जाति, उद्गम, धर्म वा आर्थिक वा अन्य अवस्था÷हैसियत जेभएपनि सबै जनताको सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक समावेशीतालाई सशक्त बनाउने र प्रवर्धन गर्ने।

लक्ष्य	लक्ष्य (सन्)	सहायक लक्ष्य
		१०.३ समान अवसरको सुनिश्चितता गर्ने र विभेदकारी कानून, नीति र व्यवहार हटाई यीसँग सम्बन्धित उपयुक्त कानूनहरू, नीतिहरू र कार्यहरूको प्रवद्र्धन गरी परिणामका असमानताहरूलाई घटाउने।
११	दिगो सहर र समुदायहरू (सहरहरूलाई समावेशी, सुरक्षित, सबल र दिगो बनाउन)	११.२ संकटग्रस्त अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरू, महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र प्रौढको आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिँदै सडक सुरक्षामा सुधार र त्यसमा पनि विशेषगरी सार्वजनिक यातायातको विस्तारद्वारा सबैका लागि सुरक्षित, क्षमताले धान्नसक्ने, पहुँचयोग्य र दिगो यातायात प्रणालीमा यस्ता व्यक्तिलाई पहुँच दिने।
		११.७ विशेषगरेर महिला र बालबालिका र अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि सुरक्षित, समावेशी, पहुँचयोग्य र हरित सार्वजनिक स्थलहरूमा सर्वव्यापी पहुँच प्रदान गर्ने।
१६	शान्ति, न्याय र समावेशी समाज प्रवर्धन गर्ने)	१६.१ सबै ठाउँमा सबै प्रकारका हिंसा र यससँग सम्बन्धित मृत्युदर उल्लेख्य रुपमा कम गर्ने।
		१६.२ दुरुपयोग, शोषण, तस्करी र बालबालिकाहरूमाथिको यातना तथा सबै प्रकारका हिंसा समाप्त गर्ने।
		१६.७ सबै तहहरूमा उत्तरदायी, समावेशी, सहभागितामूलक र प्रतिनिधिमूलक नीति–निर्माण सुनिश्चित गर्ने।
		१६.९ जन्मदर्ता लगायतमा अन्य कानूनी पहिचान सबैलाई प्रदान गर्ने।
१७	यी लक्ष्यका लागि साझेदारी	राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय साझेदारीलाई जीवन्त तुल्याउँदै दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सबै उपाय तथा साधनहरुलाई सुदृढ गर्ने

अनुसची –२ अपाङ्गताको प्रकार अनुसार बालबालिकाको अवस्था

क्षेत्र	बालक / बालिका	अपाङ्गता भएका बालबालिका	शारीरिक अपाङ्गता	न्यून दृष्टि युक्त	पूर्ण दृष्टि विहीन	बहिरोपन	सुस्त श्रवण	श्रवण दृष्टि विहीन	स्वर र बोलाइ	मानसिक वा मनोसामाजिक	बौद्धिक अपाङ्गता	अनुवंशीय रक्तश्राव	अटिजम	बहु अपाङ्गता
नेपाल	जम्मा	१२१४९८	41.6	7.5	11.6	6.3	3.9	1.5	7.7	3.8	2.3	0.7	1.9	11.1
	बालक	६६९३४	42.2	7.2	11	6.1	3.8	1.4	8.3	3.8	2.4	0.8	2	11
	बालिका	५४५६४	40.9	7.8	12.3	6.6	4	1.7	7	3.8	2.2	0.6	1.8	11.3
भौगोलिक क्षेत्र														
हिमाल	जम्मा	१०२९१	47.4	7.6	10.1	7.2	4.8	1.9	6	2.4	1.2	0.4	1.3	9.7
	बालक	५७१२	48.7	7.2	9.8	7.3	4.7	1.8	6.3	2.3	1.1	0.5	1.2	9.2
	बालिका	४५७९	45.9	8.2	10.5	7	5	2	5.7	2.5	1.3	0.2	1.5	10.2
पहाड	जम्मा	५१७०१	41.6	8.7	10.1	7	4.4	1.8	7.4	3.5	2.4	0.7	2.1	10.4
	बालक	२८४९३	42.2	8.4	9.4	7	4.3	1.6	7.9	3.4	2.5	0.8	2.4	10.2
	बालिका	२३२०८	41	9	10.9	7	4.6	1.9	6.7	3.6	2.2	0.6	1.8	10.7
तराइ	जम्मा	५९५०६	40.6	6.5	13.1	5.5	3.2	1.3	8.4	4.3	2.5	0.8	1.9	12
	बालक	३२७२९	41	6.2	12.6	5	3.2	1.2	9.1	4.4	2.6	0.8	1.9	12
	बालिका	२६७७७	40	6.7	13.8	6.1	3.3	1.4	7.6	4.3	2.4	0.8	1.8	12
सहरी/ग्रामीण														
सहरी	जम्मा	२५१७२	38.3	9.1	11.1	7.8	3.3	1.1	6.7	4	2.9	0.9	3.3	11.6
	बालक	१४०४८	38.7	8.8	10.6	7.4	3.2	1	7.3	4	3.1	1	3.7	11.3
	बालिका	११११२४	37.8	9.5	11.6	8.3	3.4	1.2	6.1	4.1	2.6	0.7	2.9	12
अर्धसहरी	जम्मा	४३८०६	40.8	6.2	13.1	5.6	3.3	1.3	8.5	4.2	2.6	0.8	1.8	11.8
	बालक	२४१४४	41.3	6	12.4	5.2	3.2	1.3	9.2	4.3	2.7	0.9	1.9	11.8
	बालिका	१९६६२	40.1	6.5	13.9	6.2	3.4	1.4	7.6	4.1	2.5	0.8	1.7	11.8
ग्रामीण	जम्मा	५२५२०	43.9	7.8	10.6	6.1	4.7	1.9	7.6	3.4	1.9	0.6	1.4	10.3
	बालक	२८७४२	44.6	7.5	10	6.1	4.5	1.8	8.2	3.3	1.9	0.6	1.4	10.1
	बालिका	२३७७८	43	8.1	11.3	6.1	4.8	2.1	7	3.5	1.8	0.5	1.3	10.5

गाउँ/नगरपालिका														
नगरपालिका	बालक	७३०६७	40.5	7.6	11.7	6.6	3.6	1.3	7.6	3.9	2.6	0.8	2.3	11.5
	बालिका	४०२९०	41.1	7.4	11.2	6.2	3.5	1.2	8.3	3.9	2.6	0.9	2.4	11.4
	जम्मा	३२७७७	39.8	8	12.4	7.1	3.7	1.4	6.8	4	2.5	0.6	2.1	11.7
गाउँपालिका	बालक	४८४३१	43.2	7.3	11.3	5.8	4.2	1.9	7.9	3.6	2	0.7	1.5	10.5
	बालिका	२६६४४	43.8	7	10.7	5.9	4.1	1.8	8.4	3.6	2.1	0.7	1.5	10.4
	जम्मा	२१७८७	42.6	7.5	12.1	5.8	4.4	2.1	7.3	3.6	1.9	0.6	1.4	10.7
प्रदेश														
कोशी	जम्मा	१९७८९	39.5	7	13	5.4	3.3	2.1	8.5	3.7	2.4	0.7	2.2	12.2
	बालक	१०७०६	39.8	6.9	12.4	5.1	3.3	2	9.2	3.7	2.5	0.8	2.2	12
	बालिका	९०८३	39.2	7.2	13.7	5.7	3.3	2.2	7.6	3.7	2.3	0.6	2.2	12.3
मधेस	जम्मा	२२२०६	41.8	4.8	15.2	4.6	2.1	1.4	8.5	4	2	1	1.6	13.1
	बालक	१२३१७	42.4	4.7	14.6	4	2.1	1.3	9.1	4	2.1	1	1.6	13.3
	बालिका	९८८९	41.1	4.9	15.8	5.4	2.2	1.5	7.8	3.9	2	1	1.6	12.8
बागमती	जम्मा	१७९०६	37.9	8.7	10.9	7	3.9	1.3	6.7	3.8	3	0.9	3.6	12.4
	बालक	९९२१	38.1	8.4	10.3	7	3.8	1.3	7.1	3.7	3.2	1	4.2	11.9
	बालिका	७९८५	37.7	9.1	11.6	7	3.9	1.3	6.3	3.8	2.7	0.6	2.9	13
गण्डकी	जम्मा	१०१९३	37.6	10.4	8.8	9.9	4.5	1.2	7.9	4.6	3.3	0.5	2	9.3
	बालक	५७०५	38.5	10	8.3	9.8	4.2	1.2	8.5	4.3	3.4	0.6	2.2	9.1
	बालिका	४४८८	36.5	10.9	9.5	10	4.9	1.2	7.2	5	3.1	0.4	1.7	9.6
लुम्बिनी	जम्मा	२४०९५	42	7.9	11.1	6.6	4.1	1.5	7.4	4.3	2.6	0.7	1.6	10.4
	बालक	१३१८१	42.2	7.6	10.7	6.3	4.1	1.3	8	4.4	2.7	0.8	1.7	10.4
	बालिका	१०९१४	41.7	8.1	11.5	6.9	4.2	1.8	6.7	4.2	2.4	0.6	1.6	10.3
कर्णाली	जम्मा	१२९२४	49.3	7.8	8.5	7.1	5.5	1.6	6.9	2.6	1.2	0.5	1.2	7.7
	बालक	७२११	50.6	7.4	7.8	7.1	5.4	1.5	7.5	2.6	1.2	0.5	1.3	7.3
	बालिका	५७१३	47.7	8.2	9.5	7.1	5.8	1.8	6.2	2.6	1.2	0.4	1.2	8.2
सुदूरपश्चिम	जम्मा	१४३८५	44	7.9	10.6	5.4	5	1.6	7.9	3.4	2	0.6	1.1	10.5
	बालक	७८९३	45.2	7.4	9.9	5.3	4.8	1.5	8.6	3.2	1.9	0.6	1.1	10.4
	बालिका	६४९२	42.6	8.5	11.4	5.5	5.2	1.7	7.1	3.7	2.1	0.5	1.1	10.7

अनुसची –३ जिल्लागत हराएका, फेला परका र खोजतलास जारी रहेका बालबालिका (२०८१/८२)

कोशी प्रदेश

सि.न	जिल्ला	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	ताप्लेजुङ	६	४	१०	६	४	१०	-	-	-
२	पाँचथर	९	१९	२८	९	१९	२८	-	-	-
३	इलाम	४	१०	१४	४	१०	१४	-	-	-
४	संखुवासभा	१३	२२	३५	१३	२१	३४	-	१	१
५	तेह्रथुम	२	५	७	२	५	७	-	-	-
६	धनकुटा	५	१३	१८	५	१२	१७	-	१	१
७	भोजपुर	५	१४	१९	५	१४	१९	-	-	-
८	खोटाङ	४	२१	२५	४	२१	२५	-	-	-
९	सोलुखुम्ब	७	१२	१९	७	१२	१९	-	-	-
१०	ओखलढुङ्गा	२	२०	२२	२	१९	२१	-	१	१
११	उदयपुर	२१	५६	७७	२१	५४	७५	-	२	२
१२	झापा	५०	१७४	२२४	४८	१४९	१९७	२	२५	२७
१३	मोरङ	७१	२३५	३०६	६१	२०५	२६६	१०	३०	४०
१४	सुनसरी	८२	२०९	२९१	७६	१९८	२७४	६	११	१७
जम्मा		२८१	८१४	१०९५	२६३	७४३	१००६	१८	७१	८९

बालबालिका खोजतलास प्रदेश समन्वय केन्द्र (१०४) जनकपुरधान, धनुषा मधेश प्रदेश

सि.न	जिल्ला	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	सप्तरी	१	३	४	१	३	४	-	-	-
२	सिराहा	३	-	३	३	-	३	-	-	-
३	धनुषा	२६	१०	३६	१९	८	२७	७	२	९
४	महोत्तरी	१६	३	१९	१०	३	१३	६	-	६
५	सर्लाही	४	२	६	४	२	६	-	-	-
६	रौतहट	९	८	१७	७	५	१२	२	५	५
७	बारा	६	२	८	५	२	७	१	-	१
८	पर्सा	-	२	२	-	२	२	-	-	-
जम्मा		६५	३०	९५	४९	२५	७४	१६	५	२१

बागमती प्रदेश

सि.न	जिल्ला	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	दोलखा	१६	२६	४२	१६	२६	४२	-	-	-
२	रामेछाप	४	१२	१६	४	१२	१६	-	-	-
३	सिन्धुली	११	५०	६१	११	४८	५९	-	२	२
४	काभ्रेपलाञ्चोक	१५	४१	५६	१५	४१	५६	-	-	-
५	सिन्धुपाल्चोक	१४	१८	३२	१३	१७	३०	१	१	२
६	रसुवा	२	४	६	२	४	६	-	-	-
७	नुवाकोट	८	४०	४८	८	३६	४४	-	४	४
८	धादिङ	८	३९	४७	८	३८	४६	-	१	१
९	चितवन	४७	१२९	१७६	४७	१२४	१७१	-	५	५
१०	मकवानपुर	२०	६५	८५	२०	६२	८२	-	३	३
जम्मा		१४५	४२४	५६९	१४४	४०८	५५२	१	१६	१७
११	काठमाडौं	३३९	६०१	९४०	३२२	५६७	८८९	१७	३४	५१
१२	ललितपुर	४०	११४	१५४	३९	१०६	१४५	१	८	९
१३	भक्तपुर	३५	९४	१२९	३३	९१	१२४	२	३	५
जम्मा		४१४	८०९	१२२३	३९४	७६४	११५८	२०	४५	६५
१४	बा.खो.त. के. (१०४)	६८	६२	१३०	५२	५१	१०३	१६	११	२७
जम्मा		६८	६२	१३०	५२	५१	१०३	१६	११	२७

गण्डकी प्रदेश

सि.न	जिल्ला	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	गोरखा	९	२८	३७	९	२८	३७	-	-	-
२	लमजुङ	५	१५	२०	५	१५	२०	-	-	-
३	तनहुँ	१७	५०	६७	१६	४७	६३	१	३	४
४	कास्की	६६	१३६	२०२	५७	१२९	१८६	९	७	१६
५	मनाङ	-	१	१	-	१	१	-	-	-

६	मुस्ताङ	३	१	४	३	१	४	-	-	-
७	पर्वत	६	१३	१९	६	१३	१९	-	-	-
८	स्याङ्जा	१०	२८	३८	८	२७	३५	२	१	३
९	म्याग्दी	६	३	९	६	३	९	-	-	-
१०	बागलुङ	८	३२	४०	६	३२	३८	२	-	२
११	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पुर्व)	२४	६९	९३	२४	६२	८६	-	७	७
जम्मा		१५४	३७६	५३०	१४०	३५८	४९८	१४	१८	३२

लुम्बिनी प्रदेश

सि.न	जिल्ला	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पश्चिम)	११	९४	१०५	११	८९	१००	-	५	५
२	रुपन्देही	६७	२१७	२८४	६०	१८२	२४२	७	३५	४२
३	कपिलवस्त	२२	९८	१२०	१९	९३	११२	३	५	८
४	पाल्पा	५	१७	२२	४	१६	२०	१	१	२
५	अर्घाखाँची	४	२५	२९	४	२५	२९	-	-	-
६	गुल्मी	१०	२७	३७	१०	२७	३७	-	-	-
७	रुकुम (पुर्वि भाग)	६	१४	२०	६	१०	१६	-	४	४
८	रोल्पा	१०	२१	३१	९	१९	२८	१	२	३
९	प्युठान	८	१५	२३	८	१५	२३	-	-	-
१०	दाङ	१२१	२७९	४००	११७	२७७	३९४	४	२	६
११	बाँके	७५	१८७	२६२	७१	१८३	२५४	४	४	८
१२	बर्दिया	४०	१३१	१७१	४०	१२१	१६१	-	१०	१०
जम्मा		३७९	११२५	१५०४	३५९	१०५७	१४१६	२०	६८	८८

कर्णाली प्रदेश

सि.न	जिल्ला	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	रुकुम (पश्चिम भाग)	९	९	१८	९	८	१७	-	१	१
२	सल्यान	३	१३	१६	३	१२	१५	-	१	१
३	डोल्पा	२	९	११	२	९	११	-	-	-
४	जुम्ला	२४	३४	५८	२४	३४	५८	-	-	-
५	मुगु	३	८	११	३	८	११	-	-	-
६	हुम्ला	८	१२	२०	८	११	१९	-	१	१
७	कालिकोट	१८	२२	४०	१७	२१	३८	१	१	२
८	जाजरकोट	१०	२२	३२	१०	२१	३१	-	१	१
९	दैलेख	३५	५६	९१	३३	५५	८८	२	१	३
१०	सुर्खेत	५८	१६०	२१८	५६	१५८	२१४	२	२	४
जम्मा		१७०	३४५	५१५	१६५	३३७	५०२	५	८	१३

बालबालिका खोजतलास प्रदेश समन्वय केन्द्र (१०४) वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत

सि.न	जिल्ला	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१०	सुर्खेत	१	-	१	१	-	१	-	-	-
जम्मा		१	-	१	१	-	१	-	-	-

सुदूरपश्चिम प्रदेश

सि.न	जिल्ला	हराएका			हराएका मध्ये फेला परेका			खोजतलासजारी		
		बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	बाजुरा	१७	१५	३२	१३	१४	२७	४	१	५
२	बझाङ	२१	२४	४५	२१	२३	४४	-	१	१
३	डोटी	११	२०	३१	११	२०	३१	-	-	-
४	अछाम	७	२७	३४	७	२७	३४	-	-	-
५	दार्चुला	१४	१५	२९	१४	१३	२७	-	२	२
६	बैतडी	२५	३३	५८	१७	२५	४२	८	८	१६
७	डडेल्धुरा	११	२३	३४	११	२२	३३	-	१	१
८	कञ्चनपुर	४१	१४८	१८९	३९	१३६	१७५	२	१२	१४
९	कैलाली	४६	२२७	३१३	८३	२१३	२९६	३	१४	१७
जम्मा		२३३	५३२	७६५	२१६	४९३	७०९	१७	३९	५६

अनुसची –४ प्रदेश तथा जिल्ला अनुसार सञ्चालनमा रहेका बाल गृहहरुको विवरण

(२०८१/८२)

प्रदेश	क्र.स.	जिल्ला	बाल गृहको संख्या	हाल संरक्षित		
				बालक	बालिका	जम्मा
कोशी प्रदेश	१	संखुवासभा	१	३	४	७
	२	ईलाम	१	८	६	१४
	३	झापा	८	८७	७२	१५९
	४	भोजपुर	१	१३	२७	४०
	५	धनकुटा	१	५	७	१२
	६	मोरङ	४	८८	६२	१५०
	७	सुनसरी	५	११२	११५	२२७
	८	उदयपुर	१	१	२	३
	९	सोलुखुम्ब	१	२०	२१	४१
	जम्मा		२३	३३७	३१६	६५३
मधेश प्रदेश	१	पर्सा	३	४७	२	४९
	२	सर्लाही	३	३२	१५	४७
	३	बारा	१	७	८	१५
	४	रौतहट	१	२०	०	२०
	५	धनुषा	५	२३	२६	४९
	जम्मा		१३	१२९	५१	१८०
बागमती प्रदेश	१	दोलखा	३	६०	०	६०
	२	सिन्धुपाल्चोक	४	३४	६६	१००
	३	काभ्रे	१६	१८३	२८०	४३९
	४	नुवाकोट	२	४४	१०	५४
	५	काठमाडौं	१२०	१४४४	२०९२	३५३६
	६	ललितपुर	६२	६४७	९४२	१५८९
	७	भक्तपुर	१०	१२५	१४१	२६६
	८	धादिङ	२	२५	२४	४९
	९	चितवन	२४	३६८	३६८	७३६
	१०	मकवानपुर	१०	९९	९६	१९५
	जम्मा		२५३	३०२९	४०१९	७०४८

प्रदेश	क्र.स.	जिल्ला	बाल गृहको संख्या	हाल संरक्षित		
				बालक	बालिका	जम्मा
गण्डकी प्रदेश	१	कास्की	२४	३६१	४९२	**८५३**
	२	स्याङ्गजा	१	२२	२१	**४३**
	३	गोरखा	३	४४	१८	**६२**
	४	लमजुङ्ग	१	४	६	**१०**
	५	म्याग्दी	१	२	४	**६**
	६	तनहुँ	३	२१	१०	**३१**
	जम्मा		**३३**	**४५४**	**५५१**	**१००५**
लुम्बिनी प्रदेश	१	रुपन्देही	५	९५	८२	**१७७**
	२	पाल्पा	१	८	१०	**१८**
	३	कपिलवस्त	१	२५	०	**२५**
	४	बाँके	६	९४	८६	**१८०**
	५	दाङ	३	४०	४८	**८८**
	६	बर्दिया	२	३१	३१	**६२**
	जम्मा		**१८**	**२९३**	**२५७**	**५५०**
कर्णाली प्रदेश	१	सुर्खेत	५	१२६	१६०	**२८६**
	२	जाजरकोट	१	१६	६	**२२**
	३	जुम्ला	१	१९	५	**२४**
	४	कालिकोट	२	६	१७	**२३**
	५	हुम्ला	१	२८	२२	**५०**
	६	मुग	१	८	३	**११**
	७	डोल्पा	१	९	८	**१७**
	जम्मा		**१२**	**२१२**	**२२१**	**४३३**
सुदुरपश्चिम प्रदेश	१	कैलाली	८	१२६	१११	**२३७**
	२	अछाम	१	६	१२	**१८**
	३	कञ्चनपुर	५	५४	१५	**६९**
	जम्मा		**१४**	**१८६**	**१३८**	**३२४**
जम्मा जिल्ला	**४६**	**कूल बाल गृह**	**३६६**	**४६४०**	**५५५३**	**१०१९३**

अनुसची –५ बाल गृह सञ्चालन अनुमति प्राप्त बाल गृह र संस्था

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०२, बाँडेगाँउ, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०२, बाँडेगाँउ, काठमाडौ	दीर्घकालीन
२	नेपाली गृह	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं.– ०१, फूलबारी मार्ग, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०१, फूलबारी मार्ग, काठमाडौ	दीर्घकालीन
३	बन्दी सहायता नेपाल	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०३, चपलीटोल, काठमाडौं र अर्जुनधारा न.पा. – ११, बुट्टाबारी र ०४, खुदुनाबारी मिलनचोक	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – १६, नयाँबजार, काठमाडौ	दीर्घकालीन
४	अनाथ असहाय बाल सुधार समाज	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०५, डाँडागाँउ, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०५, डाँडागाँउ, काठमाडौ	दीर्घकालीन
५	महिला सशक्तिकरणद्वारा ग्रामिण नेपालको गरीबी निबारण	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०६, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०४, बालुवाटार, काठमाडौ	दीर्घकालीन
६	नेपाल गुडविभ फाउण्डेशन	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०८, काठमाडौ	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०८, काठमाडौ	अस्थायी बाल गृह
७	युवा क्रियाकलाप उत्थान केन्द	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०६, तिवारीटोल, काठमाडौं	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०६, तिवारीटोल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
८	सारा चिल्ड्रेन होम	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०५, थली, काठमाडौ	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०५, थली, काठमाडौ	दीर्घकालीन
९	बिवेक स्वच्छ सेवा केन्द	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ११, बबरमहल, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ११, बबरमहल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१०	प्रविना फाउण्डेशन	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ११, बबरमहल, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ११, बबरमहल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
११	हिमालयन हर्वेष्ट	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०९, सृजनाटोल, मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०९, सृजनाटोल, मकवानपुर	दीर्घकालीन
१२	नारी संरक्षण केन्द	हेटौंडा उपनगरपालिका वडा नं. – ०४, बासुदेवमार्ग, मकवानपुर	हेटौंडा उपनगरपालिका वडा नं. – ०४, बासुदेवमार्ग, मकवानपुर	दीर्घकालीन
१३	कोपिला भ्याली सेवा समाज	बीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. – ०४, भैरबस्थान, सुर्खेत	बीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. – ०४, भैरबस्थान, सुर्खेत	दीर्घकालीन
१४	नवजीवन बाल संरक्षण केन्द	बीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. – १०, दिपनगर, सुर्खेत	बीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा नं. – १०, दिपनगर, सुर्खेत	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१५	ग्रामिण असहाय बालबलिका सामुदायिक पुनर्स्थापना केन्द	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ११, सरस्वतीखोला, मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ११, सरस्वतीखोला, मकवानपुर	दीर्घकालीन
१६	ग्रामिण सामुदायिक विकास कार्यक्रम नेपाल	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – १६, रामपुर, चिवतन	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – १६, रामपुर, चिवतन	दीर्घकालीन
१७	आशा अनाथालय नेपाल	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – २३, जगतपुर, चिवतन	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – २३, जगतपुर, चिवतन	दीर्घकालीन
१८	सडक बालबालिकाको लागि पुनर्स्थापना केन्द्र हाम्रो घर	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०३, नगरवन मार्ग, चिवतन	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०३, नगरवन मार्ग, चिवतन	दीर्घकालीन
१९	अनाथ बालबालिकाको लागि सानो घर	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – १२, राधाकृष्ण टोल, चिवतन	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – १२, राधाकृष्ण टोल, चिवतन	दीर्घकालीन
२०	हिरण्य नेपाल	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०२ मनकामना चोक, मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०२ मनकामना चोक, मकवानपुर	दीर्घकालीन
२१	ब्राईट स्टार समाज नेपाल	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ११, गणेस्थान, चिवतन	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ११, गणेस्थान, चिवतन	दीर्घकालीन
२२	मञ्जुश्री असहाय संरक्षण केन्द	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ११, गणेशस्थान, चिवतन	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ११, गणेशस्थान, चिवतन	दीर्घकालीन
२३	कोमल हृदय प्रतिष्ठान	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०२, पाँडेपाखा, काठमाडौं	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०५, कालोपुल, काठमाडौं	दीर्घकालीन
२४	दिदी बहिनी बचाउ	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – ०७, नुवारथोक, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – ०७, नुवारथोक, कास्की	दीर्घकालीन
२५	समाज सेवा सुधार युवा संघ अपाङ्ग सहयोग समिति	मेचीनगर नगरपालिका वडा नं. – ०७, झापा	मेचीनगर नगरपालिका वडा नं. – ०७, झापा	दीर्घकालीन
२६	हिमालयको अनुग्रह र सत्य बालगृह	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – ३०, शान्तिनगर टोल, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – ३०, शान्तिनगर टोल, कास्की	दीर्घकालीन
२७	अन्नपूर्ण आत्मनिर्भर बाल आश्रम	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १६, बाटुलेचौर, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १६, बाटुलेचौर, कास्की	दीर्घकालीन
२८	सृजना विकास केन्द	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १७, महतगौंडा, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १७, महतगौंडा, कास्की	दीर्घकालीन
२९	शुभ अवसर ग्राम	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – २५, बास्बोट, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – २५, बास्बोट, कास्की	दीर्घकालीन
३०	एशोसियशन अन्नपूर्ण नेपाल	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – ०५, मालेपाटन, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – ०५, मालेपाटन, कास्की	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
३१	अमोर सेवा नेपाल	फेदीखोला गाँउपालिका वडा नं. – ०१, कटुञ्जेस्वारा, स्याङ्जा	फेदीखोला गाँउपालिका वडा नं. – ०१, कटुञ्जेस्वारा, स्याङ्जा	दीर्घकालीन
३२	मारानाथा बाल विकास केन्द	राप्ती नगरपालिका वडा नं. – ०९, टुग्रुप, चितवन	राप्ती नगरपालिका वडा नं. – ०९, टुग्रुप, चितवन	दीर्घकालीन
३३	अपाङ्ग सेवा संघ आशा केन्द	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०२, नयाँपाटी	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०२, नयाँपाटी	दीर्घकालीन
३४	मकालु त्रिशक्ति समूह नेपाल	खाँदवारी नगरपालिका वडा नं. – ०७, संखुवासभा	खाँदवारी नगरपालिका वडा नं. – ०७, संखुवासभा	दीर्घकालीन
३५	मामा घर अनाथालय सपोर्ट एण्ड केयर सेन्टर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – १४, बाँडेगाँउ, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – १४, बाँडेगाँउ, ललितपुर	दीर्घकालीन
३६	निको फाउण्डेशन	तारकेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०५, गोलढुङ्गा, काठमाडौ	तारकेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०५, गोलढुङ्गा, काठमाडौ	दीर्घकालीन
३७	लिटल वेल्स प्रतिज्ञा भूमि कास्की नेपाल	अन्नपूर्ण गाँउपालिका वडा नं. – ०६, लुम्ले ठूलोखर्क, कास्की	अन्नपूर्ण गाँउपालिका वडा नं. – ०६, लुम्ले ठूलोखर्क, कास्की	दीर्घकालीन
३८	कोपिला बाल गृह	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १२, शितलादेवी मार्ग, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १२, शितलादेवी मार्ग, कास्की	दीर्घकालीन
३९	स्टार चिल्ड्रेन, कास्की नेपाल	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १२, शितलादेवी, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १२ , शितलादेवी, कास्की	दीर्घकालीन
४०	श्री थ्रि एञ्जल्स नेपाल	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १५, नयाँगाँउ सन्देश मार्ग, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १५, नयाँगाँउ सन्देश मार्ग, कास्की	दीर्घकालीन
४१	दयाको सेवा नेपाल	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १९, शुक्ला गण्डकी, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १९, शुक्ला गण्डकी, कास्की	दीर्घकालीन
४२	आदर्श गृह नेपाल	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०४, बैदिकनगर, चितवन	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०४, बैदिकनगर, चितवन	दीर्घकालीन
४३	अनन्त सेवा नेपाल	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १३, कुसुन्ती, ललितपुर र लम्कीजुहा ०२, लम्कीजुहा	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १३, कुसुन्ती, ललितपुर	दीर्घकालीन
४४	एभरेस्ट लर्निङ्ग, एकेडेमी	भरतपुर महानगरपालिका, २१, रंगिला, चितवन	भरतपुर महानगरपालिका, २१, रंगिला, चितवन	दीर्घकालीन
४५	हिमालयन लाईफ नेपाल	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १५, सृजनामार्ग, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १५, सृजनामार्ग, कास्की	दीर्घकालीन
४६	श्री समन्वय नेपाल	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १८, सिमताल, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १८, सिमताल, कास्की	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
४७	हेप्पी होम पोखरा	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १५, नयाँगाउँ हरियाली मार्ग, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १५, नयाँगाउँ हरियाली मार्ग, कास्की	दीर्घकालीन
४८	श्री रेन्बो चिल्ड्रेन होम नेपाल	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – ०६, लेकसाइड, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – ०६, लेकसाइड, कास्की	दीर्घकालीन
४९	सहयोग र सरोकार	धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. – ०६, कोरखेल, काभ्रेपलाञ्चोक	धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. – ०६, कोरखेल, काभ्रेपलाञ्चोक	दीर्घकालीन
५०	सेवक नेपाल	मण्डनदेउपुर नगरपालिका वडा नं. – ०९, ढाइटार, काभ्रेपलाञ्चोक	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०७, चाबहिल, काठमाडौं	दीर्घकालीन
५१	बाल हितकारी परियोजना नेपाल	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १५, नवजनशक्ति, कास्की	पोखरा महागरपालिका वडा नं. – १५, नवजनशक्ति, कास्की	अस्थायी बाल गृह
५२	गणेश अपाङ्ग नवजिवन केन्द	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०६, अर्याल गाँउ, काठमाडौं	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०६, अर्याल गाँउ, काठमाडौं	दीर्घकालीन
५३	हाम्रो बाल संरक्षण धरोहर नेपाल	टोखा नगरपालिका वडा नं. – ०६, ग्राण्डी टावर, काठमाडौं	टोखा नगरपालिका वडा नं. – ०६, ग्राण्डी टावर, काठमाडौं	दीर्घकालीन
५४	मामाघर नेपाल मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ११, डाङडुङे टोल, मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ११, डाङडुङे टोल, मकवानपुर	दीर्घकालीन
५५	उन्नती फाउण्डेशन	भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. – ०२, ब्यासी, भक्तपुर	भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. – ०२, ब्यासी, भक्तपुर	दीर्घकालीन
५६	असहाय बाल उपकार संघ	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – २५, हेम्जा, कास्की	काठमाडौं महागरपालिका वडा नं. – २२, ताहागल्ली, काठमाडौं	दीर्घकालीन
५७	बाल कल्याण संस्था	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १८, सेदीबगर हाईट, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १८, सेदीबगर हाईट, कास्की	दीर्घकालीन
५८	प्रेम ज्योति समाज	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०१, गोदामचौर, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०१, गोदामचौर, ललितपुर	दीर्घकालीन
५९	द ट्वीन अटर फाउण्डेशन	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – १२, कपन फैंका, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – १२, कपन फैंका, काठमाडौ	दीर्घकालीन
६०	नव युवा बाल सुधार समाज	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०३, मुहानपोखरी, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०३, मुहानपोखरी, काठमाडौ	दीर्घकालीन
६१	संग्रिला अर्फनेज होम	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – १०, न्यौपानेटोल, ललितपुर	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०८, गौशाला, काठमाडौ	दीर्घकालीन
६२	रेष्टा फाउण्डेशन	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०५, स्कोन , काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका – ०५, स्कोन, काठमाडौ	दीर्घकालीन
६३	श्री हिमालय अनुग्रह गृह	धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. – ०७, हुर्खामार्ग, काभ्रेपलाञ्चोक	धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. – ०७, हुर्खामार्ग, काभ्रेपलाञ्चोक	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
६४	श्री सरस्वती बाल आश्रम	धरान नगरपालिका वडा नं. – ०३, बाबाधाम मार्ग, सुनसरी	धरान नगरपालिका वडा नं. – ०३, बाबाधाम मार्ग, सुनसरी	दीर्घकालीन
६५	तारा नमस्ते बाल ग्राम	विर्तामोड नगरपालिका वडा नं. – ०४, लालीगुँरास टोल, झापा	विर्तामोड नगरपालिका वडा नं. – ०४, लालीगुँरास टोल, झापा	दीर्घकालीन
६६	कोपिला नेपाल	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – ०६, बुलौदी, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – ०६, बुलौदी, कास्की	दीर्घकालीन
६७	लभिङ होम नेपाल	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०४, बडीखेल, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०४, बडीखेल, ललितपुर	दीर्घकालीन
६८	सिद्धार्थ बाल गृह	धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. – ०६, कोर्खेल, काभ्रेपलाञ्चोक	धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. – ०६, कोर्खेल, काभ्रेपलाञ्चोक	दीर्घकालीन
६९	काट्जा फाउण्डेशन	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०१, गोदामचौर, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०१, गोदामचौर, ललितपुर	दीर्घकालीन
७०	फोर द वान	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १३, कुसुन्ती, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १३, कुसुन्ती, ललितपुर	अस्थायी बाल गृह
७१	दिदी घर	तुलसीपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०६, डुम्रीगाँउ, दाङ	तुलसीपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०६, डुम्रीगाँउ, दाङ	दीर्घकालीन
७२	बाल शान्ति गृह	घोराही उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०७, पर्सा, दाङ	घोराही उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०७, पर्सा, दाङ	दीर्घकालीन
७३	सृजनशिल बाल विकास कार्यक्रम	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १५, आदर्शमार्ग, कास्की	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १५, आदर्शमार्ग, कास्की	दीर्घकालीन
७४	लर्डस् होम नेपाल	धरान उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०४, बसन्तटार, सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०४, बसन्तटार, सुनसरी	दीर्घकालीन
७५	बालबालिका महिला तथा शिक्षा सहयोगि फाउण्डेशन	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०८, अत्तरखेल, काठमाडौ	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०८, अत्तरखेल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
७६	ॐ अपाङ्ग बालबालिका स्याहार केन्द	नागर्जुन नगरपालिका वडा नं. – ०९, स्यूचाटार, काठमाडौं	नागर्जुन नगरपालिका वडा नं. – ०९, स्यूचाटार, काठमाडौं	दीर्घकालीन
७७	नेपाल बाल कल्याण सेवा केन्द	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०३, टौखेल, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०३, टौखेल, ललितपुर	दीर्घकालीन
७८	ममता बाल स्याहार कोष	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – १३, भरुवारासी, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – १३, भरुवारासी, ललितपुर	दीर्घकालीन
७९	फ्यूचर होप नेपाल	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०९, गोठाटार, काठमाडौ	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०९, गोठाटार, काठमाडौं	दीर्घकालीन

क्र.सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
८०	सपोर्टिङ चिल्ड्रेन इन्सिएटिभ फाउण्डेशन एम.बि.आई. नेपाल	कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. – ०६, चोभार, काठमाडौ	कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. – ०६, चोभार, काठमाडौ	दीर्घकालीन
८१	होराक नेपाल	कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. – ०६, टौदह, काठमाडौ	कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. – ०६, टौदह, काठमाडौ	दीर्घकालीन
८२	फ्रुली नेपाल बाल विकास संस्था	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०६, फुँयालगाउँ, काठमाडौ	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०६, फुँयालगाउँ, काठमाडौ	दीर्घकालीन
८३	अपाङ्ग तथा असहाय बालबालिका नवजीवन केन्द	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिकावडा नं. – ०४, डाँछी, काठमाडौ	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिकावडा नं. – ०४, डाँछी, काठमाडौ	अस्थायी बाल गृह
८४	प्रिजनर्स असिस्टेन्स मिसन	नागार्जुन नगरपालिका वडा नं. – ०१, रानीबन, काठमाडौ	नागार्जुन नगरपालिका वडा नं. – ०१, रानीबन, काठमाडौ	दीर्घकालीन
८५	नेपाल युथ फउण्डेशन नेपाल	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २२, चुनिखेल, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २२, चुनिखेल, ललितपुर	दीर्घकालीन
८६	ब्रम्हाण्डका बालबालिका	तारकेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०१, साङ्लाखोला, काठमाडौ	तारकेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०१, साङ्लाखोला, काठमाडौ	दीर्घकालीन
८७	हेल्प नेपाल नेटवर्क (नेपाल)	धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. – ०३, चोलानाथ बाँसघारी, काभ्रेपलाञ्चोक	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०७, चुच्चेपाटी, काठमाडौ	दीर्घकालीन
८८	न्यू लिफ	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०२, झम्सीखेल, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०२, झम्सीखेल, ललितपुर	दीर्घकालीन
८९	शेड द लाईट बाल केन्द	दक्षिणकाली नगरपालिका वडा नं. – ०७, निमीटोल, काठमाडौ	दक्षिणकाली नगरपालिका वडा नं. – ०७, निमीटोल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
९०	कृपा नेपाल	रत्ननगर नगरपालिका वडा नं. – १५, छहारीटोल, चितवन	रत्ननगर नगरपालिका वडा नं. – १५, छहारीटोल, चितवन	दीर्घकालीन
९१	समाज विकास तथा प्रवर्द्धन केन्द	जानकी गाउँपालिका वडा नं. – ०३, संगमनगर, बाँके	जानकी गाउँपालिका वडा नं. – ०३, संगमनगर, बाँके	दीर्घकालीन
९२	एपोष्टल बालगृह नेपाल	नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं. – ०४ र ०६, प्रगतीनगर, बाँक	नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं. – ०४ र ०६, प्रगतीनगर, बाँक	दीर्घकालीन
९३	इन्द्रेणी बालगृह	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०१, रुप्चेश्वर, काठमाडौ	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०१, रुप्चेश्वर, काठमाडौ	दीर्घकालीन
९४	बेथानी भिजन	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०६, मूलपानी, काठमाडौं	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०८, कुमारी गाल, काठमाडौ	अस्थायी बाल गृह

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
९५	जन उद्धार सेवा समिति	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – १२, टेकु पचली, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – १२, टेकु पचली, काठमाडौ	दीर्घकालीन
९६	रारा मानवीय तथा वातावरणीय श्रोत विकास प्रयास	बैजनाथ गाउँपालिका वडा नं. – ०१, चिसापानी, बाँक	बैजनाथ गाउँपालिका वडा नं. – ०१, चिसापानी, बाँक	दीर्घकालीन
९७	साझा सेवा घर उदयपुर	त्रियुगा नगरपालिका वडा नं. – १३, पिजीचोक, उदयपुर	त्रियुगा नगरपालिका वडा नं. – १३, पिजीचोक, उदयपुर	दीर्घकालीन
९८	मुनलाईट चिल्ड्रेन होम	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०३, गोदावरी, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०३, गोदावरी, ललितपुर	दीर्घकालीन
९९	शान्ति सेवा गृह	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०८, तिलगंगा, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०८, तिलगंगा, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१००	नेपाल बाल कल्याण गृह	रत्ननगर नगरपालिका वडा नं. – ०६, बछौली सौराहा, चितवन	रत्ननगर नगरपालिका वडा नं. – ०६, बछौली सौराहा, चितवन	दीर्घकालीन
१०१	काम फर सस्टेनेवल डेभलपमेण्ट नेपाल	चाँगुनारायण नगरपालिका वडा नं. – ०९, ताथली, भक्तपुर	चाँगुनारायण नगरपालिका वडा नं. – ०९, ताथली, भक्तपुर	दीर्घकालीन
१०२	ग्रामिण जीवनस्तर सुधार मञ्च	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०५, सिंचाईटोल, मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – ०५, सिंचाईटोल, मकवानपुर	दीर्घकालीन
१०३	नव जीवन बाल गृह	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २६, ढोलाहिटी, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २६, ढोलाहिटी, ललितपुर	दीर्घकालीन
१०४	नेपाल प्रक्रियागत समाज	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १३, कुसुन्ती, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १३, कुसुन्ती, ललितपुर	दीर्घकालीन
१०५	बाल आवाज	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. – ०८, शंखादेवी, ललितपुर	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. – ०८, शंखादेवी, ललितपुर	अस्थायी बाल गृह
१०६	असहाय तथा अनाथ बालबालिका संरक्षण फाउण्डेशन नेपाल	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १८, सिर्जनशिलमार्ग, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १८, सिर्जनशिलमार्ग, ललितपुर	दीर्घकालीन
१०७	नेपाल बाल सदन	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०२, बदैंली, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०२, बदैंली, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१०८	सिमा विहिन स्वयं सेवक	टिकापुर नगरपालिका वडा नं. – ०१, ब्लक नम्बर ११, कैलाली	टिकापुर नगरपालिका वडा नं. – ०१, ब्लक नम्बर ११, कैलाली	दीर्घकालीन
१०९	आशा नेपाल	टोखा नगरपालिका वडा नं. – ०६, धापासी, काठमाडौ	टोखा नगरपालिका वडा नं. – ०६, धापासी, काठमाडौ	दीर्घकालीन
११०	आशिष बाल कल्याण गृह	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २३, खुमलटार, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २३, खुमलटार, ललितपुर	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१११	अन्तरदृष्टी नेपाल	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. –१३, चुनिखेल, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. –०६, कपन, काठमाडौ	दीर्घकालीन
११२	श्री छहारी बाल विकास केन्द	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०६, बौद्ध, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०६, बौद्ध, काठमाडौ	दीर्घकालीन
११३	अनुग्रह नेपाल	ललितपुर महानगरपालिका – १८, सैंबु, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका – १८, सैंबु, ललितपुर	दीर्घकालीन
११४	ग्रेश बाल गृह	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०७, मैंजुबहाल, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०७, मैंजुबहाल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
११५	महिला विकास तथा बालबालिका चेतना केन्द	उर्लाबारी नगरपालिका वडा नं. – ०७, आश्रमटोल, मोरङ	उर्लाबारी नगरपालिका वडा नं. – ०७, आश्रमटोल, मोरङ	दीर्घकालीन
११६	रुपान्तरणका लागि एकता सम्पूर्ण नेपाल	दक्षिणकाली नगरपालिका वडा नं. – ०९, खार्पा, काठमाडौ	दक्षिणकाली नगरपालिका वडा नं. – ०९, खार्पा, काठमाडौ	दीर्घकालीन
११७	सुस्त मन:स्थिति सरोकार समाज नेपाल	कनकाई नगरपालिका – ०१, जामुनबारी, झापा	कनकाई नगरपालिका – ०१, जामुनबारी, झापा	दीर्घकालीन
११८	हिमालय आशा केन्द	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०१ कालिमाटीफाँट र सिर्जनशिलटोल, वडा नं. – ०८ गोदामचौर र वडा नं. – १४ तिखीदेवल, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १७, सिचाहिटी, ललितपुर	दीर्घकालीन
११९	पूर्वाञ्चल बाल सेवा आश्रम	बिराटनगर महानगरपालिका वडा नं. – १३, आश्रमटोल, मोरङ	बिराटनगर महानगरपालिका वडा नं. – १३, आश्रमटोल, मोरङ	दीर्घकालीन
१२०	अभियान नेपाल	तानसेन नगरपालिका वडा नं. – ०१, पाल्पा	तानसेन नगरपालिका वडा नं. – ०१, पाल्पा	दीर्घकालीन
१२१	नयाँ कोपिला बालगृह	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०१, गोदामचौर, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०१, गोदामचौर, ललितपुर	दीर्घकालीन
१२२	ॐ शिवशक्ति कल्याणी केन्द	पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १९, लामाचौर, कास्की	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १४, थसीखेल, ललितपुर	दीर्घकालीन
१२३	नि:सहाय बालबालिका सेवा आश्रम	इटहरी नगरपालिका वडा नं. – ०४, सयपत्री टोल, सुनसरी	इटहरी नगरपालिका वडा नं. – ०४, सयपत्री टोल, सुनसरी	दीर्घकालीन
१२४	होप राईजिङ चिल्ड्रेन होम	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. – ०८, शंखादेवी, ललितपुर	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. – ०८, शंखादेवी, ललितपुर	दीर्घकालीन
१२५	चेतना सन्देश नेपाल	हरिवन नगरपालिका वडा नं. – ०५, स्कूलटोल, सर्लाही	हरिवन नगरपालिका वडा नं. – ०५, स्कूलटोल, सर्लाही	दीर्घकालीन
१२६	अपाङ्ग शिक्षा सरोकार केन्द	अर्जुनधारा नगरपालिका वडा नं. – ६, गेउरिया, झापा	अर्जुनधारा नगरपालिका वडा नं. – ६, गेउरिया, झापा	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१२७	खुशीको आधार	कमल गाँउपालिका वडा नं. – ०७, गेउरिया, झापा र गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०३, गैरीगाँउ, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०३, गैरीगाँउ, ललितपुर	दीर्घकालीन
१२८	जीवनको श्वास (ब्रेथ अफ लाईफ)	बेलबारी नगरपालिका वडा नं. – ०४, सहकारी टोल, मोरङ	बेलबारी नगरपालिका वडा नं. – ०४, सहकारी टोल, मोरङ	दीर्घकालीन
१२९	अपाङ्ग सेवा संघ	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २२, बुंगमती, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २२, बुंगमती, ललितपुर	दीर्घकालीन
१३०	प्रसन्न बाल गृह	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १४, जम्बुटोल नखिपोट, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १४, जम्बुटोल नखिपोट, ललितपुर	दीर्घकालीन
१३१	आनन्दित उपकार केन्द	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. – ०३, ईमाडोल, ललितपुर	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. – ०३, ईमाडोल, ललितपुर	दीर्घकालीन
१३२	बाल तथा युवा परिचालन प्रतिष्ठान नेपाल	टोखा नगरपालिका वडा नं. – ०१, झोर, काठमाडौ	टोखा नगरपालिका वडा नं. – ०१, झोर, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१३३	स्वावलम्बन नेपाल	टोखा नगरपालिका वडा नं. – ०७, धापासी, काठमाडौ	टोखा नगरपालिका वडा नं. – ०७, धापासी, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१३४	ऐक्यवद्धता र विकासको आधार महिला संघ	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०५, गजरकोट, काठमाडौ	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं. – ०५, गजरकोट, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१३५	गरीब तथा अनाथ बालबालिका उद्धार केन्द	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०२, नयाँपाटी, काठमाडौ	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०२, नयाँपाटी, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१३६	सहारा बाल गृह	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १८, सैंबु, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १८, सैंबु, ललितपुर	दीर्घकालीन
१३७	बाल उत्थान समाज	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. – ०४, सितापाखा, ललितपुर	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. – ०४, सितापाखा, ललितपुर	दीर्घकालीन
१३८	आमा घर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०२, टुपिखेल, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. – ०२, टुपिखेल, ललितपुर	दीर्घकालीन
१३९	नेपाल मानव सेवा संस्था	तारकेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०८, मनमैंजु गैरिगाँउ, काठमाडौ	तारकेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०८, मनमैंजु गैरिगाँउ, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१४०	बेबी लाईफ होम	कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. – ०५, भत्केपाटी, काठमाडौ	कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. – ०५, भत्केपाटी, काठमाडौ	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१४१	पहिलो प्रेम	१) गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०९, लालीगुँरास टोल, काठमाडौ २) नमोबुद्ध नगरपालिका वडा नं. – ०७, भकुण्डेबेशी, काभ्रेपलाञ्चोक ३) गेरुवा नगरपालिका वडा नं. – ०४, जोधिपुर, बर्दिया ४) भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – २७, पर्साढाप, चितवन	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०९, लालीगुँरास टोल, काठमाडा	दीर्घकालीन
१४२	चोम लाउरा	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०९, आरुबारी, काठमाडौ	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०९, आरुबारी, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१४३	बोधिचित्त विकास मञ्च	दक्षिणकाली नगरपालिका वडा नं. – ०५, सतिखेल, काठमाडौ	दक्षिणकाली नगरपालिका वडा नं. – ०५, सतिखेल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१४४	मञ्जुश्री बालबालिका संरक्षण केन्द	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०६, नयाँबस्ती, काठमाडौ	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०६, नयाँबस्ती, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१४५	माइती नेपाल	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०९, पिङ्गलास्थान, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०९, पिङ्गलास्थान, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१४६	रक्षा नेपाल	चन्द्रागिरी नगरपालिका वडा नं. – ०८, ढाक्सी, काठमाडौ	चन्द्रागिरी नगरपालिका वडा नं. – ०८, ढाक्सी, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१४७	डोर अफ होप	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०९, मण्डिखाटार, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०९, मण्डिखाटार, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१४८	नमस्ते बालबालिका नेपाल	नागार्जुन नगरपालिका वडा नं. – ०६, रामकोट, काठमाडौ	नागार्जुन नगरपालिका वडा नं. – ०६, रामकोट, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१४९	सृजनशिल समाज नेपाल	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०७, कृष्णपुर, चितवन	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०७, कृष्णपुर, चितवन	दीर्घकालीन
१५०	सुनौलो पाइला	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०९, शंखडोल, काठमाडौ	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०९, शंखडोल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१५१	मानवीय सरोकार केन्द	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं.– ०३, पौडेलचोक, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं.– ०३, पौडेलचोक, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१५२	न्यू बालगृह	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०६, ओखलगाँउ, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – ०६, ओखलगाँउ, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१५३	सहयोगि समाज नेपाल	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०३, बालुवा सुल्ताखान, काठमाडौ	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०३, बालुवा सुल्ताखान, काठमाडौ	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१५४	किड्स संग्रिला होम	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०४, माइती नेपाल मार्ग, काठमाडौं	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०४, माइती नेपाल मार्ग, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१५५	मद्दत नेपाल	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०६, धारापाटी टोल, काठमाडौं	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०६, धारापाटी टोल, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१५६	स्व. पद्मा प्रधान चाइल्ड हेवेन कल्याणकारी गुठी	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०८, आरुबारी, काठमाडौं	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०८, आरुबारी, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१५७	उज्यालो नेपाल	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०६, गौरीघाट, काठमाडौं	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०६, गौरीघाट, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१५८	ईस्थर बेन्जामिन स्मृति संस्था	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १५, शान्तिनगर, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १५, शान्तिनगर, ललितपुर	दीर्घकालीन
१५९	सिद्दि स्मृति प्रतिष्ठान	चाँगुनारायण नगरपालिका वडा नं. – ०५, बाँसबारी, खरिपाटी, भक्तपुर	चाँगुनारायण नगरपालिका वडा नं. – ०५, बाँसबारी, खरिपाटी , भक्तपुर	दीर्घकालीन
१६०	अनाथ तथा असहाय आशा केन्द	चाँगुनारायण नगरपालिका वडा नं. – ०३, झौखेल, भक्तपुर	काठमाडौं महानगरपालिका – १५, चौमति, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१६१	ज्योतिको घर	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०६, नारायणटार र मूलपानी, काठमाडौं	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०६, जोरपाटी, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१६२	संरक्षण आशिष बालघर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. –२४, धापाखेल, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २४, धापाखेल, ललितपुर	दीर्घकालीन
१६३	नयाँ नेपाल समाज केन्द	सूर्यबिनायक नगरपालिका वडा नं. –०१, सिरुटार, भक्तपुर	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ३१, संगमचोक, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१६४	रिच नेपाल	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १८, मिलनबस्ती, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – १८, मिलनबस्ती, ललितपुर	दीर्घकालीन
१६५	केटाकेटी घर नेपालमा	रत्ननगर नगरपालिका वडा नं – ०६, बछौंली, चितवन	रत्ननगर नगरपालिका वडा नं – ०६, बछौंली, चितवन	दीर्घकालीन
१६६	न्यानो काख सेवा समाज	खाडाचक्र नगरपालिका वडा नं – ०१, मान्म, कालिकोट	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं – ०७, हरहर महादेव, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१६७	सृजनशिल बाल सेवा परिवार	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं – ०९, गोठाटार, काठमाडौं	कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिका वडा नं – ०९, गोठाटार, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१६८	लोक कल्याण सेवा प्रतिष्ठान	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०१, देवघाट, चितवन	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. –०९, कालिमाटीडोल, काठमाडौं	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१६९	हिमाली बाल कल्याण संरक्षण मञ्च	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २२, बुङमती, ललितपुर र पोखरा महानगरपालिका वडा नं. – १८, भकुण्डे, कास्की	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. –०५, टंगाल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१७०	डिकी छिरिङ होम	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०१, बि. पि. चोक र वडा नं. – ०२, मिस्थली, काठमाडौ	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. –०६, तीनचुली बौद्ध, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१७१	माया सदन जुम्ला	चन्दननाथ नगरपालिका वडा नं. – ०३, शान्तिनगर, जुम्ला	चन्दननाथ नगरपालिका वडा नं. – ०३, शान्तिनगर, जुम्ला	दीर्घकालीन
		नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं. – ०२, पुरैनी, बाँके		दीर्घकालीन
		ठाकुरबाबा नगरपालिका वडा नं. – ०४, बगनाहा, बर्दिया		दीर्घकालीन
		तुल्सीपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. – १३, अम्बापुर, दाङ		दीर्घकालीन
		साँफेबगर नगरपालिका वडा नं. – ०१, बैजनाथ, अछाम		दीर्घकालीन
		ठूलीभेरी नगरपालिका वडा नं. – ०३, दुनई, डोल्पा		दीर्घकालीन
१७२	पिडित सेवा संघ	राप्ती नगरपालिका वडा नं. – ०८, बिरेन्द्रनगर बडाहरा, चितवन	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. – ०२, लाजिम्पाट, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१७३	मातृ नेपाल अपाङ्ग संघ	तारकेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०३, ठूलागाँउ गल्छी, काठमाडौ	तारकेश्वर नगरपालिका वडा नं. – ०३, ठूलागाँउ गल्छी, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१७४	श्री शिद्धेश्वरी बाल गृह	चौकुने गाँउपालिका वडा नं. – ०७, सान्नेघारी, सुर्खेत	चौकुने गाँउपालिका वडा नं. – ०७, सान्नेघारी, सुर्खेत	दीर्घकालीन
१७५	साथी	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०४, नख्खु, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – ०४, नख्खु, ललितपुर	दीर्घकालीन
१७६	नेपाल अविनास अनाथ आश्रम	तिलोत्तमा नगरपालिका वडा नं. – १५, कोटिहवा, रुपन्देही	तिलोत्तमा नगरपालिका वडा नं. – १५, कोटिहवा, रुपन्देही	दीर्घकालीन
१७७	मानव सेवा आश्रम	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं – ०९, लामसुरेधाप, मकवानपुर र गोरखा नगरपालिका वडा नं – ०६, पाटीचौर, गोरखा	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं – ०९, लामसुरेधाप, मकवानपुर	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१७८	नयाँ शान्ति बाल गृह	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं -१५, हात्तिवन डाक्सीटोल, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं -१५, हात्तिवन डाक्सीटोल, ललितपुर	दीर्घकालीन
१७९	मित्रता संघ	चौतारा सँगाचोकगढी नगरपालिका वडा नं - ०९, जीतपुर, सिन्धुपाल्चोक	चौतारा सँगाचोकगढी नगरपालिका वडा नं - ०९, जीतपुर, सिन्धुपाल्चोक	दीर्घकालीन
१८०	बाल अपाङ्ग टेवा संस्था	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं - १३, कपनटार, काठमाडौं	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं - १३, कपनटार, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१८१	नवकिरण अनाथ असहाय बाल उत्थान समाज	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. - २३, ऐरावत टोल, ललितपुर	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. - १०, नयाँ बानेश्वर, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१८२	मातृ वात्सल्य नेपाल	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. - २८, खरिबोट, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. - २८, खरिबोट, ललितपुर	दीर्घकालीन
१८३	नेपाल असहाय बालघर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. - ०३, किटिनी, ललितपुर	गोदावरी नगरपालिका वडा नं. - ०३, किटिनी, ललितपुर	दीर्घकालीन
१८४	हेल्प फर चिल्ड्रेन वाइलेनग्रीस	महालक्ष्मी नगरपालिका वडा नं. - ०८, लुभु, ललितपुर	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. - १३, ककन्चौं विनायक, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१८५	अमृता अनाथाश्रम	कलैया उपमहानगरपालिका वडा नं. - ०४, अदालतटोल, बारा	कलैया उपमहानगरपालिका वडा नं. - ०४, अदालतटोल, बारा	दीर्घकालीन
१८६	नेपाल महिला तथा बाल सेवा समाज	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. - ०८, बेसीगाँउ, काठमाडौं	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. - ०८, बेसीगाँउ, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१८७	मिसन हिमालय	पनौती नगरपालिका वडा नं. - १०, दाहालटार, काभ्रेपलाञ्चोक	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. - ०२, गैरीधारा, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१८८	प्रत्यक्ष सहयोग आधारशिला	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. - १८, भुरुङखेल, घाटगल्ली, काठमाडौं	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. - १८, भुरुङखेल, घाटगल्ली, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१८९	स्नेहालय चाईल्ड प्रोटेक्शन सेन्टर	बुढानीलकणठ नगरपालिका वडा नं. - ०७, हात्तीगौंडा, काठमाडौं	बुढानीलकणठ नगरपालिका वडा नं. - ०७, हात्तीगौंडा, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१९०	बुद्धिष्ट बालगृह	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. - ०७, दक्षिणढोका, काठमाडौं	गोकर्णेश्वर नगरपालिका वडा नं. - ०७, दक्षिणढोका, काठमाडौं	दीर्घकालीन
१९१	सदगुरु कबीर अनाथ बाल वात्सल्य आश्रम	जनकपुरधाम उपमहानगरपालिका वडा नं. - ०८, ज्ञानकुप, धनुषा	जनकपुरधाम उपमहानगरपालिका वडा नं. - ०८, ज्ञानकुप, धनुषा	दीर्घकालीन
१९२	मुक्ति फाउण्डेशन	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. - १३, नख्खु बागडोल, ललितपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. - १३, नख्खु बागडोल, ललितपुर	अस्थायी
१९३	बुर्गण्डी नेपाल बाल गृह	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. - ०६, रामहिटी, काठमाडौं	काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. - ०६, रामहिटी, काठमाडौं	दीर्घकालीन

क्र. सं.	बालगृहको नाम	बाल गृहको ठेगाना	संस्थाको कार्यालय रहेको ठेगाना तथा दर्ता भएको जिल्ला	बाल गृहको प्रकार
१९४	बन्दिपुर बाल गृह	बन्दिपुर गाँउपालिका वडा नं. – ०४, सिलखान, तनहु	बन्दिपुर गाँउपालिका वडा नं. – ०४, सिलखान, तनहु	दीर्घकालीन
१९५	डायल अनाथालय	भम्लु गाँउपालिका वडा नं. – ०८, दोलालघाट, कोशीपारी, काभ्रेपलाञ्चोक	भम्लु गाँउपालिका वडा नं. – ०८, दोलालघाट, कोशीपारी, काभ्रेपलाञ्चोक	दीर्घकालीन
१९६	मुस्कान सेवा समाज	सूर्यविनायक नगरपालिका वडा नं. – ०८, सिपाडोल, भक्तपुर	सूर्यविनायक नगरपालिका वडा नं. – ०८, सिपाडोल, भक्तपुर	दीर्घकालीन
१९७	चारलट पृथ्वीमा स्वर्ग नेपाल	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – १३, चुनीखेल, काठमाडौ	बुढानीलकण्ठ नगरपालिका वडा नं. – १३, चुनीखेल, काठमाडौ	दीर्घकालीन
१९८	अनाथ अपाङ्ग बाल पुनर्स्थापना केन्द	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – १४, मयूरधाप, मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका वडा नं. – १४, मयूरधाप, मकवानपुर	दीर्घकालीन
१९९	बाल गृह	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २१, सानो खोकना, ललितपुर र भिमदत्त नगरपालिका वडा नं. – १५, गोबरिया, कञ्चनपुर	ललितपुर महानगरपालिका वडा नं. – २१, सानो खोकना, ललितपुर	दीर्घकालीन

नोटः *मिति २०८२ असार मसान्तसम्म बाल गृह सञ्चालन अनुमति लिएका २०७ वटा संस्था मध्ये विविध कारणले ८ वटा संस्था स्वयंले बाल गृह बन्द गरेका छन् ।*

अनुसची –६ बालमैत्री घोषणा भएका स्थानीय तहका वडाहरुको विवरण

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	स्थानीय तह	वडा	घोषणाको मिति
१	कर्णाली	हुम्ला	सर्केघाट गाउँपालिका	१	२०७४ फागुन
२	कर्णाली	कालिकोट	तिलागुफा नगरपालिका	२	२०७४ मङसिर १८
३	कर्णाली	कालिकोट	तिलागुफा नगरपालिका	४	२०७५ मङसिर १८
४	कर्णाली	दैलेख	आठबीस नगरपालिका	४	२०७४ पुस ०८
५	कर्णाली	हुम्ला	सिमीकोट गाउँपालिका	४	२०७३ चैत्र १८
६	गण्डकी	पर्वत	मोदी गाउँपालिका	८	२०७४ माघ १५
७	मधेश	पर्सा	वीरगञ्ज महानगरपालिका	३१	२०७४ फागुन
८	बागमती	मकवानपुर	ईन्द्रसरोवर गाउँपालिका	४	२०७५ जेठ २९
९	बागमती	मकवानपुर	ईन्द्रसरोवर गाउँपालिका	५	२०७५ जेठ २९
१०	कोशी	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	१३	२०७५ असार २६
११	कोशी	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	१४	२०७५ असार ३०
१२	कोशी	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	२०	२०७५ भदौ २९
१३	मधेश	पर्सा	पर्सागढी नगरपालिका	२	२०७५ भदौ २९
१४	लुम्बिनी	कपिलवस्त	शिवराज नगरपालिका	९	२०७५ असोज ०३
१५	लुम्बिनी	रुपन्देही	शुद्धोधन गाउँपालिका	२	२०७५ असोज १६
१६	कोशी	उदयपुर	त्रियुगा नगरपालिका	१५	२०७५ असोज १७
१७	कर्णाली	कालिकोट	तिलागुफा नगरपालिका	१	२०७५ कार्तिक १८
१८	कर्णाली	कालिकोट	तिलागुफा नगरपालिका	३	२०७५ कार्तिक १८
१९	कर्णाली	दैलेख	गुँरास नगरपालिका	६	२०७५ पौष १२
२०	सुदुरपश्चिम	अछाम	चौरपाटी गाउँपालिका	६	२०७५ पौष २९
२१	कोशी	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	१२	२०७६ जेठ १०
२२	गण्डकी	पर्वत	पैयुंटार गाउँपालिका	क७	२०७६ असार ०९
२३	कोशी	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	१८	२०७६ असार २२
२४	बागमती	चितवन	भरतपुर महानगरपालिका	१४	२०७६ असार २५
२५	कोशी	सुनसरी	रामधुनी गाउँपालिका	५	२०७६ असार ३०
२६	लुम्बिनी	प्युठान	स्वर्गद्धारी नगरपालिका	५	२०७६ असार ३१
२७	गण्डकी	लमजुङ	क्व्होलोसोथार गाउँपालिका	१	२०७६ भाद्र २९
२८	लुम्बिनी	कपिलवस्त	कपिलवस्तु नगरपालिका	९	२०७६ कार्तिक ०८
२९	लुम्बिनी	कपिलवस्त	कपिलवस्तु नगरपालिका	१०	२०७६ कार्तिक ०८
३०	लुम्बिनी	कपिलवस्त	शिवराज नगरपालिका	१	२०७६ कार्तिक २८
३१	गण्डकी	नवलपरासी	गैंडाकोट नगरपालिका	११	२०७६ पौष ११
३२	कोशी	मोरङ	ग्रामथाम गाउँपालिका	१	२०७६ पौष २७

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	स्थानीय तह	वडा	घोषणाको मिति
३३	गण्डकी	लमजुङ	बेशिसहर नगरपालिका	१	२०७८ भदौ ३०
३४	गण्डकी	लमजुङ	बेशिसहर नगरपालिका	६	२०७८ पुस १८
३५	बागमती	चितवन	रत्ननगर नगरपालिका	७	२०७८ माघ २८
३६	लुम्बिनी	बर्दिया	बाँसगढी नगरपालिका	६	२०७८ फाल्गुन ६
३७	कोशी	झापा	कमल गाउँपालिका	४	२०७८ फाल्गुन २३
३८	कर्णाली	जाजरकोट	छेडागाड नगरपालिका	११	२०७८ फाल्गुन २९
३९	सुदुरपश्चिम	अछाम	मेल्लेख गाउँपालिका	३	२०७८ चैत्र १२
४०	बागमती	सिन्धुली	तीनपाटन गाउँपालिका	१०	२०७८ चैत्र २०
४१	लुम्बिनी	बाँके	नेपालगञ्ज उपमहानगरपालिका	१२	२०७८ चैत्र २५
४२	बागमती	सिन्धुपाल्चोक	चौतारा सागाचोकगढी नगरपालिका	१३	२०७९ भदौ २९
४३	कोशी	उदयपुर	रौतामाई गाउँपालिका	४	२०७९ असोज ३
४४	कर्णाली	जाजरकोट	छेडागाड नगरपालिका	४	२०८० जेठ १२
४५	कर्णाली	जाजरकोट	कुशे गाउँपालिका	५	२०८० जेठ २९
४६	कोशी	उदयपुर	उदयपुरगढी नगरपालिका	१	२०८० असार ५
४७	बागमती	काठमाडौँ	कीर्तिपुर	७	२०८० भदौ ७
४८	गण्डकी	लमजुङ	बेसीशहर नगरपालिका	२	भदौ २६ २०८०
४९	मधेस	सप्तरी	सुरुंगा नगरपालिका	३	भदौ २९ २०८०
५०	कोशी	झापा	कमल गाउँपालिका	१	असोज २६ २०८०
५१	कर्णाली	जुम्ला	तिलागुफा नगरपालिका	९	मंसिर ४ २०८०
५२	कर्णाली	जुम्ला	तिलागुफा नगरपालिका	१०	मंसिर ४ २०८०
५३	कर्णाली	जुम्ला	तिलागुफा नगरपालिका	११	मंसिर ४ २०८०
५४	कोशी	उदयपुर	ताप्ली नगरपालिका	५	जेठ २५ २०८१
५५	गण्डकी	लमजुङ	बेसीशहर नगरपालिका	४	जेठ २५ २०८१
५६	बागमती	सिन्धुली	फिक्कल गाँउपालिका	५	जेठ ३० २०८१
५७	बागमती	सिन्धुली	तीनपाटन गाँउपालिका	११	जेठ ३१ २०८१
५८	कर्णाली	जुम्ला	तिला गाउपालिका	६	जेठ ३२ २०८१
५९	कोशी	उदयपुर	रौतामाई गाउँपालिका	४	असार १४ २०८१
६०	बागमती	सिन्धुली	तीनपाटन गाँउपालिका	१	असार १५, २०८१
६१	कोशी	भोजपुर	अरुण गाउपालिका	३	असार १७, २०८१
६२	बागमती	मकवानपुर	हेटौँडा उपमहानगरपालिका	८	असार ३०, २०८१
६३	बागमती	मकवानपुर	हेटौँडा उपमहानगरपालिका	२	साउन १२, २०८१
६४	बागमती	मकवानपुर	हेटौँडा उपमहानगरपालिका	७	भदौ १, २०८१
६५	कोशी	इलाम	चुलाचुली गाँउपालिका	३	भदौ ५, २०८१
६६	कोशी	इलाम	चुलाचुली गाँउपालिका	५	भदौ ५, २०८१

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	स्थानीय तह	वडा	घोषणाको मिति
६७	बागमती	मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका	१७	भदौ ७, २०८१
६८	बागमती	मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका	१०	भदौ ८, २०८१
६९	कर्णाली	जुम्ला	पातारासी गाँउपालिका	५	भदौ १४ २०८१
७०	कर्णाली	जाजरकोट	भेरी नगरपालिका	८	भदौ १९ २०८१
७१	गण्डकी	लमजुङ	बेसीशहर नगरपालिका	११	भदौ २९ २०८१
७२	बागमती	सिन्धुली	कमलामाई नगरपालिका	६	भदौ २९ २०८१
७३	गण्डकी	पर्वत	मोदी गाँउपालिका	१	भदौ २९ २०८१
७४	बागमती	सिन्धुपाल्चोक	चौतारा सागाचोकगढी नगरपालिका	७	भदौ २९ २०८१
७५	सुदूरपश्चिम	अछाम	मेल्लेख गा.पा	७	भदौ २९ २०८१
७६	बागमती	मकवानपुर	हेटौंडा उपमहानगरपालिका	५	भदौ २९ २०८१
७७	कोशी	इलाम	सन्दुकपुर गाँउपालिका	३	भदौ २९ २०८१
७८	गण्डकी	पर्वत	मोदी गाँउपालिका	३	भदौ २९ २०८०
७९	गण्डकी	नवलपरासी बर्दघाट सुस्ता पूर्व	गैंडाकोट नगरपालिका	१	चैत्र ९ २०७५
८०	गण्डकी	लमजुङ	बेशीशहर नगरपालिका	१०	भदौ २९ २०८०
८१	गण्डकी	गोरखा	अजिरकोट गाँउपालिका	३	जेष्ठ २० २०८१
८२	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	५	असार ३० २०८०
८३	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	६	असार ३० २०८०
८४	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	८	असार ३० २०८०
८५	कोशी	उदयपुर	रौतामाई गाउँपालिका	८	असार १४, २०८१
८६	कोशी	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	१०	बैशाख १, २०८१
८७	कोशी	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	२	असार १०, २०८१
८८	कोशी	सुनसरी	धरान उपमहानगरपालिका	३	असार १०, २०८१
८९	कोशी	मोरङ	उर्लाबारी नगरपालिका	१	असार ३०, २०८१
९०	कोशी	मोरङ	उर्लाबारी नगरपालिका	६	असार ३०, २०८१
९१	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	१	असार ३०, २०८१
९२	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	२	असार ३०, २०८१
९३	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	३	असार ३०, २०८१
९४	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	४	असार ३०, २०८१
९५	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	७	असार ३०, २०८१
९६	कोशी	झापा	कनकाई नगरपालिका	९	असार ३०, २०८१
९७	कोशी	ईलाम	ईलाम नगरपालिका	४	असार ३०, २०८१
९८	गण्डकी	पर्वत	मोदी गाउँगरपालिका	४	२०८१ चैत्र २२
९९	गण्डकी	पर्वत	मोदी गाउँगरपालिका	७	२०८२ जेष्ठ ३०

अनुसूची–७ बालबालिका सम्बन्धी प्रदेशले निर्माण गरी लागू गरेका प्रादेशिक कानूनहरु

कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
संरक्षण ऐन, २०७७	प्रदेश बालअधिकार सम्बन्धी ऐन,२०७७	बाल संरक्षण ऐन,२०७७	प्रदेश बालबालिका सम्वन्धी ऐन, २०७८	बाल संरक्षण ऐन,२०७७	प्रदेश बाल अधिकार समिति गठन, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि,२०८०	प्रदेश बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७७
प्रदेश घरेलु हिंसा सम्वन्धी ऐन, २०७५	बालिका संरक्षण ऐन, २०८१	बागमती प्रदेश बालबालिका सम्बन्धी नीति, २०८०	ह्रिंसा प्रभावितहरुका लागि अल्पकालीन आश्रम सहितको सेवा केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७९	बालिका संरक्षण ऐन, २०८१	लैङ्गिक हिंसा प्रभातिका लागि घटना व्यवस्थापन तथा प्रेषण प्रक्रिया निर्देशिका , २०८२	
प्रदेश घरेलु हिंसा सम्वन्धी नियमावली, २०७५	मुख्यमन्त्री बेटी पढाऊ, बेटी बचाऊ अभियान कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७८	मानव बेचविखन तथा ओसारपसार विरुद्धको बागमती प्रदेश स्तरीय संरक्षण नीति, २०८०	महिला,बालबालिका र समाज कल्याण सम्बन्धी मापदण्ड, २०८२	प्रदेशस्तरीय मदरसा शिक्षा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७६	एकीकृत छात्रावृत्ति वितरण तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८१	
कोशी प्रदेश बालबालिका संरक्षण नियमावली, २०८०	प्रदेश स्तरीय सारभूत लैङ्गिक समानता नीति २०७०	विद्यार्थी केन्द्रित व्यवस्थापन सुधार कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७०	गण्डकी प्रदेश शिक्षा नीति, २०७८	लुम्विनी प्रदेशको लैङ्गिक समानता नीति, २०८०	कर्णाली प्रदेशको बालविवाह अन्त्य सम्बन्धी रणनीति २०८२	
किशोरी सशक्तीकरण कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका, २०७९	बाल बिवाहका अन्त्यका लागि १० वर्षे प्रदेशिक रणनीतिक योजना (२०७८/७९ देखि २०८८/८९)	प्रदेश आपतकालीन बाल संरक्षण कोष (स्थापना र संचालन) कार्यविधि, २०७५	बाल क्लव गठन तथा परिचालन मापदण्ड, २०७८			

कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
कोशी प्रदेश लैङ्गिक समानता नीति २०७९	बाल सहभागिता सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८		सडक तथा बेवारिसे बालबालिका व्यवस्थापन सम्वन्धी मापदण्ड, २०७७	प्रदेश दिवा शिशु स्याहार केन्द्र स्थापना र सञ्चालन कार्यविधि, २०७७		
सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०७९			श्रम तथा रोजगार नीति, २०७८	नमूना बाल विकास निर्माण तथा बाल विकास सुदृढीकरण कार्यक्रम सञ्चालन मार्गदर्शन, २०७६		
प्रदेश नं. १ को बाल विवाह विरूद्धको प्रादेशिक रणनीति						
			गण्डकी प्रदेश दिर्घकालीन पुनर्स्थापना सञ्चालन कार्यविधी, २०८२			

स्रोतः सबै प्रदेशका आधिकारिक वेवसाइटहरु